

Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice

Od aktivní politiky přes disent k ediční činnosti v exilu

Alessandro Catalano

Samizdat nepředstavoval pouze nástroj, jenž umožnil rozvoj významné části české kultury ve dvacátém století během dvaceti let po potlačení pražského jara, ale byl také předchůdcem mediální revoluce, o níž se v poslední době tolik mluví.¹ Upozornit na krajní případy „souostroví samizdat“ tedy znamená přispět k rekonstrukci mimořádné šíře nevšedního edičního fenoménu. V případě editorských aktivit, jež koordinoval Zdeněk Mlynář (1930–1997),² se jedná o specifické uzpůsobení tohoto

-
- 1 Přítomná studie byla původně psána italsky (CATALANO, Alessandro: Il samizdat tra dialogo e monologo: Le attività editoriali di Zdeněk Mlynář e la scelta degli interlocutori. In: *eSamizdat*, 2010–2011, s. 261–280) pro sborník z konference „Samizdat mezi pamětí a utopií: Nezávislá kultura v Československu a v Sovětském svazu v druhé polovině 20. století“, která se konala ve dnech 30.5.–1.6.2011 v Padově. Sborník vyšel jako dvojčíslo elektronického časopisu *eSamizdat: Rivista di culture dei paesi slavi* a je volně přístupný na jeho webové stránce (<http://www.esamizdat.it/rivista/2010-2011/index.htm>). Jednalo se o závěrečný akt výzkumného projektu věnovaného samizdatu v Československu a v Sovětském svazu, který autor spolu se Simonem Guagnellim koordinoval na univerzitě v Padově (<http://www.maldura.unipd.it/samizdat/>). Italskou verzi studie přeložila do češtiny Alice Flemrová, konečná podoba je ale výsledkem podstatného rozšíření a přepracování celého textu.
  - 2 Tato studie je založena na nevydaných dokumentech zachovaných v osobním archivu Zdeněka Mlynáře, který byl předán Národnímu archivu v Praze a teprve nedávno byl ote-

nástroje šíření textů pro evropské publikum. Jakkoli to byla pouze částečná varianta daného fenoménu, představovala nedílnou součást rozsáhlého systému soukromé ediční produkce, jež charakterizovala českou kulturu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století.

Prostředí českého disentu bylo po roce 1989 často vytykáno, že nedokázalo překonat fázi anarchistické organizace z doby ilegality a vytvořit koncepci tradiční a zároveň realistické politiky. Pokud přijmeme jako bernou minci tvrzení ze slavného textu Václava Benda z května 1978, že by se kolováním samizdatových textů měla inspirovat celá utvářející se „paralelní polis“,³ stojí bezesporu za pokus ověřit, zda prostředí samizdatu a nezávislých nakladatelství náhodou nezanechalo hluboké stopy také ve struktuře forem politické činnosti těch, kdo se stavěli proti oficiální „normalizační“ kultuře.⁴

Příkladů, kdy forma samizdatu ovlivnila způsob, jímž se vyvíjely nejen kulturní, ale i politické iniciativy, je jistě značný počet,⁵ ale přechod od způsobu kritické reflexe a archivace dokumentů přes fázi šíření informací (v tomto případě především směrem k zahraničním partnerům) až po organizování sdružení v podobě trvalého politického fóra je pravděpodobně nejzřejmější v případě projektů koordinovaných Zdeňkem Mlynářem během osmdesátých let. V jistém smyslu i v rovině na hony vzdálené tomu, co se v Československu pak dělo v posledních týdnech roku 1989, šlo o přechod stejného typu, jaký nastal od „divokého“ samizdatu k organizovanému protestu Charty 77 a nakonec k Občanskému fóru, které vládlo zemi v prvních měsících po takzvané sametové revoluci.

---

vřen badatelům bez omezení. V době přípravy a vydání italské verze textu byl přístupný jen částečně. Fond Zdeňka Mlynáře není uspořádaný, jednotlivé dokumenty proto budou vždy citovány tímto způsobem: *Národní archiv (NA)*, fond Zdeněk Mlynář, Prof., JUDr., CSc. (f. Zdeněk Mlynář), část fondu, číslo kartonu (k.), název dokumentu.

- 3 „2. kultura je zatím nejrozvinutější a nejdynamičtější paralelní strukturou. Měla by být použita jako model pro jiné sféry a současně je nutno všemi prostředky podporovat její rozvoj, zvláště v dosud zanedbaných oblastech...“ Na jiném místě Benda říká: „Paralelní kulturní struktura je dnes nepopíratelným a výrazně kladným faktorem a v některých sférách (v literatuře, ale do jisté míry i v populární hudbě a výtvarném umění) zcela dominuje nad neživotnými oficiálními strukturami.“ (BENDA, Václav: *Paralelní polis*. In: TÝŽ: *Noční kádrový dotazník a jiné boje: Texty z let 1977–1989*. Ed. Patrik Benda. Praha, Agite/Era 2009, s. 56–66, zde s. 61 a 60. Úvaha původně vyšla ve sborníku: HAVEL, Václav (ed.): *O svobodě a moci*, sv. 1. Kolín n/R. – Řím, Index – Listy 1980, s. 101–110.)
- 4 Souhrnně o české samizdatové kultuře viz BOLTON, Jonathan: *Worlds of Dissent: Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*. Cambridge (Massachusetts) – London, Harvard University Press 2012.
- 5 Zdeněk Vašíček např. poukázal (již v roce 1980) na důvody, proč v české samizdatové literatuře 70. let minulého století převažuje žánr *fejetonu* nad vědeckými rozborů (VAŠÍČEK, Zdeněk: *Co psala Karkulka ve vlkové břiše*. In: *Kritický sborník*, č. 20 (2000–2001), s. 225–234; také in: VAŠÍČEK, Zdeněk – MAYER, Françoise: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Praha, Triáda 2008, s. 7–18).

Dnes o tom všem zůstalo jen mlhavé povědomí i proto, že mnohé studie o nedávné československé minulosti záměrně zcela zjednodušily komplexní společenské rozvrstvení opozice ve dvacetiletí následujícím po potlačení pražského jara. Rychlé společenské a politické změny po pádu komunismu ve střední a východní Evropě s sebou do propadliště dějin navíc stáhly i mnoho postav, často prvořadých, které se podílely na dlouhém boji proti systému, jenž byl postupem času stále výrazněji vnímán jako totalitní.

Poslední roky dráhy Zdeňka Mlynáře jsou v tomto smyslu obzvláště příznačné: kontroverzní intelektuál, politik a politolog se na začátku devadesátých let během poměrně krátkého času změnil z organizátora významných akcí na podporu dědictví pražského jara, jež se odehrávaly v celé Evropě,⁶ v aktéra politického procesu obžalovaného z vlastizrady za to, že údajně hrál v roce 1968 dvojí hru a po vstupu tanků do Československa se účastnil rozhovorů s moskevským velvyslancem o vytvoření prosovětské „dělnicko-rolnické vlády“. Mlynářův případ byl bohatě reflektován v českém i mezinárodním tisku, ale polemika je staršího data. Velmi kriticky se o jeho účasti na poradě „promoskevské skupiny v ÚV KSČ“ vyjádřil několikrát šachový velmistr Luděk Pachman, nejdříve v exilu⁷ a potom znovu v Československu krátce po listopadu 1989.⁸ O něco později, 12. února 1991, podal Mlynář v rámci vyšetřování podle zákona o ohrožení míru, které se vedlo od roku 1990, svědeckou výpověď o údajných autorech známého „zvacího dopisu“ z léta 1968, na jejímž základě byl sám obžalován z vlastizrady.

Mladý Zdeněk Mlynář jako student Lomonosovovy univerzity v Moskvě (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

6 Viz antologie jeho textů ze 70. a 80. let (často ale publikovaných ve zkrácené podobě): MLYNÁŘ, Zdeněk: *Socialistou na volné noze*. Praha, Prospektum 1992.

7 Nejdříve v článku v německém deníku *Die Welt*, později ve zveřejněném oběžníku (PACHMAN, Luděk: Wer machte was im Hotel „Praha“? In: *Die Welt*, 19.8.1981, s. 6; MLYNÁŘ, Zdeněk: Ich hatte die Pistolen der Sowjets im Genick. In: *Tamtěž*, 8.9.1981; NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 3, oběžník Luďka Pachmana z 10.11.1981).

8 Na Pachmanův článek „Radí nám dobře?“, otištěný v *Lidové demokracii* 29.4.1990, s. 6 (zatímco v brněnském vydání byl článek podepsán plným jménem, v pražském vydání byl signován jen šifrou *re*), reagoval Mlynář dopisem generálnímu prokurátorovi s „oznámením trestného činu a žádostí o zahájení trestního stíhání ve věci“ (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2, „Zápis o výpovědi“ z 25.7.1990).

I když trestní stíhání bylo z důvodu uplynutí dvacetileté promlčecí lhůty odloženo,⁹ kauzu v létě 1995 znovu otevřel Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu v rámci vyšetřování událostí kolem 21. srpna 1968.¹⁰ Ostatně stojí za zmínku, že o své účasti na tehdejších jednáních se sovětským velvyslancem Stěpanem Červoněnkem Mlynář dlouze hovořil už v jednom ze svých autobiografických textů napsaných v letech 1977 a 1978, a tudíž tato informace sama o sobě nepředstavovala žádnou velkou novinku.¹¹

V Rakousku se dodnes připomíná Mlynářova práce v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku (*Österreichisches Institut für Internationale Politik*) v Laxenburgu u Vídně v letech 1982 až 1989 a působení na univerzitě v Innsbrucku v letech 1989 až 1993,¹² zatímco v Itálii upoutal pozornost koncem roku 1986 řadou článků věnovaných sovětské perestrojce a jeho osobnímu přátelství s Michaiilem Gorbačovem, které byly publikovány v týdeníku *Rinascita*, později vyšly v souborném svazku a měly velký mezinárodní ohlas.¹³ Zato v dnešní České republice se stěží nanejvýš

-
- 9 Viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 1, k. 1, kopie usnesení Správy Federálního policejního sboru pro vyšetřování – referát Praha z 11.2.1992. Velkou publicitu obvinění dal však prokurátor Vladimír Nechanický, který právě v Mlynářově případu viděl možnost nepočítat do promlčecí lhůty roky strávené v zahraničí (viz rozhovory s Nechanickým a Mlynářem „Původně šlo o mír“ a „Dokažte mi vlastizradu“ v *Mladé frontě* ze 17.2.1992, s. 1 n.), a tehdejší mluvčí federálního ministerstva vnitra Martin Fendrych (viz např. článek „Vnitro označilo 18 osob za vlastizrádce“ v *Rudém právu* ze 14.2.1992, s. 1 n.). S podporou reformněkomunistických přátel, kteří potvrdili, že jeho přítomnost u sovětského velvyslance byla předem domluvena, se Mlynář proti obvinění ohradil otevřeným dopisem Mariánu Čalfovi (Otevřený dopis Zdeňka Mlynáře předsedovi federální vlády. In: *Rudé právo*, 22.2.1992, s. 3). Publikována byla také jeho rezignace na všechny funkce z noci na 22. srpen 1968 (Proč údajný „vlastizrádce“ oznámil, že skládá funkce. In: *Tamtéž*, 17.2.1992, s. 1 n.).
- 10 Viz rozhovor s Vladimírem Nechanickým „Na usnesení o spáchání vlastizrady trvám“, který vyšel v *Rudém právu* 31.7.1995. Mlynář pak nedůvěrou vůči „tzv. Bendově úřadu“ odůvodnil své odmítnutí podat novou svědeckou výpověď (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 10, Mlynářův dopis Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu z 22.9.1995).
- 11 Viz MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremlu*. Praha, Mladá fronta 1990, s. 208–218. Srv. také další dokumenty: NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 10, „Záznam (tajemníka ÚV KSČ Z. Mlynáře) z jednání předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ v Praze 22.8.1968 z 22.9.1968“ a „Poznámky z jednání členů předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ se soudruhem Červoněnkem, velvyslancem SSSR, ve čtvrtek 22.8.1968 na sovětském velvyslanectví“; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulace (srpen–listopad 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/3.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2001, s. 37–39, dokumenty č. 152 a 153 – záznamy Zbyňka Sojáka, vedoucího sekretariátu Alexandra Dubčeka, z 22.8.1968 o jednáních členů vedení KSČ s velvyslancem Červoněnkem a prezidentem Ludvíkem Svobodou.
- 12 Mlynářovo jmenování mimořádným univerzitním profesorem (*ausserordentlicher Universitätsprofessor*) od 1.10.1989 je datováno 25. srpna téhož roku (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 10, jmenovací dekret; dále viz *tamtéž*, k. 9, Materiály o důchodu).
- 13 Publikace, do níž přispěli také další autoři, vyšla pod názvem *Il progetto Gorbaciov* [Plán Gorbačov] jako příloha k časopisu *Rinascita* v roce 1987 v Římě. České originály byly pu-

vzpomene jeho kontroverzní pokus prosadit se v čase „sametové revoluce“ jako prostředník v jednáních mezi komunistickými autoritami a reformními komunisty, kteří byli po roce 1968 ze strany vyloučeni a založili Obrodu – Klub za demokratický socialismus. Obzvláště diskutovaná a kritizovaná byla svého času jeho poněkud překvapivá televizní vystoupení v listopadu a prosinci 1989 v pořadu „Dialog“, zejména televizní debata s Petrem Pithartem 7. prosince,¹⁴ která vyvolala dokonce protest výkonného výboru Obrody: „Docházejí i protesty proti emotivnímu, jednostrannému a ne dost informovanému vystoupení Z. Mlynáře. Z. Mlynář není členem našeho klubu a také nám není známo, kým a proč byl k besedě pozván.“¹⁵ Mlynář 14. prosince v *Rudém právu* uznal, že „byl – hlavně na počátku televizní besedy 7. 12. 1989 – nervózní až podrážděný“ a že byl unaven, takže se vskutku mohlo zdát, že dělá „advokáta komunistům“. Zároveň ale prohlásil, že se za to nestydí, protože „poctiví lidé v KSČ (ale i jinde) potřebují dnes obhájce, neboť se ocitli politicky na lavici obžalovaných. Byl jsem v roce 1977 jedním z iniciátorů Charty 77 také proto, že jsem sdílel názor, že každý obžalovaný potřebuje obhájce.

-
- blikovány v Mlynářově knize *Problémy politického systému: Texty o roce 1968, normalizaci a současné reformě v SSSR*. (Knížnice Listů, sv. 2.) Řím – Stockholm – Kolín n/R., Listy – Nadace Charty 77 – Index 1987, s. 85–109 (jsou také uloženy v Mlynářově fondu, část 2, k. 32). K danému tématu viz též GORBAČOV, Michail – MLYNÁŘ, Zdeněk: *Reformátoři nebyvají šťastni: Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu*. Praha, Victoria Publishing 1995.
- 14 Viz např. rozhořčený dopis disidenta Pavla Bergmanna z 8.12.1989 (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 4; další pobouřené dopisy posluchačů jsou *tamtéž*, k. 5); dále viz HÁJEK, Miloš: *Paměť české levice*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2011, s. 306 n.; PITHART, Petr: *Devětaosmdesátý: Vzpomínky a přemýšlení. Krédo*. Praha, Academia 2009, s. 120–122. V diskusi uvnitř Občanského fóra Václav Havel v souvislosti s touto epizodou hovořil o boji „proti neskutečné mafii“ (SUK, Jiří: *Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989*, sv. 1. Brno, Doplněk 1997, s. 138; sv. 2. Brno, Doplněk 1998, s. 137–143).
- 15 KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu: Dokumenty*. Praha, Maxdorf 1996, s. 185, dokument č. 92 – Klub Obroda k vládní krizi, 8.12.1989. Toto často kritizované vystoupení Zdeňka Mlynáře, které pak on sám několikrát v tisku omluvně komentoval, vysvětlil poslední generální tajemník KSČ Karel Urbánek v rozhovoru s Karlem Sýsem na základě zcela osobního důvodu: „Objevil se u mne v kanceláři znenadání, bez ohlášení. Přišel mě požádat, abych dal příkaz k propuštění jeho syna z vězení. (...) Po krátké výměně názorů jsem mu učinil nabídku, aby vystoupil v televizi na obranu demokracie, a já pomůžu se synem. S velkým překvapením zareagoval: ‘Vy chcete po tom všem, abych v televizi vystoupil na obhajobu komunistů?’ ‘To bych po vás opravdu nemohl chtít, ale můžete vystoupit proti mediálnímu pronásledování lidí, kteří se ničím neprovinili, kromě toho, že mají jiný názor na společenské uspořádání státu a na období budování socialismu.’ ‘Pane generální tajemníku, vy jste obchodník, ale co bych neudělal pro syna, v televizi vystoupím.’ Zdeněk Mlynář v televizi velice fundovaně vystoupil, syn byl propuštěn. K mé lítosti mu to však v dalším období ublížilo.“ (SÝS, Karel – SPÁČIL, Dušan (ed.): *Záhady 17. listopadu: Devátý, Hegenbart, Jičínský, Nevařil, Ruml, Sedlák, Uhl, Urbánek. Svědectví po 21 letech*. Praha, BVD 2010, s. 167–190, zde s. 174.) Viz také materiály o Jakobovi Dubsském v Mlynářově fondu (část 2, k. 9 a 31).

Bez toho nemůže být objektivní posouzení viny, bez toho se neobejde právní stát. A to si myslím i dnes.“¹⁶

Pražské jaro

Zdeněk Mlynář se narodil v roce 1930 ve Vysokém Mýtě v rodině důstojníka Huberta Müllera (podle synových slov bojoval za první světové války v československých legiích v Itálii) a Vlasty Sobotkové. Kvůli otcově zaměstnání trávil část svého dětství v domku u posádky na Slovensku, v prostředí, které sám označil za „ghetto maloměstáckých paniček důstojníků a poddůstojníků, z něhož čišelo předstírání a cizota vztahů, navíc v podstatě české ghetto ve slovenském prostředí“.¹⁷ V květnu 1945 otec vstoupil do Komunistické strany Československa a ve stejné době si nechal změnit příjmení v rámci tehdejší kampaně za počestování jmen.¹⁸ Na konci roku 1946 byl přeřazen z armády ke Sboru národní bezpečnosti, poté byl jmenován zemským velitelem v Brně, ale už v říjnu 1948 zahynul při autohavárii.¹⁹

Zdeněk Mlynář byl členem KSČ již od roku 1946, tedy od svých šestnácti let, a po maturitě v roce 1949 se stal svazáckým funkcionářem. V první polovině padesátých let strávil pět let v Moskvě, kde studoval na právnické fakultě Lomonosovovy univerzity (a sprátelil se přitom se svým spolužákem Michaiilem Sergejevičem Gorbačovem).²⁰ Následně udělal rychlou kariéru v právní oblasti. Již v roce 1956 nastoupil do Ústavu státu a práva Československé akademie věd, od roku 1961 zde

16 MLYNÁŘ, Zdeněk: Tak takhle tedy také ne! In: *Rudé právo*, 14.12.1989, s. 1. „Obavy o KSČ“ vyjádřil Mlynář i ve svém prvním rozhovoru v českém tisku po převratu (Srpen 1968 – Lis-topad 1989: Exkluzivní interview pro MF a MS s profesorem Zdeňkem Mlynářem. In: *Mladá fronta*, 5.12.1989, s. 3). O Mlynářově první cestě z exilu do Československa viz také KAISER, Daniel: *Disident: Václav Havel 1936–1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2009, s. 230–232; PLACÁK, Petr: Čekání na socialismus Zdeňka Mlynáře. In: *Necenzurované noviny*, roč. 2, č. 11 (1992), s. 16.

17 Citace pochází ze soukromého textu bez názvu z roku 1983, který je uložen v Mlynářově fondu (část 2, k. 3) a popsán dále v poznámkách 43 a 44.

18 Viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2, povolení Zemského národního výboru v Praze z 31.7.1945. V roce 1975 v této souvislosti otiskl Mlynář v exilových *Listech* otevřený dopis, v němž protestoval proti nařčení ze sionismu (Dopis Dr. Z. Mlynáře. In: *Listy*, roč. 5, č. 6 (prosinec 1975), s. 43 n.).

19 Viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 1, k. 1, Mlynářův dopis ministru vnitra Jaromíru Obzinovi z 26.1.1977.

20 V Moskvě se Mlynář poprvé oženil, manželství s Evou Dušánkovou však skončilo rozvodem už v roce 1954. O dva roky později si vzal Ritu Budínovou (později Klímovou), dceru známého novináře Stanislava Budína, s nímž byl ženat do roku 1967. Jeho třetí manželkou se později stala filozofka Irena Dubská, svatba se konala po sedmi letech společného života v roce 1973. Různé materiály k Mlynářovým manželským svazkům jsou zachovány v jeho pražském fondu (část 2, k. 3 a 8).

pak zastával funkci ředitele oddělení obecné teorie státu a práva.²¹ Sedmadvacátého dubna 1960 obhájil disertaci o politické teorii Niccola Macchiavelliho,²² rok nato se habilitoval na Právnické fakultě Univerzity Karlovy a v roce 1964 byl jmenován docentem pro obor obecné teorie státu a práva. Zároveň se téhož roku ujal funkce tajemníka právní komise Ústředního výboru KSČ.²³ Navzdory první poměrně vážné životní krizi²⁴ lze v těchto letech zaznamenat Mlynářovu intenzivní ediční činnost, zpočátku na poli práva,²⁵ později čím dál častěji i v oblasti kultury.²⁶

V roce 1966 byl jmenován vedoucím významného interdisciplinárního výzkumného projektu nazvaného „Rozvoj demokracie a politického systému v socialistické společnosti“. V atmosféře rychle postupujícího ideologického uvolňování šedesátých let mělo založení tří mezioborových týmů znamenat významnou etapu při přehodnocování základů, na nichž spočívala československá socialistická společnost. Tým Oty Šika se věnoval ekonomické reformě, zatímco cílem týmu Radovana Richty, který byl doma i v zahraničí nejznámější, bylo zkoumání společenských a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce. Mlynářův badatelský tým – mimo jiné s dosti podobným programem jako projekty, které později řídil v cizině – vyprodukoval během jednoho roku („od března 1967 do března 1968 proběhlo celkem 9 tematických diskusních zasedání týmu“) téměř padesát odborných studií.²⁷ Sám Mlynář

---

21 Ohledně jeho ideologických postojů na konci 50. let, kdy byl aktivním odpůrcem „revizionismu“, viz KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Praha, Argo 2009, s. 299 n., 312–314 a 335–337. Sám Mlynář své tehdejší postoje vysvětlil později těmito slovy: „Už jsem v tomto rozhovoru také mluvil o tom, jak jsem roku 1959 vedl ‘boj proti revizionismu’, ačkoli jsem vlastně mnohé názory jugoslávských komunistů považoval za správné. Kdybych to ale tenkrát veřejně řekl, znemožnil bych si svou politickou roli v KSČ roku 1968.“ (GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastní*, s. 34 – viz pozn. 13).

22 Jedna kopie disertační práce je zachována v Mlynářově fondu (část 2, k. 3).

23 Viz materiály v Mlynářově fondu (část 4, k. 17).

24 Sám v návrhu na rozvod svou životní situaci popsal následovně: „V březnu [1966] se u mne dostavily neobyčejně silné depresivní stavy, jež mi znemožnily i pracovat; na doporučení lékaře jsem odejel v polovině dubna z Prahy a byl uvolněn z plnění pracovních úkolů.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 3.)

25 Viz alespoň dvě monografie: MLYNÁŘ, Zdeněk: *K teorii socialistické demokracie*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1961; TÝŽ: *Stát a člověk: Úvahy o politickém řízení za socialismu*. Praha, Svobodné slovo 1964.

26 Publikoval např. v časopisech *Literární noviny*, *Kultura*, *Plamen*, *Kulturní tvorba*, *Divadelní noviny*, jak o tom svědčí četná *curricula vitae* a bibliografie zachované v Mlynářově fondu (část 1, k. 2; část 2, k. 3).

27 Jejich seznam uvádí Zdeněk Mlynář ve své publikaci *Československý pokus o reformu 1968: Analýza jeho teorie a praxe* (Kolín n/R. – Řím, Index – Listy 1975, s. 100–103), v níž seznamuje také se zaměřením výzkumu (s. 91–107). Jedna kopie těchto prací s Mlynářovými poznámkami, rukopisné záznamy z diskusí na jednotlivých zasedáních týmu a oficiální zprávy jsou uloženy v Mlynářově fondu (část 4, k. 13–16). Viz také BROKL, Lubomír: Prof. Dr. Zdeněk Mlynář, CSc. (1930–1997): Mlynářův tým a jeho místo v české politické vědě. In: *Politologická revue*, roč. 3, č. 1 (1997), s. 164–175.

rozpracoval úvodní teoretický rozbor (studijní materiál č. 1 *Náměty k teoretické koncepci výzkumu rozvoje politického systému*),²⁸ který byl pak považován za jeden ze základních textů „pravicového oportunistu“.²⁹ Podle jeho vlastních slov závěry bádání této skupiny „na jedné straně měly být východiskem pro vlastní dlouhodobý výzkum (na dobu asi 5 let), na druhé straně měly být jedním z podkladů pro přípravu jednání XIV. sjezdu KSČ, který se měl normálně konat v roce 1970“.³⁰ Na konci roku 1967 však už pohlíželi na Mlynářův tým s velkým podezřením jak někteří vrcholní představitelé komunistické strany, tak i generální prokuratura, a to zejména kvůli vlivu, který (jak se zdálo) měl na mladou generaci v právnickém prostředí.³¹

Po mocenském obratu v lednu 1968³² se Mlynář rychle stal jedním ze známých reformátorů, autorem několika politických reforem i významné části *Akčního programu KSČ*. V červnu 1968 byl zvolen tajemníkem Ústředního výboru KSČ, což mu umožnilo podílet se na vzniku mnoha programových textů pražského jara;³³ členem

28 První část textu byla publikována ve dvou statích: MLYNÁŘ, Zdeněk: Některé problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti. In: *Právník*, roč. 107, č. 10 (1967), s. 928–942; TÝŽ: Poznámky o vztahu socialistické politiky a vědeckotechnické revoluce. In: *Tamtéž*, roč. 108, č. 2 (1968), s. 81–89.

29 Viz rozbor této otázky v Mlynářově knize *Československý pokus o reformu 1968*, s. 13–107.

30 *Tamtéž*, s. 93.

31 Viz KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*. Brno, Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal 2008, s. 679 n. a 759, pozn. 68. Mlynářovo jméno se prý vyskytlo i „na seznamu funkcionářů KSČ, kteří mají být v případech ‘mimořádné politické situace, ohrožující státní zájmy’ hlídání a případně internování“ (f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 1 a „Doplňk k ‘Informaci o případu Josefa Hodice’“). Kopie tohoto důležitého Mlynářova textu je zachována také v římském fondu Jiřího Pelikána, který je součástí Historického archivu Poslanecké sněmovny Italské republiky (*Archivio Storico della Camera dei Deputati* (dále jen ASCD), Fondo (f.) Jiří Pelikán, Serie 003, busta (karton – k.) 14).

32 Petr Pithart tvrdí, že 5. ledna 1968 odpoledne mu Mlynář ohledně Dubčekova zvolení prvním tajemníkem ÚV KSČ řekl: „Ty se moc neraduj, já se svou ruštinou se neztratím (studoval v Moskvě), budu tady dělat tlumočnicka veliteli sovětských okupačních vojsk, ale jak znám tvou bídnou ruštinu, nevím, nevím, co bude s tebou...“ (PITHART, P.: *Devětaosmdesátý*, s. 121 – viz pozn. 14).

33 K redakci textu odpovědi československého komunistického vedení na „varšavský dopis“ „bratrských stran“, jehož autory byli Zdeněk Mlynář a Čestmír Císař, viz VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen–srpen 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/2.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplňk 2000, s. 197 n. a 211 n., dokument č. 105 – Stenografický záznam diskuse na 83. schůzi předsednictva Ústředního výboru KSČ k dopisům pěti komunistických stran Ústřednímu výboru KSČ, 8.7.1968; *tamtéž*, s. 139 n., dokument č. 108 – Stenografický záznam diskuse na 85. schůzi předsednictva Ústředního výboru KSČ k dopisům pěti komunistických stran Ústřednímu výboru KSČ a k návrhu stanoviska předsednictva Ústředního výboru KSČ, 12.7.1968; dále viz CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti: Nejen o zákulisí pražského jara*. Praha, SinCon 2005, s. 889 n. Při návratu ze schůzky vedoucích politiků socialistických zemí v Bratislavě Mlynář podle Císaře označil Brežněva a ostatní komunistické tajemníky za „senilní starce“, kteří nejsou schopni pochopit problémy moderní doby (*tamtéž*, s. 939).

Studenti právnické fakulty Lomonosovovy univerzity v roce 1953. První zprava Zdeněk Mlynář, první zleva Michail Gorbačov (foto z knižního rozhovoru Zdeňka Mlynáře s Michaiilem Gorbačovem Reformátoři nebývají šťastni. Praha, Victoria Publishing 1995)

předsednictva strany se stal ovšem až po invazi, v poslední srpnový den roku 1968. Příznačná jsou slova, která ohledně svých postojů v těchto měsících pronesl při debatě u kulatého stolu, jejíž záznam byl na začátku března 1968 otištěn v časopise *Reportér*: „U nás je v praxi vybudován a pevně zakořeněn systém, který doposud umožňoval především prosazovat centrální direktivy a bránil demokraticky tvořit samostatná rozhodnutí. Je to systém diktatury jediného zájmu, a tímto zájmem ovšem může být cokoliv, co se do centra dané mocenské struktury prosadí. (...) U nás dnes podle mého mínění jediná možná reálná cesta k zárukám demokracie je zatím v tom, že uvnitř komunistické strany, která se s mocenským mechanismem ztotožnila, musí být zajištěny možnosti konfrontace názorů na tyto otázky – to je problém vnitrostranické demokracie; strana se na tomto základě musí dostat z pozice monopolního politického subjektu.“³⁴

Různé Mlynářovy rukopisné záznamy a poznámky z doby pražského jara (zatím nevyužité) se nacházejí v Mlynářově fondu (část 1, k. 1).

- 34 Hovoříme o demokracii v politice. In: *Reportér*, roč. 3, č. 10 (1968), s. I–VIII, zde s. VII. Srv. též dva Mlynářovy články otištěné v *Rudém právu*: Naše politická soustava a dělba moci (13.2.1968, s. 3) a Co dál s naší demokracií (26.3.1968, s. 3). Oba články jsou přetištěny v antologii: HOPPE, Jiří (ed.): *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. XI.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2004, s. 44–48 a 99–103. O svých tehdejších člancích v tisku Mlynář později napsal, že „touto dobou jsem ještě nebyl členem sekretariátu ÚV KSČ ani jeho pléna a svůj vliv jsem se snažil uplatnit stranickým tiskem“ (MLYNÁŘ, Z.: *Československý pokus o reformu 1968*, s. 130 – viz pozn. 27).

Ve své slavné knize *Mráz přichází z Kremlu*, přeložené do mnoha jazyků (česky vyšla poprvé v Kolíně nad Rýnem v roce 1978), Mlynář jako jeden z mála velice pronikavě zúčtoval se svou vlastní stalinistickou minulostí³⁵ a s mimořádnou jemností rozebral i svou politickou dráhu a pozici v neklidných měsících roku 1968:

„Byl jsem zařazován obvykle mezi centristy. Nevadilo mi to příliš, věděl jsem, proč tomu tak bylo: hájil jsem právo státní moci zasahovat i do svobody tisku tam, kde zájmy státní politiky takové zásahy vyžadují a kde by to stanovil přesně zákon a prováděl soud.

(...) Mrzelo mě tehdy a mrzí mě dodnes, jak málo je v Čechách pochopení pro politiku jako umění možného právě v takových situacích, kdy snad bylo možné poměrně mnoho důležitých věcí zlepšit, ale kdy přece jen nebylo možné dlouhými léty zasviněná národní humna do rána změnit v ‘zemský ráj to napohled’. Mrzelo mě a mrzí mě, kolik inteligentních, čestných a obětavých lidí v takových situacích přesto v Čechách usiluje o neuskutečnitelné utopie tak dlouho, až se ztratí i možnost vylepšit to, co se vylepšit snad opravdu dalo.“³⁶

Mlynářovy „taktické“ zásahy během pražského jara byly skutečně četné, jak pokud šlo o omezování svobody tisku, tak o restriktivní postoje k obnovování různých „opozičních“ platforem.³⁷ Sám Mlynář po letech napsal, že „z tohoto hlediska se

35 MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremlu*, s. 11–87 (viz pozn. 11).

36 *Tamtéž*, s. 89. Viz také Mlynářova důležitá vystoupení v ÚV KSČ ve dnech 4.4.1968 a 31.5.1968 (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan (ed.): *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/1.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1999, s. 278–282, dokument č. 40 – Záznam vystoupení Zdeňka Mlynáře na dubnovém zasedání Ústředního výboru KSČ, 4.4.1968; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, s. 65–69, dokument č. 81 – Záznam vystoupení Zdeňka Mlynáře na květnovém zasedání Ústředního výboru KSČ, 31.5.1968).

37 Mlynářova početná stanoviska, jimiž vyjádřil podporu rozhodnému vládnímu dozoru nad vším, co by mohlo ohrozit „základní zájmy republiky, zejména v zahraničněpolitické oblasti“, uvádí Jiří Hoppe v monografii *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara* (Praha, Prostor 2009, s. 114; dále s. 76 n., 94, 102–106, 112–115, 118, 128–130, 144 n., 159–161, 169–171, 183 n., 188–197, 241–243, 291 n., 295 a 309). Po zveřejnění manifestu „Dva tisíce slov“ koncem června 1968 se Mlynář v předsednictvu ÚV KSČ vyjádřil, že je nutno reagovat s mimořádnou neústupností (viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, s. 153 n. a 158 n., dokument č. 100 – Poznámky z diskuse na 81. schůzi předsednictva a sekretariátu Ústředního výboru KSČ k manifestu Dva tisíce slov, 27.6.1968). Na zasedáních předsednictva strany v posledním měsíci před invazí požadoval „zákonnou normu ... pro případ mimořádné situace“ a znovuzavedení cenzury (*tamtéž*, s. 290, dokument č. 120 – Poznámky z diskuse na 89. schůzi předsednictva Ústředního výboru KSČ k návrhu na přijetí zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění o mimořádných opatřeních státu, 22.7.1968), k čemuž byl motivován zejména „otřesným zážitkem“ ze schůzky se Sověty v Bratislavě a obecnou náladou mezi obyvatelstvem (*tamtéž*, s. 320, dokument č. 130 – Poznámky z diskuse na 91. schůzi předsednictva Ústředního výboru KSČ k politicko-organizačním opatřením k závěrům jednání předsednictva Ústředního výboru KSČ a politbyra Ústředního výboru

Zdeněk Mlynář v rozhovoru s prvním tajemníkem Alexanderem Dubčekem při zasedání Ústředního výboru KSČ dne 1. dubna 1968, na kterém se projednával Akční program KSČ (foto Jiří Rublič, ČTK)

samo spontánní společenské hnutí, usilující o nápravu deformací, bude jevit jako faktor, který také má a musí být politikou regulován, chce-li politika dosáhnout svých cílů (a také udržet celý proces v takových mezích, které sama považuje za optimální). Politika je v tomto širokém smyslu slova vždy manipulací, a to i politika jakkoli demokratická.³⁸ Není tedy náhoda, že různí protagonisté pražského jara, v nedávné době například historik Michal Reiman ve svých pamětech, více či méně explicitně kritizovali Mlynáře za často „manipulátorské“ politické způsoby, případně

KSSS v Čierné nad Tisou a Bratislavě; dále viz tamtéž, s. 303–305, 313, 384 n., 429 n., 443 n. a 451).

38 MLYNÁŘ, Z.: *Československý pokus o reformu 1968*, s. 114. Na jiném místě dodává: „Sdělovací prostředky by v normálně fungujícím demokratickém pluralitním systému nikdy nemohly být jenom nástrojem přenášení direktiv a názorů politického vedení. Avšak – zejména pokud jsou to prostředky státní (televize, rozhlas) – pak musí být v části šíření politických informací a stanovisek vázány (byť demokratickými metodami) státními politickými zájmy a státní politikou natolik, aby jejich působení sledovalo někdy i dosti složité požadavky této politiky, vnitřní i zahraniční.“ (*Tamtéž*, s. 128.)

hovořili o jeho ne vždy kladném vlivu na Alexandra Dubčeka.³⁹ Mlynář ostatně své tehdejší politické přesvědčení s časovým odstupem vyjádřil slovy „byl jsem reformním komunistou, a nikoli nekomunistickým demokratem“.⁴⁰

Mlynářovy kroky v kritických srpnových dnech roku 1968 mohly působit navenek rozporným dojmem. Okamžitě po obdržení zprávy o invazi cizích vojsk na noční schůzi předsednictva ÚV KSČ Mlynář spolu s Čestmírem Císařem koncipoval protestní prohlášení tohoto stranického grémia.⁴¹ O epizodě jednání se sovětským velvyslancem Štěpanem Vasiljevičem Červoněnkem už byla zmínka, možná však stojí za to zde připomenout dva neznámé texty, v nichž se Mlynář vracel k inkriminovanému momentu a osvětloval své pohnutky.

Prvním jsou připomínky k návrhu scénáře filmového dokumentu *Invasion* podle jeho knihy *Mráz přichází z Kremu*, které poslal v létě 1979 scenáristce a producentce Evě Kolouchové a v nichž důrazně žádal o opravu právě v souvislosti s otázkou, proč nešel na vysočanský sjezd KSČ. V první verzi napsal, že „někam k mému monologu je zcela nezbytné přidat pár vět vysvětlujících, proč nejedu do Vysočan, ale jdu do budovy ÚV. To pak má význam pro pochopení celé mé role, která takto vypadá tak, že divák si může myslet, že se prostě pokouším zjistit, jak to všechno dopadne – a pak se podle toho přikloním tam, kde bude perspektiva jistější. (...) Je to pro mne ovšem otázka zásadního významu. (...) Dohodl jsem se s několika soudruhy, že bude nutné, abych šel do budovy ÚV KSČ: ve Vysočanech budou všichni, ale tady nebude možná nikdo kromě Biřaka, Indry, Koldera, Jakeše a celé kliky, která chce spolupracovat s Rusy. Nijak mne to netěšilo, byla to role velice nevděčná, a navíc ne právě bezpečná, ale souhlasil jsem s argumenty, že ji musím přijmout.“ V další verzi připomínek z března 1980 žádal několik změn „respektovat bezpodmínečně“, mimo jiné že „byl jsem také delegátem mimořádného sjezdu. Ale po dohodě s pořadatelem sjezdu jsem nešel na jeho zasedání. Šel jsem na schůzi zbytků předsednictva strany.“⁴²

39 Viz REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu: Vzpomínky na léta 1968–1990*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2008, s. 75, 80, 89–91, 99–101, 168, 184–188, 235–240, 244–252 a 289 n. Historik Miloš Hájek zase ve svých memoárech vzpomíná např. na nesouhlas s pozváním Zdeňka Mlynáře na schůzi „reformátorů“ před dubnovým plénem ÚV KSČ v roce 1968, protože měl „podíl na likvidaci *Literárních novin*“ (HÁJEK, Miloš: *Paměť české levice*, s. 207 – viz pozn. 14).

40 MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremu*, s. 94.

41 Viz DUBČEK, Alexander: *Naděje umírá poslední: Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Ed. Jiří Hochman. Praha, Svoboda 1993, s. 191 n. Zmínky o Mlynářově činnosti v těchto dnech obsahují také další vzpomínkové knihy: DIENSTBIER, Jiří – LÁNSKÝ, Karel – ŠILHÁN, Věněk – ŠIMON, Bohumil: *Srpen 1968*. Praha, Práce 1990, s. 52 n., 142–144 a 183–187; *Paměti Vasiljeviče Biřaka: Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ*, sv. 2. Praha, Agentura Cesty 1991, s. 104–145. Biřak oproti výše uvedeným aktérům hodnotil Mlynářovo jednání velmi kriticky.

42 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 6, Mlynářovy připomínky k návrhu scénáře filmového dokumentu *Invasion* z léta 1979 a března 1980 (fond obsahuje k těmto záležitostem i další bohatou dokumentaci).

Druhý text je naopak zcela soukromé povahy a je zde zmíněn jenom proto, že byl nedávno uveřejněn.⁴³ Jedná se o velmi zajímavý pokus o psychickou sebeanalýzu, kterou Mlynář sepsal v roce 1983 pravděpodobně pro svého psychiatra. Při popisu části své osobnosti, která se domáhá logických závěrů, Mlynář hodnotil i vlastní chování ve složitých měsících pražského jara a po sovětské okupaci: „Díky osobě D jsem např. schopen jednat tak, jak to odpovídá logice mých názorů třeba v politické situaci, kdy to má za následek pád mé pozice, odporuje to kalkulu (jehož alternativu dodává osoba C celkem bezchybně, ale nejdu za její radou); příkladem je třeba můj politický postup roku 1968, hlavně v srpnu a potom, abdikace atd.“⁴⁴

V každém případě se Mlynář pak vydal do Moskvy společně s delegací prezidenta Ludvíka Svobody a také jménem účastníků mimořádného sjezdu KSC, který se konal ve Vysočanech,⁴⁵ s pověřením doručit dopisy uvězněným československým komunistickým představitelům.⁴⁶ Jak známo, i Mlynář pak připojil svůj podpis k pověstnému

43 V této práci záměrně nevyužívám rodinnou korespondenci, a tak i tento text by zde měl spíš zůstat stranou – hlavně proto, že byl napsán v těžké životní situaci a není jasné, do jaké míry zrcadlí předchozí i následný Mlynářův stav. Nicméně krátce před odevzdáním této statě jsem se seznámil s poslední prací Vladimíra Čermáka, v níž je tento text, nazvaný autorem „Sebezpyt“, citován a shrnut v přílohách (ČERMÁK, Vladimír: *Operace Listopad 1989: O putování české společnosti odnikud nikam a zpět a o jejím hledání cesty jinudy a jinam*. Praha, Naše vojsko 2012, s. 322–328). Autor se v knize velmi nepřesvědčivě snaží poukázat na údajně zásadní roli Zdeňka Mlynáře při vzniku sovětské perestrojky; jeho argumentace se nese v podobném duchu jako v předešlé knize, kde se snažil dokázat Mlynářovu stěžejní roli během srpna 1968 (viz TÝŽ: *Operace Srpen 1968: O 'psyopu' české společnosti, problémů sovětského vládnutí a o mnoha dalších faktorech událostí*. Praha, Naše vojsko 2011).

44 Text bez názvu, začínající slovy „I. Dětství, vztah k otci a k matce“, má 57 stran a byl několikrát opraven (viz různé verze v Mlynářově fondu, část 2, k. 3).

45 Na vysočanském sjezdu zazněl i názor, že „osoba s. Mlynáře, i když teď se choval statečně, v průběhu let není zcela jasná. Lidé, kteří ho znají léta z jeho základní stranické organizace, tvrdí, že měnil častokrát své stanovisko.“ (VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulační*, s. 75, dokument č. 159 – Stenografický záznam 1. zasedání Ústředního výboru KSC zvoleného mimořádným XIV. sjezdem KSC, 23.8.1968; dále viz s. 52, 62 a 74.) Kromě toho srv. hlavně 14. *mimořádný sjezd KSC: Protokol a dokumenty*. Vídeň – Řím, Salemi 1970. Úvod a závěr napsal Jiří Pelikán (o zvolení Mlynáře do nového ústředního výboru strany viz s. 86 n.). Leonid I. Brežněv 23. srpna 1968 prohlásil, že pokud je dobře informován, Mlynář se mimořádného sjezdu odmítl zúčastnit z toho důvodu, že pokud by se umožnilo, aby státu vládla „sestava, kterou zvolil sjezd, znamená to, že Československo se stane okamžitě buržoazním“. (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Červenec–srpen 1968*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IV/2.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1996, s. 240, dokument č. 156 – Sovětský stenografický záznam rozhovoru mezi sovětskými představiteli v čele s L. Brežněvem a A. Dubčekem a O. Černíkem, 23.8.1968; viz také s. 245; přesná slova pronesená Mlynářem 22. srpna před sovětským velvyslancem jsou citována *tamtéž*, s. 249, pozn. 11.)

46 Viz TÍŽ (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Září 1968 – květen 1970*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IV/3.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1997, s. 82–88, zejména s. 83, dokument č. 190 – Sovětský stenogra-

moskevskému protokolu⁴⁷ a kolem toho, co někteří považovali za „smířlivý“ postoj, se poté rozhořely i spory.⁴⁸ V následujících týdnech pak vícekrát vystoupil na obranu alespoň některých součástí reformní politiky započaté v lednu 1968, i když nikdy nezapomněl varovat, že „není čas hrát si s ohněm“.⁴⁹ Ovšem již na zasedání předsednictva ÚV KSČ 31. srpna 1968 žádal „o uvolnění z funkce, protože za těchto pár dní zjišťuji o sobě, že nejsem s to dobře dělat tuto práci“. Za situace, kdy nebylo možné pokračovat v politice vyjádřené v *Akčním programu KSČ*, Mlynář jasně vyčítal, jak nesmírně obtížné bude proplouvat mezi Scyllou přehnaných kompromisů a Charybdou nekompromisních zásad: „Jestli ustoupíme, budeme mít zítra část lidí proti sobě. (...) ...nebo do toho půjdeme se vzdorem a přivedeme to ke krachu.“⁵⁰

---

fický záznam schůzky vedoucích představitelů „pětky“ v Moskvě, zabývající se situací v Československu a opatřeními k její plné normalizaci, 27.9.1968; MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremli*, s. 228–230; DUBČEK, A.: *Naděje umírá poslední*, s. 204; Rozhovor Ondřeje Pitra s Josefem Smrkovským: Nedokončený rozhovor. In: *Listy*, roč. 5, č. 2 (březen 1975), s. 20. (Jméno Ondřej Pitr bylo pseudonymem Jiřího Dienstbiera.) Podle Miloše Jakeše, který ho vyzvedl v Hloubětíně před odjezdem do Moskvy, Mlynář „měl určité obavy, neboť se choval za popelnicemi a odtud pozoroval, co se bude dít“ (JAKEŠ, Miloš: *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha, Regulus 1996, s. 48).

- 47 O těžkém rozhodnutí protokol podepsat píše Mlynář v knize *Mráz přichází z Kremli* (s. 249–263). Mlynář pak také osobně informoval Federální shromáždění ČSSR o jeho obsahu (viz CIGÁNEK, František – FELCMAN, Oldřich (ed.): *Národní shromáždění: Srpen 1968 – leden 1969*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. III/3.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR, v.v.i. – Doplněk 2009, s. 65–80).
- 48 Z mnoha zdrojů je známo např. rozhořčení Františka Kriegla, jelikož mu Mlynář údajně nepředal vzkazy zasláné z Vysočan. (Viz REIMAN, M.: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 168 (viz pozn. 39); HAVEL, Václav – JANOUCHEK, František: *Korespondence 1978–2001*. Praha, Akropolis 2007, s. 234, Janouchův dopis Havlovi z března 1986.) František Janouch už v březnu 1979 psal Jiřímu Pelikánovi, že „Franta [Kriegel] je velice rozhořčen knihou Zdeňka a žádá nás, abychom s tím něco udělali. Jeho hlavní argument je, že tím, že Zdeněk mluví o jednání delegace v Moskvě, vlastně legalizuje okupaci.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Correspondence 0027, Janouchův dopis Pelikánovi z 15.3.1979.)
- 49 MLYNÁŘ, Zdeněk: Zákonost a právní jistota občanů – podmínky normalizace našich poměrů. In: *Rudé právo*, 10.9.1968, s. 3. Touto dvojznačností akcentů se vyznačoval také jeho televizní a rozhlasový projev v září 1968: „Máte však plné právo chtít od nás dnes víc,“ připustil Mlynář a uznal, že „nejdůležitější otázka, o kterou dnes jde, se skrývá pod pojmem normalizace poměrů v Československu“. Na druhé straně vyjádřil politování nad činností „neodpovědných demagogů“ a zdůraznil, jak „zhoubné východisko je hledat cestu jinou, než je ta, kterou dává přísné dodržování moskevských dohod“. Nakonec prorocky uzavřel, že „vyvolávat boj o moc uvnitř KSČ, to by znamenalo zase nahrát těm, kdo podcenili jednotu strany a lidu, kdo si mysleli, že situace otevře cestu před leden 1968 a snad ještě dále nazpět“. (Všichni spoluodpovídáme za další vývoj naší politiky: Z televizního a rozhlasového projevu člena předsednictva a tajemníka ÚV KSČ doc. Zdeňka Mlynáře. In: *Tamtéž*, 15.9.1968, s. 5.) Podobné myšlenky vyjádřil také v rozhovoru pro deník *Mladá fronta* (O mládeži se Zdeňkem Mlynářem. In: *Mladá fronta*, 28.9.1968, s. 1 n.).
- 50 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulace*, s. 203–211, zde s. 203 a 206, dokument č. 177 – Poznámky z diskuse na 98. schůzi předsednictva ÚV KSČ o personálních změnách ve vedení KSČ, 31.8.1968.

Koncem září 1968 svůj názor na Mlynáře zcela změnil v záporném smyslu Leonid Brežněv: považoval ho nyní nejen za všudypřítomného „mazaného člověka“, který je vzdálený postoji upřímného přátelství k Sovětskému svazu a jemuž schází „pevná ideová orientace“, ale také za člověka, který v československém vedení vytváří „právní základnu pro nepřátelskou linii orgánů masové informace“.⁵¹ Při československo-sovětských jednáních v Moskvě ve dnech 3. a 4. října 1968 pak sovětský vůdce otevřeně žádal Mlynářovo odvolání,⁵² což opakoval i v následném telefonátu s Alexanderem Dubčekem.⁵³ Jelikož byl Mlynář stále více přesvědčen o tom, že reformní politická linie už nemá šanci, snažil se opakovaně vysvětlit Dubčekovi a dalším stranickým předákům, že za daných okolností je čestnější odstoupit,⁵⁴ aniž by však jeho návrhu někdo popřál sluchu.⁵⁵ Šestnáctého listopadu 1968 Ústřední výbor KSČ na svém zasedání konečně přijal jeho žádost a Mlynář, nyní už bez špetky iluzí, rezignoval na své členství v předsednictvu i na funkci tajemníka ústředního výboru.⁵⁶ V září 1969 pak byl vyloučen z Ústředního výboru KSČ a posléze v březnu 1970 i z komunistické strany.⁵⁷

Komentátor Rádia Svobodná Evropa Fred Eidlin zhodnotil ve své zprávě z 11. prosince 1968 Mlynářovo odstoupení jako jasný signál neúspěchu politiky „taktizování špiček“:

51 TÍŽ (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Září 1968 – květen 1970*, s. 77–110, zde s. 82 a 87, dokument č. 190 (viz pozn. 46).

52 Shrnutí těchto jednání viz *tamtéž*, s. 116–150, dokumenty č. 196.1–196.3. Zde bylo ostře kritizováno, že Mlynář „plýtvá množstvím frází“ a že nemá „jasnou politickou linii“ (*tamtéž*, s. 126, dokument č. 196.1 – Záznam z jednání delegace KSČ s vedením KSSS v Moskvě 3.–4. října 1968 o „otázkách, které zajímají obě strany“, 8.10.1968; viz také s. 145 n.).

53 V záznamu telefonického hovoru mezi Dubčekem a Brežněvem z 5.11.1968 jsou výslovně zmíněna „riešenia problému s. Mlynáře“ a je řeč o „kádrových otázkach, ktoré boli dohovoréné“ (*tamtéž*, s. 168 a 170, poznámka 4, dokument č. 208).

54 Mlynář zřetelně vyjádřil své rozpaky na zasedání předsednictva ÚV KSČ 8. října 1968, kdy odmítl dál dělat „pštroší“ politiku a „strkat hlavu do písku“, protože nové požadavky Moskvy představují „kvalitativně nový fakt“ a jsou signálem, že reformní linie už byla poražena: „Odmítám dělat iluzionistickou politiku. (...) Přiznejme si, že k politice patří umět něco prohrát, ale ne[patří k ní nikdy] vodit lidi za nos. (...) Nemohu lidem dále lhát. (...) Řekněme lidem pravdu!“ (VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulace*, s. 343–351, zde s. 344 a 349, dokument č. 203 – Poznámky z diskuse na 102. schůzi předsednictva ÚV KSČ k jednání delegací ÚV KSČ a ÚV KSSS v Moskvě ve dnech 3.–4. října, 8.10.1968.)

55 MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremli*, s. 269–273.

56 Srv. Mlynářův nepřednesený příspěvek (VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulace*, s. 616–619, dokument č. 249 – Nepřednesený diskusní příspěvek Zdeňka Mlynáře, připravený pro listopadové zasedání Ústředního výboru KSČ, 17.11.1968).

57 Kanadský historik Harold Gordon Skilling uvádí názor Petra Pitharta z roku 1969, že Mlynář už tehdy přijal ideu politického pluralismu (GORDON SKILLING, H.: *Československo – můj druhý domov: Paměti Kanadana*. Praha, Prostor 2001, s. 405). Viz také PITHART, P.: *Devětaosmdesátý*, s. 122 (viz pozn. 14).

„Třebaže rezignace Zdeňka Mlynáře na všechny stranické funkce nebyla nečekaná, představovala jeden z nejzlověstnějších vývojových momentů listopadového pléna ÚV KSČ.

(...)

Nicméně po návštěvě delegace KSČ v Moskvě na začátku října byla Mlynářova veřejná vystoupení čím dál vzácnější, ačkoli před touto návštěvou byl jedním z hlavních mluvčích československého vedení.

(...)

Mlynář byl všeobecně považován za jednoho z nejrychleji stoupajících mužů ve vedení KSČ v týdnech po srpnovém sjezdu. Jeho proslovy často působily dojmem, že mezi československými lídry patří k těm, kteří jsou nejochotnější realizovat sovětské požadavky, aby si získali důvěru Sovětů. V tomto ohledu byl často přirovnáván k Husákovi.

Na druhé straně byl Mlynář hlavním autorem progresivního Akčního programu strany a byl úzce spjat s reformami polednového vývoje. Z dnešního pohledu to vypadá, že ostrost části Mlynářových projevů mohla být taktická. Třebaže se pokoušel sledovat ‘realistický’ přístup, zde se nejspíš ukázaly hranice jeho ochoty ke kompromisu.

Je dost pravděpodobné, že Mlynář dospěl k rozhodnutí, že by za těchto podmínek nebyl schopen pracovat na realizaci svých vlastních myšlenek. Kdyby zůstal ve vedení strany, hrozilo by mu, že by se stal spoluzodpovědným za nepopulární opatření, jež by byla učiněna a jež by mu mohla pokazit pověst a ohrozit příležitost, kterou ve svých osmatřiceti letech má, aby se do vedení strany vrátil později, za příznivějších okolností.⁵⁸

„Normalizace“

V následujících letech se Mlynář zcela stranil politického života a pracoval v entomologickém oddělení Národního muzea v Praze.⁵⁹ Teprve později převzal po Josefu Smrkovském důležitou roli v čele bývalých reformních komunistů vystupujících proti politice Gustáva Husáka.⁶⁰ Určitě mohl disponovat i v těchto letech informacemi

58 EIDLIN, Fred: The November Plenum, 11. 12. 1968, s. 11 n. Text je dostupný na <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/19-3-151.shtml> (staženo 13.11.2011).

59 V citovaném sebeanalytickém textu popsal své rozhodnutí jako pokus „o řešení pomocí ‘tlusté čáry’ za dosavadní rolí“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 3). V Mlynářově fondu je uložena také pracovní smlouva s Národním muzeem z 12.2.1969 (část 3, k. 2) stejně jako kopie Mlynářových entomologických publikací (část 2, k. 14) a entomologická korespondence (část 2, k. 7).

60 Sám to opakovaně popsal takto: „Po smrti Josefa Smrkovského ... jsem spolu s několika dalšími členy reformního stranického vedení převzal od něj štafetu. Smrkovský si před smrtí také sám přál, abych spolu s Jiřím Hájkem a Václavem Slavíkem pokračoval v jeho politické opoziční aktivitě.“ (MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 9 – viz pozn. 6.)

Vedle politiky byla Mlynářovou vášní také entomologie, díky tomu mohl od roku 1970 pracovat v entomologickém oddělení Národního muzea (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

z první ruky, jak dokládá například upozornění Ireny Dubské historikovi Miloši Hájkovi koncem léta 1971, že Státní bezpečnost sleduje jeho „skupinu“.⁶¹ Tajná policie si opravdu všimla, jak znovu stoupá jeho role, a jistě ne náhodou mu byl v létě 1973 odebrán cestovní pas (už v roce 1970 nedostal povolení zúčastnit se entomologické expedice do Íránu).⁶² Na konci roku 1973 objevil ve svém bytě mikrofon odposlouchávacího zařízení. Ihned se obrátil na federálního ministra vnitra Jaromíra Obziny (kopii dopisu poslal i generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Gustávu Husákovi) a později na předsedu Ústředí české advokacie Zdeňka Hrazdíru, s cílem „dosáhnout osobního rozhovoru“: „Jeho obsahem by byly podle mého názoru politicky důležité otázky, spjaté s problematikou užívání bezpečnostních a represivních metod vůči bývalým funkcionářům a členům strany,“ psal Mlynář. Jako „člověk s dlouholetou politickou zkušeností“ mohl prý „přinést některé vcelku konkrétní

61 HÁJEK, M.: *Paměť české levice*, s. 241 (viz pozn. 14).

62 Viz Mlynářovo odvolání proti tomuto rozhodnutí (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2). O dalším pokusu StB zkompromitovat ho v soukromé sféře v roce 1971 svědčí Mlynářův citovaný text bez názvu (*tamtéž*, část 2, k. 3).

názory a podněty, jež by snad při dobré vůli mohly pomoci řešit některé vnitropolitické problémy pro současnost i budoucnost“.⁶³

Jak známo, na počátku sedmdesátých let vytvoření početné skupiny komunistů zbavených všech funkcí a většinou i členství ve straně představovalo jedno z hlavních ohnisek odporu vůči „normalizační“ politice.⁶⁴ Jak dokládá i rozhodnutí vyslat sesazeného ředitele Československé televize Jiřího Pelikána na velvyslanectví do Říma, tato skupina usilovala o to, aby neochabla mezinárodní pozornost věnovaná Československu, a hlavně o to, aby se rozvinula „jakási souběžná diplomacie“ zacílená především na kontakty s Italskou komunistickou stranou, která vyjádřila „hluboký nesouhlas a odsouzení“ sovětské invaze.⁶⁵ I když tato taktika přinesla méně plodů, než exkomunističtí oponenti v Praze vesměs očekávali, jednotlivé dopisy a žádosti se postupně objevovaly zejména na stránkách italského komunistického tisku (nejznámějším z těchto počínů bylo uveřejnění rozhovoru s Josefem Smrkovským v týdeníku *Giorni – Vie nuove* v roce 1971).⁶⁶ Po útlumu způsobeném československými politickými procesy v letech 1971 a 1972⁶⁷ a po krachu kontaktů, jež se Smrkovským navázaly sovětské orgány (díky nim údajně vznikl jeho známý dopis Leonidu Brežněvovi z července 1973),⁶⁸ byly iniciativy skupiny bývalých re-

63 Viz *tamtéž*, část 1, k. 1, Mlynářův dopis Jaromíru Obzinovi z 21.12.1973 a Mlynářův dopis Zdeňku Hrazdírovi z 30.1.1974; *tamtéž*, část 2, k. 2, protokol inspekce ministerstva vnitra. Kauza s odposlouchávacím zařízením v Mlynářově bytě byla nedávno použita v dílu *Akce Krajan a Bříza* televizního pořadu *Tajné akce StB* (viz <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10209991308-tajne-akce-stb/409235100221021-akce-krajan-a-briza/?from=2050>, staženo 16.4.2013).

64 Ke konsolidaci socialistické opozice a tvrdé reakci komunistické vlády viz alespoň PELIKÁN, Jiří: *Qui Praga: Cinque anni dopo la primavera. L'opposizione socialista parla* [Tady Praha: Pět let po jaru. Hovoří socialistická opozice]. Roma, Coines edizioni 1973; CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1979*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 29.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997; OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969–1989: Příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha, Maxdorf 1994, s. 11–48; a nověji TÝŽ: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. (Česká společnost po roce 1945, sv. 7.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2011, v.v.i., s. 15–123.

65 CACCAMO, Francesco: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*. Brno – Praha, Doplněk – Masarykova dělnická akademie 2008, s. 66–69. Luciano Antonetti, jedna z klíčových postav vztahů mezi českými a italskými komunisty, ve svých nepublikovaných autobiografických poznámkách potvrzuje, že materiály československého disentu zprostředkovával pro italský tisk hlavně Pelikán (ANTONETTI, Luciano: *Vivere all'ombra (della Cecoslovacchia, e non solo): Materiali per un'autobiografia* [Žít ve stínu (Československa, a ne jenom): Materiály pro autobiografii], s. 157; nevydaný rukopis mi laskavě poskytl autor).

66 Smrkovský ci parla del socialismo in Cecoslovacchia e invita alla pacificazione [Smrkovský mluví o socialismu v Československu a zve ke smíření]. In: *Giorni – Vie nuove*, roč. 5, č. 22 (1971), s. 13–19; český překlad interview vyšel v září 1971 pod názvem „Mluví Josef Smrkovský“ jako zvláštní vydání římských *Listů*. Tématu věnoval pozornost také Milan Otáhal v knize *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 24–26.

67 O změně taktiky opozice věděla i Státní bezpečnost (viz *tamtéž*, s. 74–76).

68 Viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 2. O Smrkovského strategii psal Pelikánovi v září 1970 Jan Šling (syn popraveného komu-

formních komunistů obzvlášť živé mezi lety 1974 a 1975, kdy se jejich pravidelné schůze staly svým způsobem „politickým salonem“.⁶⁹

Přibližně v té době odstavení reformní komunisté rozeslali jak československým úřadům, tak i západním komunistickým stranám značný počet protestních dopisů,⁷⁰ počínaje Smrkovského „memoáry“.⁷¹ Do této „kampaně“ se zapojil i Alexander Dubček otevřeným dopisem z 28. prosince 1974 adresovaným Federálnímu shromáždění a Slovenské národní radě⁷² a dalším listem, jímž se 29. března 1975 obrátil na vedení Jednotné socialistické strany Německa, Polské sjednocené dělnické strany a také Italské komunistické strany.⁷³ Kolem osudu tohoto dopisu ovšem panují nejasnosti:

---

nistického funkcionáře Otto Šlinga), podle nějž „Smrkovský vzkazuje, že by se mohlo pokusit ovlivnit vedení západních stran v otázce tzv. čestného narovnání mezi námi a Moskvou“. V dalším dopise dodával: „Podle mého názoru si [Smrkovský] tento stav uvědomuje a žádá pouze morální akci. Dotaz na interview s Zanfogninim vyřídím a dám vědět.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 15, Corrispondenza 0015, Šlingovy dopisy Pelikánovi z 2.9. a 8.9.1970.) Z uvedeného sdělení lze soudit, že zmíněný rozhovor se Smrkovským mohl pořádit tehdejší novinář deníku *Il resto del Carlino* Giancarlo Zanfognini. Souhrnně ohledně této opoziční strategie viz OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 90–93.

69 Viz HÁJEK, M.: *Paměť české levice*, s. 245 (viz pozn. 14). Jiří Hájek psal v této souvislosti o několika skupinách, které se vzájemně informovaly. Jeden okruh „byl kolem Zdeňka Mlynáře – zde to byli někteří účastníci vysočanského sjezdu, jako dr. Jiřina Zelenková, Vladimír Kabrna, Jiří Judl, Miloš Hájek, Rudolf Slánský, Zdeněk Jičínský. Byli to mladší lidé, schopní a vzdělaní.“ (HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997, s. 313; viz také OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 82–90.)

70 Souhrnně viz OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 93–111.

71 Le memorie di Smrkovský dettate prima di morire [Smrkovského memoáry, diktované krátce před smrtí]. In: *Giorni – Vie nuove*, roč. 5, č. 8, 9, 10 a 11 (1975), nestránkováno; český text viz Rozhovor Onřeje Pitra s Josefem Smrkovským: Nedokončený rozhovor. In: *Listy*, roč. 5, č. 2 (březen 1975), s. 4–25. O úloze Smrkovského na počátku 70. let viz také VRA-BEC, Václav: *Vybočil z řady: Medailón Josefa Smrkovského a doby, v níž žil*. Praha, Naše vojsko 1991, s. 164–174; o vztazích reformních komunistů s Itálií viz LOMELLINI, Valentine: *L'appuntamento mancato: La sinistra italiana e il Dissenso nei regimi comunisti 1968–1989* [Zmeškaná schůzka: Italská levice a disent v komunistických režimech 1968–1989]. Firenze, Le Monnier 2010, s. 98–101.

72 Dubček žaluje. In: *Listy*, roč. 5, č. 3 – zvláštní vydání (duben 1975), s. 1–3 (za redakčním úvodem následoval text „Dopisu A. Dubčeka Federálnímu shromáždění ČSSR a SNR“, s. 4–16). Srv. italskou zkrácenou verzi otištěnou tehdy v týdeníku *L'Espresso*: Alexander Dubček accusa: Perché avete tradito! [Alexander Dubček žaluje: Proč jste zradili!]. In: *L'Espresso*, roč. 21, č. 16 (1975), s. 46–53 (v nezkrácené formě vyšel dopis v italské mutaci časopisu *Listy* v červnu 1975, s. 1–17). Nově je text dopisu otištěn v publikaci: DUBČEK, Alexander: *Od totality k demokracii: Prejavy, články a rozhovory, výběr 1963–1992*. Ed. Jozef Žatkuliak a Ivan Laluha. Bratislava, Veda 2002, s. 234–244. Obligátním odkazem na vztahy mezi Dubčkem a Itálií je stať Luciana Antonettiho „Dubček e l'Italia“ [Dubček a Itálie]. In: DUBČEK, Alexander: *Il socialismo dal volto umano: Autobiografia di un rivoluzionario* [Socialismus s lidskou tváří: Životopis revolucionáře]. Roma, Riuniti 1996, s. 329–350.

73 Viz BENČÍK, Antonín: *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu*. Praha, Ostrov 2001, s. 78–80 (text dopisu je otištěn v publikaci: DUB-

ústřední deník italských komunistů veřejně dementoval zprávy, že by vedení strany obdrželo Dubčekův dopis,⁷⁴ jiné zdroje tuto informaci zase potvrzují.⁷⁵ I když údajně nechyběl ze sovětské strany ani „pokus navázat kontakty stejným způsobem jako v roce 1973 s Josefem Smrkovským“,⁷⁶ reakce československých oficiálních orgánů byla důrazná, neboť v těchto iniciativách spatřovaly snahu pošpinit obraz již klidných poměrů v Československu, jak jej zahraniční veřejnosti předkládala husákovská propaganda. Luciano Antonetti v poznámkách o situaci v Československu určených pro sekretariát a zahraniční oddělení Italské komunistické strany v květnu 1975 vystihl absurditu vznášených obvinění: „Od poloviny dubna se útočilo přímo na Dubčeka a další odpůrce, mimochodem všechny házené do jednoho pytle ... střídavě obviňované, že jsou ‘pravicoví oportunisté’, ‘revizionisté’, ‘popírači’, ‘zrádci’, ‘fašisté’ nebo skoro fašisté, ‘antisověťáci’, a tedy ‘antikomunisté’.“⁷⁷

Vyloučení komunisté se snažili dostat „československou otázku“ na pořad jednání připravované konference evropských komunistických stran, která se měla konat [v roce] 1975, ale nakonec se konala až v červnu 1976 v Berlíně.“⁷⁸ Do tohoto kontextu je třeba zasadit pokus Zdeňka Mlynáře nabídnout formou strukturovaného

---

ČEK, A.: *Od totality k demokracii*, s. 247–253). O Dubčekových početných protestních dopisech viz také UHER, Ján: Dubčekovy pookupačné protestné listy proti moci a jej zneužívaniu v rokoch 1969–1989. In: *Cesty k novemburu 1989: Aktivity Alexandra Dubčeka. Zborník zo seminára pri príležitosti 10. výročia novembra 1989*. Bratislava, Nová práca 2000, s. 51–86 (otištěný text dopisu viz s. 145–152).

- 74 „Ohledně zprávy otištěné v několika novinách, která se týká dopisu Alexandra Dubčeka poslanci Enriku Berlinguerovi a dlouhého dokumentu Zdeňka Mlynáře o situaci v Československu, tisková kancelář Italské komunistické strany sděluje, že tyto dokumenty nebyly doručeny nikomu z vedení strany.“ (Sulle notizie relative a una lettera di Dubcek [Ke zprávám ohledně jednoho Dubčekova dopisu]. In: *l'Unità*, 7.6.1975, s. 13.) Oním Mlynářovým „dlouhým dokumentem“ je míněn *Československý pokus o reformu 1968*.
- 75 Luciano Antonetti ve svých nepublikovaných autobiografických poznámkách píše, že italští komunisté dopis skutečně dostali a že jej nechtěl zveřejnit sám Dubček (ANTONETTI, L.: *Vivere all'ombra (della Cecoslovacchia, e non solo)*, s. 93 a 140 – viz pozn. 65). Podle tehdy odvyšlané zprávy Rádia Svobodná Evropa to potvrdil i tajemník Komunistické strany Španělska Santiago Carrillo: „V rozhovoru pro Le Nouvel Observateur z 23.–29. června pokládal za jisté, že Dubček zaslal dopisy Berlinguerovi a Honeckerovi, a hodnotil to jako ‘zcela správné’. Dodal: ‘Během této konference budeme hájit právo soudruha Dubčeka svobodně vyjádřit své názory v Praze.’“ (DEVLIN, Kevin: The international communist Movement: a Tale of two Conferences, 18.7.1975, s. 11. Článek je dostupný na <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/115-4-115.shtml>, staženo 13.11.2011).
- 76 Podle Mlynáře se „celá věc táhla až do podzimu 1975“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 4).
- 77 *Biblioteca Roberto Ruffilli*, Forlì (dále BRR), Fondo (f.) Luciano Antonetti, 1. 4. Relazioni PCI-ČSR [Vztahy IKS-ČSR], 001, Note a proposito della situazione cecoslovacca [Poznámky k československé situaci], 6.5.1975. Viz také Mlynářův informativní text z roku 1975 nazvaný „Komunisté bez legitimace v Československu“, jehož český originál je uložen v Mlynářově fondu (část 1, k. 3) a Antonettiho italský překlad ve fondu Luciana Antonettiho ve Forlì (1. 4. Relazioni PCI-ČSR, 002, MLYNÁŘ, Zdeněk: Comunisti senza tessera in Cecoslovacchia).
- 78 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 3.

memoranda (datovaného leden až únor 1975) rozsáhlou analýzu situace v Československu, psanou „s vědomím a za konzultace A. Dubčeka a ostatních vyloučených členů vedení KSČ“ s cílem vyvolat diskusi ve světovém komunistickém hnutí (práce byla „rozeslána vedení KS, které se měly účastnit konference“).⁷⁹ Kniha s názvem *Československý pokus o reformu 1968: Analýza jeho teorie a praxe* vyšla vzápětí v kolínském exilovém nakladatelství Index⁸⁰ a její následující vydání v italském překladu (pravděpodobně Luciana Antonettiho), pod změněným titulem „Praha – otevřená otázka“ a s předmluvou známého matematika a člena vedení Italské komunistické strany Lucia Lombarda Radiceho, lze přiřadit k československým pokusům ovlivnit postoje eurokomunismu.⁸¹

Poté co předsednictvo Ústředního výboru KSČ přijalo 18. dubna 1975 usnesení „k protistranickým akcím Dubčeka a dalších osob“,⁸² přímo v návaznosti na zaslání rukopisu tohoto textu ústřednímu výboru, do redakce časopisu *Tvorba* a nakladatelství Orbis,⁸³ provedla Státní bezpečnost 23. dubna prohlídku Mlynářova bytu.⁸⁴ Stejným dnem je datováno „Stanovisko k písemným projevům Alexandra Dubčeka, Václava Havla a Zdeňka Mlynáře“, které vypracovalo ministerstvo vnitra a generální prokuratura.⁸⁵ Ke konci roku 1975 pak Státní bezpečnost zorganizovala také větší akci s cílem odhalit takzvanou Mlynářovu skupinu na Varnsdorfsku, kde Mlynář díky kontaktům s bývalým spolužákem z gymnázia Janem Pospíchálem údajně rozšiřoval „závadnou literaturu“. V návrhu o dalším postupu z února 1976 se pravi, že Mlynář „dal podnět k zintenzivnění publikační činnosti zbytku pravicových oportunistů v poslední době, aby bylo vytvářeno zdání široké opozice“.⁸⁶

79 Tamtéž, s. 3 a 2.

80 K okolnostem vzniku textu viz také CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 52–55 (viz pozn. 65). Některé osoby v Československu ovšem interpretovaly Mlynářovo memorandum velice nepříznivě jako „prosbu 'loajálníhoho komunisty' k Brežněvovi“ (GORDON SKILLING, H.: *Československo – můj druhý domov*, s. 422 (viz pozn. 57).

81 Italský překlad vyšel bez úvodní části: MLYNÁŘ, Zdeněk: *Praga – questione aperta: Il '68 cecoslovacco fra giudizio storico e prospettive future* [Praha – otevřená otázka: Československý rok 1968 mezi historickým soudem a budoucími perspektivami]. Bari, De Donato 1976. K italskému vydání viz materiály uložené v Antonettiho fondu, jako je Mlynářova smlouva s nakladatelstvím nebo korespondence.

82 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2, usnesení předsednictva ÚV KSČ z 18.4.1975.

83 Kopie Mlynářových průvodních dopisů těmto institucím jsou zachovány *tamtéž*.

84 *Tamtéž*, část 2, k. 13 a část 3, k. 2, „Protokol o provedení domovní prohlídky“ a jeho „Vyhodnocení“. Některé zabavené materiály byly Mlynářovi vráceny 29.10.1976 (viz *tamtéž*, část 2, k. 13, „Usnesení“).

85 Podle tohoto stanoviska se Mlynář vyjadřoval „opatrněji“, a proto „prozatím nelze tedy s jistotou dospět k závěru ... že obsahem písemnosti byl spáchán trestný čin“ (Stanovisko orgánů politické moci. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 18 n. – viz pozn. 6). Viz také dlouhý Mlynářův dopis ministru vnitra Jaromíru Obzinovi z února 1976, s odmítnutím předvolání do Bartolomějské ulice č. 7 „za účelem úředního jednání“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2, Mlynářův dopis Obzinovi z 15.2.1976).

86 Kopie spisu StB vedeného na Zdeňka Mlynáře s názvem „Krajan“ z roku 1975 se nachází v jeho fondu (část 3, k. 2).

Mlynář se však také dočkal solidární podpory od několika českých intelektuálů, kteří zanedlouho založili Chartu 77 – v březnu 1976 byla zveřejněna výzva, již podepsal mimo jiné Václav Havel, Karel Kosík, Jan Patočka a Ludvík Vaculík, aby byla v Československu umožněna veřejná rozprava o tezích zabavené Mlynářovy knihy.⁸⁷ Do tohoto rámce zapadá také Mlynářův otevřený dopis evropským komunistickým stranám z února 1976,⁸⁸ jehož záměrem bylo ovlivnit výše zmíněnou mezinárodní konferenci v Berlíně.⁸⁹

Pravděpodobná je i Mlynářova účast v důležitém pokusu vytvořit určitou společnou platformu vyloučených komunistů textem „Poznámky o stavu a perspektivách opozice v roce 1975“, v němž byly rozebrány „určité tendence, jejichž další vývoj by měl být racionálně promyšlen a zhodnocen jak doma, tak v zahraničí“. Pisatelé se tímto textem snažili „prolamovat hradbu strachu“, uznávali, že „KSČ po roce 1970 je kvalitativně jiným organismem než kdykoli před tím“, a konstatovali, že vnitřní a mezinárodní faktory umožnily, že „tu poprvé existuje jako opozice vůči režimu početně silná a politicky zkušená skupina komunistů“. Tato opozice by se podle

87 Text datovaný 24.3.1976 později otiskl sám Mlynář (Výzva opozičních intelektuálů z 24. března 1976. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 19 n.), kopie se nachází v jeho fondu (část 3, k. 2). Početné disentní iniciativy z oněch měsíců sledovalo se zájmem také prostředí exilu, jak o tom svědčí *Knihy Charty*, kterou sestavil Vilém Prečan: viz např. Výzva čtrnácti bývalých členů ÚV KSČ – Propustit politické vězně, 20.1.1976. In: PREČAN, Vilém (ed.): *Knihy Charty: Hlasy z domova 1976/77*. Kolín n/R. – Řím, Index – Listy 1977, s. 30 n.; Dopis sedmi bývalých členů ÚV KSČ konferenci komunistických a dělnických stran Evropy v Berlíně, 25.6.1976. In: *Tamtéž*, s. 40–42; Otevřený dopis Zdeňka Mlynáře politickým činitelům odpovědným za zákonnost v ČSSR, 8.9.1976. In: *Tamtéž*, s. 50–56; Otevřený dopis deseti právních odborníků ústavním orgánům ČSSR ve věci mladých hudebníků odsouzených v Plzni a v Praze pro údajné výtržnictví k odnětí svobody, 6.11.1976. In: *Tamtéž*, s. 78–86; Prohlášení čtyř bývalých členů ÚV KSČ k propuštění některých politických vězňů v Československu, 14.12.1976. In: *Tamtéž*, s. 87 n.

88 Una lettera di Zdenek Mlynar a PC a PS d'Europa occidentale [Dopis Zdeňka Mlynáře komunistickým a socialistickým stranám v západní Evropě]. In: *l'Unità*, 11.4.1976, s. 19 (úplnější znění pak otiskl týdeník Italské komunistické federace mládeže *La città futura*, původní český text zveřejnily *Listy* (MLYNÁŘ, Zdeněk: Otevřený dopis komunistům a socialistům Evropy. In: *Listy*, roč. 6, č. 3 (červen 1976), s. 41–45. V archivu Luciana Antonettiho je kromě toho uložen překlad předchozího Mlynářova otevřeného dopisu, datovaného 17.9.1975 a „doručeného mladým Čechoslovákem, který se představil jako ‘vyslanec společných přátel’“ (BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI–ČSR, 001, Antonettiho dopis Giuseppepmu Damovi z 13.10.1975).

89 Viz také otevřený dopis z 25.6.1976 sedmi bývalých členů ÚV KSČ z doby pražského jara (mezi nimi byl i Mlynář): Ex-dirigenti del PC cecoslovacco scrivono alla conferenza di Berlino [Bývalí funkcionáři KSČ píší konferenci v Berlíně]. In: *l'Unità*, 30.6.1976, s. 14. Ke kontextu účasti italských komunistů na této konferenci viz PONS, Silvio: *Berlinguer a la fine del comunismo* [Berlinguer a konec komunismu]. Torino, Einaudi 2006, s. 84–89. Podobné dopisy bývalých vůdců pražského jara italským komunistům měly v Itálii publicitu: viz Lettera al Pci di esponenti del „nuovo corso“ cecoslovacco [Dopis KSI od představitelů československého „nového kurzu“]. In: *l'Unità*, 18.6.1976, s. 15; LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 101 (viz pozn. 71).

nich měla – i poukazováním na rozpory běžné politické praxe „s obecně demokratickými a oficiálně uznávanými zásadami (např. s principy Helsink)“ – orientovat na současné tendence západoevropských komunistických stran a přijmout „demokratický marxistický program“. Měla by také rezolutně přejít „od ‘politiky výkřiků’ k politice tvorby a předkládání reálných alternativ při řešení různých vnitropolitických otázek“. Jako existovaly dvě literatury a dvě kultury, měly by podle autorů dokumentu existovat „i dvě společenskovední a analytické sociálně-politické produkce. Možnosti zveřejňování by byly rovněž analogické (samizdat a zahraničí)“. Aby se však tato platforma mohla stát „politickou opozicí“, neobešla by se bez zásadní pomoci západoevropských komunistů a politické emigrace.⁹⁰

Tato výzva vyvolala u československé socialistické opozice v zahraničí bohatou diskusi, několik autorů se k ní vyjádřilo a skupina Listy⁹¹ vypracovala „Odpověď k ‘Poznámkám o stavu a perspektivách opozice’“, která byla do Prahy zaslána až o několik měsíců později, když už vešla ve známost Mlynářova kniha *Československý pokus o reformu 1968* a jiná opoziční vystoupení. „Poznámky“ zde byly interpretovány jako „významný pokrok při hledání reálné základny opozice v současných podmínkách“. Autoři skupiny Listy si všímali vývoje „paralelní politické kultury“ a „nové kvality“ aktivity politické opozice na bázi „demokratického socialismu“. Kromě toho oceňovali, že „se doma pochopily možnosti helsinské deklarace jako nástroje kritiky režimu a jako prostředky jisté imunizace této kritiky“.⁹²

Dokumentace k odposlouchávacímu zařízení, které Mlynář našel ve svém bytě na konci roku 1973 (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

90 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 4, „Poznámky o stavu a perspektivách opozice v roce 1975“.

91 Ke skupině Listy viz následující studii Francesca Caccama v tomto čísle *Soudobých dějin*.

92 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 4, „Odpověď k ‘Poznámkám o stavu a perspektivách opozice’“. Zde jsou uloženy i další související materiály, např. „Návrh odpovědi na ‘Poznámky o stavu a perspektivách opozice’“. Zachovala se i jednotlivá dobrozdání k pražským „Poznámkám“: viz např. „Poznámky k tématu Československo 1975“ nejmenovaného autora, jenž v březnu 1976 emigroval do SRN a ve svém textu otevřeně kritizoval optimismus Mlynáře a lidí kolem něho, kteří „vědí o ruském tlaku na stranické vedení, aby se odstranily nejkřiklavější důsledky ‘normalizace’“ (*tamtéž*), nebo „Poznámky k pražským ‘Poznámkám’“ Vladimíra Horského (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 14); viz také CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 53 n. (viz pozn. 65).

Skutečně se jedná o text, který předznamenává v různých bodech budoucí vývoj opozičních aktivit v Československu. Jak je patrné z dopisů bývalého ředitele Československého rozhlasu v roce 1968 Zdeňka Hejzlara ze švédského exilu Jiřímu Pelikánovi, nejenže se citovaná „souborná odpověď“ rodila dlouho a složitě, ale obecně se očekával „represivní úder“, kvůli němuž se mělo „u soc. dem. vlád zajistit pro postižené pozvání k azylu“ (což se pak skutečně stalo o rok později).⁹³ Podle jeho zpráv z domova jiný dlouhý (nejmenovaný) Mlynářův text⁹⁴ „obsahuje výsledek jistého sblížení umírněnějších stanovisek (Mlynáře aj.) s radikálnějšími (F. Kriegel aj.)“.⁹⁵ Jak je patrné i z hledání určitého nového spojení z domova, část politické emigrace soustředěná kolem časopisu *Listy* vkládala mnoho nadějí do formování této nové platformy, která zůstává v historickém bádání o tehdejší době a opozičních aktivitách skoro nepovšimnuta.

Charta 77

Zdá se, že ztroskotání všech pokusů dosáhnout nějaké dohody s Husákovým vedením spolu s ukončením tajných jednání se sovětskými politickými špičkami (Mlynář už tehdy navrhoval jako partnera pro ně „M. S. Gorbačova, s nímž jsem 5 let studoval právnickou fakultu v Moskvě“, případně „aby k rozhovorům došlo v Moskvě“)⁹⁶ přivedlo početnou skupinu bývalých reformních komunistů včetně Mlynáře k pochybnostem o možnosti reformovat současný československý systém zevnitř. Již v roce 1975 v rozhovoru pro švédskou televizi Jiří Hájek a Zdeněk Mlynář zdůraznili, že „Helsinky představují vlastně uznání toho, co je pro Evropu společné“, a zároveň upozornili, že „neodpovídá duchu a smyslu helsinské konference, jestliže se v životě některých evropských národů a států udržují prvky, které jsou v rozporu s evropskou civilizací a kulturní základnou“.⁹⁷ V tomto kontextu je takto třeba interpretovat Mlynářův otevřený dopis z 8. září 1976 ohledně případu skupiny Plastic People of the Universe, v němž protestoval proti pokusu zastrášovat mládež a energicky bránil „desítku

93 Hejzlar 9.8.1976 napsal Pelikánovi: „Přiliš mnoho lidí se chystá vyjet ven a všichni většinou očekávají, že jejich umístění tady není žádný velký problém.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Corrispondenza, 0025.)

94 Pravděpodobně se jednalo o stať, která tehdy vyšla v časopise *L'76*: MLYNÁŘ, Zdeněk: Zur Begründung sozialistischer Demokratie: Das Aktionsprogramm der KPČ aus dem Jahr 1968 und die europäische kommunistische Bewegung. In: *L'76*, roč. 1, č. 2 (1976), s. 12–32. Text přeložil do němčiny Adolf Müller, jak o tom svědčí jeho dopis Pelikánovi z 10.7.1976 (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Corrispondenza, 0027).

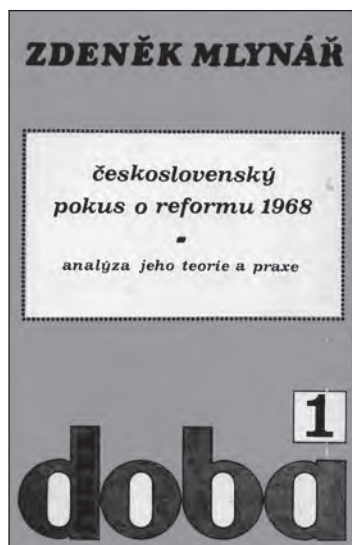
95 Viz *tamtéž*, Corrispondenza, 0025, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 11.6.1976; dále viz Hejzlarovy dopisy Pelikánovi z 3.3. a 9.7.1976.

96 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 4.

97 Hovoří Z. Mlynář a J. Hájek. In: *Listy*, roč. 5, č. 7 (prosinec 1975), s. 13–17 (zde s. 16). „Vybídnutí“ k rozhovoru přišlo z Mlynářovy strany (viz HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 314 – viz pozn. 69).

mladých lidí, jejichž proviněním je, že skládali, zpívali a hráli hudbu a texty, které jsou proti gustu různých oficiálních orgánů a administrátorů v kultuře i v politice“. Rozebíral přitom „jak obecné společenské příčiny ... tak také konkrétní historické příčiny“, které vedou mladé lidi ke „snaze utéci ze společnosti, vybudovat mimo oficiální společnost vlastní společenství, v němž by nebylo toho, co člověk pocítuje jako faleš a lež oficiálních společenských struktur“.⁹⁸

Podle Mlynáře protestní akce a osobní kontakty vedly v září 1976 ke sblížení „různých ideově-politických orientací doposud v podstatě izolovaných“ a v listopadu vzešel první „konkrétní návrh na společný protest“.⁹⁹ V dokumentu zaslaném v červenci 1981 ohledně „případu Josefa Hodice“ (v létě 1981 zmizel z Vídně a objevil se v Praze jako spolupracovník československé rozvědky) dalším představitelům socialistické opozice v emigraci později napsal, že „po konferenci evropských komunistických stran v Berlíně roku 1976 se změnila politická orientace skupiny opozičních bývalých funkcionářů KSČ, v níž jsem zaujímal vedoucí postavení. Dospěli jsme k závěru, že bez vyvolání ‘tlaku zdola’ proti Husákovu režimu nemá věc perspektivu, a orientovali jsme se na spojení s jinými, nekomunistickými skupi-

Když Zdeněk Mlynář nemohl aktivně provozovat politiku, začal o ní intezivně psát. V roce 1975 vydalo kolínské nakladatelství Index jako první svazek edice „Doba“ jeho politologické zhodnocení pražského jara 1968

98 MLYNÁŘ, Z.: Proti falši a lži: Otevřený dopis politickým činitelům, odpovědným za zákonost v ČSSR. In: *Listy*, roč. 6, č. 6 (1976), s. 5–7; viz také Una lettera di Mlynar sui problemi dei giovani [Mlynářův dopis o problémech mládeže]. In: *l'Unità*, 15.9.1976, s. 14. O kontextu Mlynářova dopisu a dalších iniciativ intelektuálů na podporu hudebníků viz GORDON SKILLING, H.: *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London, Allen & Unwin 1981, s. 9–11. Italský deník *l'Unità* mimo to pozorně sledoval celý případ a otiskl na toto téma řadu dalších krátkých zpráv. V Antonettiho archivu je pak uchováno „Dlouhé a detailní shrnutí procesu, který se konal ve dnech 21., 22. a 23. 9. loňského roku v Praze a byl veden proti čtyřem z devatenácti mladých hudebníků, básníků a zpěváků, členů hudebních skupin Plastic People a DG 307, kteří byli zatčeni v březnu a obviněni z toho, že jsou protispoločenskými živly, příživníky, narkomany, alkoholiky, zvrhlíky, narušiteli veřejného pořádku a recidivisty“, jak zní dlouhý název dokumentu s datem 8.11.1976 (BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI–ČSR, 001).

99 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 1, k. 3, Mlynářova studie *Ideologické a politické směry uvnitř hnutí za občanská práva v současném Československu*, s. 28 n.

nami opozičního hnutí. Koncem [roku] 1976 pak vznikla ve smyslu této orientace Charta 77, jejímž mluvčím se za skupinu bývalých komunistů stal J. Hájek.¹⁰⁰ I tak lze vysvětlit účast značné části reformních komunistů vyloučených po roce 1968 ze strany na nesocialistické platformě požadující dodržování lidských práv, jakou byla Charta 77.¹⁰¹ V souvislosti s důležitou rolí Zdeňka Mlynáře, mimo jiné i jednoho z nejpronikavějších komentátorů těžkostí během prvních měsíců činnosti Charty 77,¹⁰² je asi namístež připomenout slova Václava Havla:

„V prostředí bývalých komunistických funkcionářů kolem Zdeňka Mlynáře se už dříve mluvilo o možnosti založit nějaký výbor za dodržování lidských práv nebo helsinský výbor na způsob těch, které vznikly v SSSR.

(...)

Mou nervozitu zvyšovalo, že ačkoli sraz byl ve čtyři hodiny, ještě před pátou nebyl přítomen Zdeněk Mlynář, který měl přinést podpisy shromážděné několika sběrači v ex-komunistickém prostředí. Nakonec přišel, ukázalo se, že jsme byli jen špatně domluveni, a přinesl přes sto podpisů, čímž mi vyrazil dech. Podpisů jsme měli celkem dvě stě čtyřicet tři, policie nepřišla, příslušnou agendu jsme vyřídili a připili si v menším kroužku šampaňským.

100 *Tamtéž*, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 4.

101 Viz také Mlynářovo „Prohlášení k situaci v Československu“, s nímž se 16. ledna 1977, den po spisovateli Pavlu Kohoutovi, obrátil na „demokratické veřejné mínění i demokratické vlády“, „evropské komunisty“ a „evropské socialisty“, aby napomohli řešení situace (*tamtéž*, část 2, k. 10, Prohlášení k situaci v Československu). Výzva byla publikována i italsky: Arresto in Cecoslovacchia di quattro intellettuali che firmarono la „Charta 77“ [V Československu zatčení čtyři intelektuálové, kteří podepsali Chartu 77]. In: *l'Unità*, 19.1.1977, s. 12. Antonettiho italské překlady Kohoutova a Mlynářova apelu jsou uloženy v jeho fondu (BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI-ČSR, 002). Antonetti kromě toho 23.1.1977 adresoval dopis vedoucímu mezinárodního oddělení IKS Antoniovi Rubbimu, v němž tluočil požadavky československé socialistické opozice: „...kromě toho byl vznesen požadavek (zdá se, že Mlynářem), zda by bylo možné najít způsob, jak je seznámit s případnou odpovědí naší strany na jejich výzvy,“ a „zda by bylo možné, že by l'Unità vyslala do Prahy svého redaktora, nebo zda by se – jak to dělají jiné noviny – z Říma nemohlo zavolat – kvůli rozhovorům či informacím – nějakému místnímu soudruhovi.“ (*Tamtéž*, Antonettiho dopis Rubbimu z 23.1.1977.)

102 Vývoj opozičních aktivit v 70. letech popsal Mlynář ze svého pohledu nejpodrobněji krátce po emigraci v univerzitní publikaci *Ideologische und politische Richtungen innerhalb der Bürgerrechtsbewegung in der heutigen Tschechoslowakei*. (Sonderveröffentlichung des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien.) [Köln/R.], b.n. 1978 (český originál *Ideologické a politické směry uvnitř hnutí za občanská práva v současném Československu* je uložen v Mlynářově fondu, část 1, k. 3). Srv. také početné články v československém exilovém tisku: MLYNÁŘ, Zdeněk: První bilance Charty 77. In: *Listy*, roč. 7, č. 2 (květen 1977), s. 1–9; TÝŽ: Exkomunisté a křesťané v Chartě 77. In: *Studie*, č. 60 (1978), s. 414–427 (stať vyšla také v Mlynářově publikaci *Socialistou na volné noze*, s. 43–54); Interview se Zdeňkem Mlynářem o situaci Charty 77. In: *Listy*, roč. 7, č. 3–4 (červenec 1977), s. 22–24; TÝŽ: Místo disidentů na politické mapě dneška. In: HAVEL, V. (ed.): *O svobodě a moci*, s. 227–256 (viz pozn. 3).

(...)

Učinit tento krok nebylo lehké pro mnohé nekomunisty, ale nebylo to vůbec lehké ani pro mnohé komunisty: vždyť toto vykročení ven, směrem k životu a skutečnému stavu obecné mysli, toto překročení vlastního stínu bylo zapláceno nutností definitivně se rozloučit s principem 'vedoucí úlohy'. Výslovně za ním už asi mnoho bývalých komunistů nestálo, ale v krvi či podvědomí ho nepochybně ještě nosil leckterý. Bylo velkou zásluhou Zdeňka Mlynáře, že svým jemným politickým citem rozpoznal naléhavost tohoto kroku a že vahou své autority pro něj získal i své okolí.¹⁰³

Účast reformních komunistů na zrodu Charty 77 tak nesehrála jen zásadní roli při vzniku hnutí, ale představovala také okamžik, kdy mnozí z nich došli k přesvědčení o nemožnosti zavádění reformy shora, třebaže i nadále považovali za svůj hlavní referenční rámec západní komunistické strany.¹⁰⁴ Podpora vyjádřená některými italskými intelektuály a politiky Chartě 77 je ostatně dobře známá, takže v jedné zprávě z 3. února 1977 pro předsednictvo ÚV KSČ o ohlasech Charty 77 v zahraničí bylo dokonce zdůrazněno, že „vedení *Italské komunistické strany* se nejenom zcela nepokrytě angažuje za Chartu, ale do této aktivity zapojuje i další organizace, které jsou řízeny či pod vlivem IKS, kupř. odbory, ale i družební města“. Pisatelé textu pohlíželi s obavami na veřejné prohlášení šesti italských intelektuálů¹⁰⁵ a postoj italského komunistického vedení označili za „cynický“ (velice podezíravě přitom citovali recenzi Mlynářovy knihy *Praga – questione aperta*, která vyšla v časopise *Rinascita*).¹⁰⁶ Na jiném místě se v dokumentu zdůrazňovalo, jak generální tajemník Italské socialistické strany Bettino Craxi odpověděl

103 HAVEL, Václav: Dálkový výslech: Rozhovor s Karlem Hvižďalou. In: TÝŽ: *Spisy*, sv. 4: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech*. Ed. Jan Šulc. Praha, Torst 1999, s. 699–917, zde s. 837 a 841–843. Podle Mlynáře byl Havel hlavním autorem textu, sám se hlásil k autorství „pasáže o úloze komunistické strany a rovněž pasáže o povaze Charty 77 jako neformální občanské iniciativy bez pevných organizačních struktur“ (MLYNÁŘ, Z.: *Ideologické a politické směry uvnitř hnutí za občanská práva v současném Československu*, s. 29).

104 GORDON SKILLING, H.: *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*, s. 44–47 (viz pozn. 98). Krátce nato Petr Pithart, jedna z prvořadých postav rodícího se disentu, ve své monografii o roku 1968, vydané pod pseudonymem Josef Sládeček v Kolíně nad Rýnem, charakterizuje snahy reformních komunistů jako čiré „iluze reformistů“. Mlynářova kniha z roku 1975 se bude Pithartovi jevit jako pokus učinit politiku Moskvy „pochopitelnou, téměř omluvitelnou“, aby byl nastolen dialog nejprve s „neurčitou, jen předpokládanou garniturou osvětenějších politiků-ideologů východního bloku“ a poté s evropskými komunisty. (PITHART, Petr: *Osmadesátý*. Praha, Rozmluvy 1990, s. 207–210.)

105 Dichiarazione di intellettuali comunisti sulla Cecoslovacchia [Prohlášení komunistických intelektuálů o Československu]. In: *l'Unità*, 13.1.1977, s. 1. Viz také velký Mlynářův rozhovor v deníku Italské socialistické strany: *Che cosa vogliamo con „Charta 77“* [Co chceme s „Chartou 77“]. In: *Avanti*, 3.4.1977, s. 3.

106 Viz pozn. 81.

„drahému soudruhovi Mlynářovi“, že italští socialisté budou protestovat proti pronásledování signatářů Charty 77.¹⁰⁷

Obtížnou fází, která následovala po tvrdé represi vůči Chartě 77 ze strany mocenských orgánů,¹⁰⁸ bylo možné překonávat jen „díky pomoci dalších signatářů – jakéhosi ‘aktivu’, v němž působili Zdeněk Mlynář, František Kriegel, Pavel Kohout, Ludvík Vaculík, Petr Uhl, Jan Vladislav, Pavel Landovský a mnozí jiní“.¹⁰⁹ Když se v *Rudém právu* objevil velice ostrý článek, v němž byl Mlynář na základě autentického dopisu obviněn, že v padesátých letech udával,¹¹⁰ ztratil i poslední zbytky iluzí, že by se situace mohla změnit k lepšímu. Ještě téhož dne, 1. března 1977, přijal nabídku k odchodu do politického exilu, kterou českým disidentům učinil rakouský kancléř Bruno Kreisky,¹¹¹ a v červnu 1977 pak Československo opustil.¹¹² (Není bez zajímavosti, že 30. ledna psal jugoslávskému prezidentu Titovi, že by jeho emigrace do Rakouska mohla být politicky zneužita a že zatím dostal lhůtu na rozmyšlenou do 4. února. Vyslovil přitom dotaz, zda-li by mu nebylo umožněno, aby „odejel z Československa nikoli do kapitalistické země, nýbrž do Jugoslávie“, jak mu takovou možnost naznačili známí jugoslávští diplomaté již v roce 1969.)¹¹³

107 CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (ed.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, sv. 3: *Přílohy*. Praha, ÚSD AV ČR, v.v.i., 2007, s. 183–195, P8/3 – Souhrnná zpráva o zahraničních ohlasech a aktivitách mezinárodního oddělení ÚV KSČ v souvislosti s Chartou 77, předložená tajemníkem ÚV KSČ Vasillem Biřákem k jednání předsednictva ÚV KSČ; viz také BLAŽEK, Petr (ed.): „*Tentokrát to bouchne*“: *Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77 (leden–únor 1977)*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR 2007. Generální tajemník italských socialistů Bettino Craxi v odpovědi Mlynářovi protestoval 27. ledna proti pronásledování signatářů Charty 77 a navrhl „společnou akci sil levice a všech demokratických sil v Itálii a v Evropě“ (*Charta 77 ve světě*. In: *Listy*, roč. 7, č. 2 (květen 1977), s. 31–38, zde s. 33).

108 Mlynář přišel např. o práci: dopis oznamující zrušení pracovního poměru v Národním muzeu zveřejnil v knize *Socialistou na volné noze* (s. 240 n.), uchován je v Mlynářově fondu (část 3, k. 2).

109 HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 319 (viz pozn. 69).

110 OBORSKÝ, Stanislav: Práskač: O mistrovi v převlékání kabátu. In: *Rudé právo*, 1.3.1977, s. 2. Mlynář sám tento článek spolu se svým fejetonem, v němž na něj reagoval (O udavačství, vydírání a jiných motivech nadcházejícího jara), a dopisem, který mu v té souvislosti napsal Jan Patočka, znovu zveřejnil v knize *Socialistou na volné noze* (s. 71–78).

111 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 6. O týden později Mlynář napsal Kreiskému, že dostal od českých úřadů nabídku emigrovat už 28.1.1977, což tehdy odmítl. Poté se však kvůli následnému domácímu vězení rozhodl nabídku přijmout a žádal, aby mu bylo umožněno pracovat ve Vídni jako entomolog (*tamtéž*, část 2, k. 8, Mlynářův dopis Brunovi Kreiskému z 8.3.1977).

112 Mlynářovi byl umožněn odvoz osobních věcí a knihovny (viz *tamtéž*, část 2, k. 3, „Seznam věcí vyvážených do Rakouska prostřednictvím Čechofrachtu“; část 4, k. 18, „Seznam knih vyvážených z ČSSR při vystěhování do Rakouska“). Československé státní občanství mu bylo odňato až 21. července 1977, mj. protože „v Londýně vydal pamflet s názvem ‘Bílá kniha’“ (*tamtéž*, část 3, k. 2). Rakouské občanství obdržel až 28. listopadu 1979 (*tamtéž*).

113 *Tamtéž*, část 1, k. 3, Mlynářův dopis Josipu Brozu Titovi z 30.1.1977.

O MISTROVI V PŘEVLEKÁNÍ KABÁTŮ

V první polovině března roku 1951 diplomatickou cestou z československého velvyslanectví v Moskvě přišel na české území výbor Komunistické strany Československa obsahující dopis. Jeho autor v úvodu psal, že chce pomoci «k likvidaci špiónské bandy uvnitř strany», které se — jak uvádí — soustředila kolem Marie Švermové, tehdejší tajemnice ÚV KSČ. Dopis měl též šest stran hustě popsaných strojem, byla v něm spousta jmen, adres, údajů a údajů. Téžho dnešního dne, jak započítal na komolité ústředního výboru strany proskládající činnost Švermové. Fakt ovšem je, že jeho autor dne 2. října 1951 poslal na ÚV KSČ další dopis, v němž si stěžuje: »Považuji obsah tohoto svého lžeznámého, pozn. S. O., dopisu za dosti závažný a domnívám se, že by tato fakta mohla pomoci straně v boji proti záškodnické bandě zrádců ve straně. Domnívám se, že mám právo na to, abych obdržel od odpovědných stranických orgánů potvrzení o přijetí mého oznámení.« Kromě této stížnosti Mlynářovy nově dopis obsahoval další jména a údaje, které měly přispět k «likvidaci špiónské bandy uvnitř strany».

Autorem obou dopisů byl Zdeněk Mlynář.

Budoucí teoretik «socialismu s lidskou tváří», bojovník za lidské práva a jeden z tvůrců tzv. charty 77.

□

Mám oba dopisy před sebou. A přiznám se, že mě při jejich četbě mrzelo v zádech. Je totiž ofensivně přesvědčit se vlastníma očima, s jakým zavilým chladem a vypočítavostí dovodě některý člověk hrst druhé podšibenici v zájmu své kariéry, moci, chvilivosti a blahobytu. Tento Mlynář, který se nyní vydává za svatého mučedníka demokracie a svobody ve světě totalitních komunistických kačírů v jednapadesátém roce vznosil víc než nebezpečně obvinění proti Marii Švermové a dalším lidem, ukazoval na politickou nespolehlivost svých dlouholecitých kamarádů a dokonce poplival i svého mrtvého otce. Nikdo to po něm nechtl, udělal to z vlastní iniciativy. Ostatně, sám v březnovém dopise píše, že uváděná fakta zná už dva roky.

Proč je nedělal stranickým orgánům dříve?

Bylo to pro něho nevhodné. Marie Švermová totiž v deváticetiletém roce byla ještě tajemnicí ÚV KSČ. Ale jakmile byla proti ní vznesena vykonstruovaná obvinění, jakmile některý lídř rozkročoval plamen lžekých obvinění proti ní a byla uvážena, Mlynář usedl k psacímu stroji a přidává do otáčivé špičky. Jeho dopisy mají být důkazem, že «příspějí k likvidaci špiónské bandy uvnitř strany», proskládají k velké kariéře. Proto tak náležitě žádal potvrzení o přijetí svého práskáčského dopisu.

Zřejmě jsou lidé, kteří umějí jít neboucí plus mrtvými. A není náhodou, že se Mlynář dočkal své velké kariéry v osmdesátém roce.

něho usel. Je tam pouze oškrávaná snaha pospíhat pokálet a dostat do pozdější tůňky každého člověka, s nímž kamarádil. Přitom každá Mlynářova udavačská věta začíná: Bylo mi sděleno... Bylo mi někde někým něco sděleno — a na základě takových podivných a většinou nespolehlivých informací doktor práv vylákal komolité ústředního výboru strany, aby předal Bezpečnosti k vyšetřování řadu lidí.

Lze to nějak objasnit?

Toto otázka se mi neustále vnucovala nad Mlynářovým dopisem, ale odpovídat jsem nechtěl. A možná že věcná odpověď na takovou otázku ani neexistuje. Patrně je všechno jediné v Mlynářově charakteru. Kariéroví potopi každého, aby se sám dostal na výsluní.

Podali si ruce

»Dále považuji za svou povinnost,« pokračuje Mlynář ve svém březnovém dopise, »sdělit straně vše, co se netýká sice přímo již těch, kteří jsou dnes jmenováni jako agenti odhaleni, ale však může vést k odhalení dalších článků protistranické činnosti.«

Tady, pravda, Mlynář vychází už z některých vlastních poznatků, které získal v době, kdy pracoval v kádrovém oddělení pražského KV KSČ.

Nejnaléhavěji varuje ústřední výbor strany před — Františkem Krieglem. Připomíná, že už v dubnu 1949 přijeli ze zahraničí dva lidé a nabídku se dosvědčit, že Kriegel po Frankově vítězství ve Španělsku odejel do Číny a fungoval tam jako major americké armády. A poukazuje na tento fakt o to důrazněji, že pokládá za podivnou i Kriegelovu činnost na ministerstvu zdravotnictví. Dokonce ho vykresluje jako skrytého antisovětského elementa. »Dále je mi známo,« pokračuje Mlynář, »že ve své

nebo nevědomě. Tuto domněnku poukládám následujícími fakty.

Účel měl tehdy v Brně poměr s jakousi ženou (jejíž jméno neznám), která byla později (koncem roku 1948) uvězněna ze špiónské činnosti. Ve snaze být jí vst, sd obviňován až po možnost spolu s ním se zúčastňovat různých recepčí atd., navázat přátelské styky a rozvojit kapitalisticky tlickým elementů (velkoobchodníky atd.) v Brně, od nížž zřejmě získávali zboží (látky, kabelky atd.), kterým zmíněná žena od něho byla stádně obdarovávána. Je samozřejmé, že tyto zvěsti vyžadovaly od něho prosiřadby. Byl s lidmi tohoto druhu v přátelských stycích, protože ho různě z těchto elementů navštěvovali později v nemocnici, jako starýho přítele. Šlo podle mého názoru o krytí a podporování kapitalistických živlů, což byla právě i politika Šilgova...»

Snad to už stačí... V další části dopisu Mlynář znovu dává rady, kde by «mohli být odhaleni případně další špióni v Brně, kteří by byli navázání přes Mlynáře, tj. jeho otce...» Vismněme si znovu: Když bylo výhodné mít otce zemským velitelem SNB a přilemem Šilgova, vedoucího tajemníka KV KSČ, Mlynář mlčí. Ale když bylo proti Šilgovi vzneseno těžké obvinění, uvádějí se, že by spojenci Mlynář starší — Šilg mohl být nebezpečný pro něho samého. A tak udělal to, co je pro něho charakteristické: Plivl na hroh otce — a Šilgovi dokonce přisluje vrazit Mlynáře staršího, protože automobilová katastrofa v roce 1948, při které zemřel velitel SNB zahynul, byla prý dílem Šilgovské agentury.

Kam až kariérista může dojíti...

Odpověď na otázku

Ale jak je možné, že se lidé Mlynářova charakteru mohli vlnout do strany, které má tak přesné nároky na politický morálku? Jak je možné, že někteří z nich se mohli dokonce předat do odpovědných funkcí?

To jsou otázky, které si dáváme a musíme dat. Odpověď na ně vztýčí poskytnou poučením pro každého a nás, poučení, které mábada neustále a přesně bdit nad činností strany.

V našem komunistickém hnutí vytvořila obrovská armáda česínjící a čistých lidí, kteří jsou krytí a keřdovými myšlenkám spojením s ideálem spravedlivého lidského světa — s ideou komunismu. Také naše strana měla a má a vždy bude mít ve svých řadách statisíce lidí připravených vstoupit s nimi a celým životem přispět k dosažení jejich humanitních cílů. Komunismu se však člověk nerodí, komunistou se stává. A někdy i nasnadu, protože musí denoě v sobě po nematnosty «bít moliták», který by ho strčil přímo ošně řady. Ale čistí lidé, lidé znalí vysokou, přetvářáci sílu strany, v tomto vlnitím boji vylučky vítězí. A jsou a budou vždy komunisty.

Avšak je to už dávno revoluce, ať se snaží, že k násobným hrozbám se nedá odhodit, odhodit k němu.

PRÁSKAČ

práci na MZ se Kriegel dopouští potlačování vnitrostranické demokracie a jeho činnost je v mnoha konkrétních otázkách v rozporu se zájmy strany. Dávová se na své četvěti vlády Mlynářové, která pracovala v kádrovém odboru ministerstva zdravotnictví a mohla prý poskytnout konkrétní materiál o Kriegelově protistranickém jednání.

Téměř oslou stránku svého dopisu věnoval Mlynář náležitěmu varování před Františkem Krieglem. Nu což, ve svém tehdejšími pohledu na tohoto člověka se nemýlil a mohl by si klást ze zaslubu, že už (nekrát) znal jeho protistranické ledví: uplynulí desetiletí naplno vyjevilo Kriegla jako antikomunistu.

Jenže člověk může převléknout kabát, ale svůj charakter nezamění. A tak, když bylo o řadu let později pro osobní kariéru výhodnější rozbití stranu a rozvířecet socialistickou republiku, Mlynář zapomněl na své přisáhlé věrnosti straně, udělal docela

Článek „Práskač“, otisklý v Rudém právu v rámci kampaně proti Chartě 77, značně přispěl k Mlynářovu rozhodnutí odejít do exilu

Před odjezdem adresoval bývalým reformním komunistům text nazvaný „Podmínky a dohledné perspektivy marxistické opozice v Československu (teze)“, v němž s názory poněkud „kacířskými“ velmi jasně pojmenoval „ideologická schémata, která brání tomu, aby marxistická opozice dokázala překročit meze, jež je zcela nutné překročit“. Pro Mlynáře „je nutno integrovat marxistickou opozici pevně do obecně demokratického proudu nátlaku na systém ‘zdola’“. Aby se to stalo, musí se marxistická opozice „orientovat na demokratizaci systému“ a „koncepce politických a občanských práv (model: Charta 77) nesmí být pochopena jako taktika, jež by vedla k omezení cíle po úspěchu, nýbrž skutečně jako východisko ze situace“. A to i za cenu, že by marxistická opozice pak nemohla „počítat s tím, že by to byla právě ona, kdo by získal rozhodující mocenské pozice demokratickými prostředky“.¹¹⁴ Je zajímavé, že tuto Mlynářovu „politickou závěť“ registrovala i Státní bezpečnost, podle které ale opozici nesjednotila, nýbrž naopak rozdělila „na tu část, pro kterou je Mlynář autoritou, a část, která se kriticky staví k uvedeným tezím“.¹¹⁵

V exilu

Náhoda tomu chtěla, že Mlynář dorazil do Vídně přesně v okamžiku, kdy zde byl na státní návštěvě tajemník Ústředního výboru KSČ Vasil Biľak, a kancléř Kreisky Mlynáře přijal brzy ráno, aby nemusel jednat nejdříve s Biľakem.¹¹⁶ Kontakty s levicovými západními politiky v čase exilu však Mlynářovi přinášely i zklamání.

Velké naděje v té době vkládal do dialogu s italskými komunisty a socialisty;¹¹⁷ právě reakce na následující vývoj ve východní Evropě pak znamenala – jak brzy potvrdilo

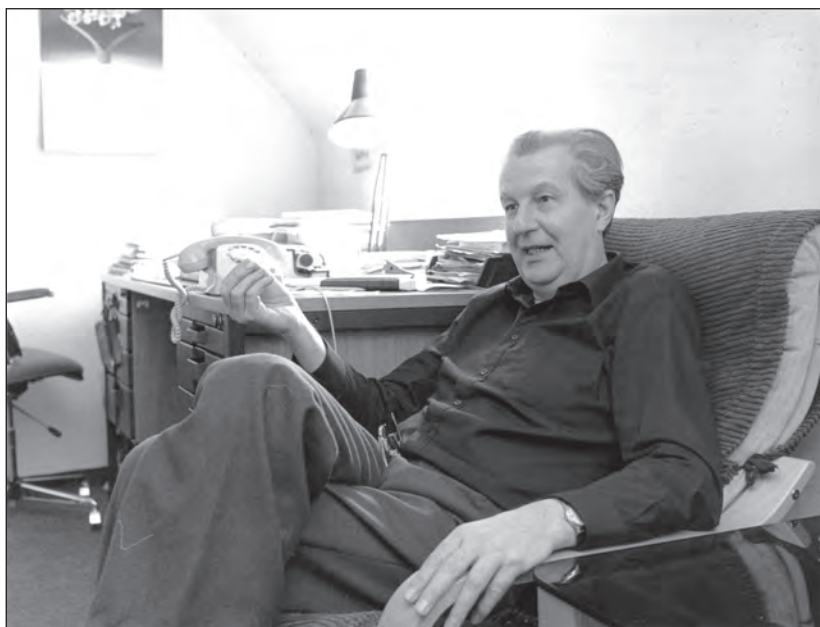
114 *Tamtéž*, část 3, k. 4 (část textu autor publikoval pod názvem „Teze o marxistické opozici v Československu“ ve své knize *Socialistou na volné noze*, s. 35–41). Po letech napsal do samizdatových *Lidových novin*, že „tzv. ‘strana vyloučených’ přestala být vlivnou politickou silou někdy v polovině 70. let“ (MLYNÁŘ, Zdeněk: Jsem socialista na volné noze. In: *Lidové noviny*, č. 11 (1988), s. 4 n.).

115 Citováno podle: OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1968–1989*, s. 219 n., pozn. 265.

116 Viz JANÝR, Přemysl: Ohlas Charty 77 v Rakousku. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – DRÁPALA, Milan – PREČAN, Vilém – VANČURA, Jiří (ed.): *Charta 77 očima součastníků: Po dvaceti letech*. Brno, Doplněk 1997, s. 67–72, zejména s. 70.

117 První Mlynářova tisková konference v exilu se konala 16.6.1977 ve Vídni (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 1, k. 3). Jeho emigrace vzbudila značný ohlas v italském tisku: viz např. Zdeněk Mlynar lascia la Cecoslovacchia [Zdeněk Mlynář opouští Československo]. In: *l'Unità*, 14.6.1977, s. 14; Se Dubček diceva: Sparo anch'io [Pokud Dubček řekl: Budu také střílet]. In: *l'Espresso*, roč. 23, č. 30 (1977), s. 41 (interview s Mlynářem); dále viz Zdeněk Mlynář na Západě. In: *Listy*, roč. 7, č. 5 (říjen 1977), s. 17; MLYNÁŘ, Zdeněk: Interview pro Espresso z 30. července 1977. In: *Tamtéž*, s. 17–19. Texty jsou uloženy také v Mlynářově fondu (část 2, k. 36).

Zdeněk Mlynář ve své pracovně v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku v Laxenburgu u Vídně v březnu 1987 (foto WECO, Presse-Service, Wien; Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

i takzvané Bienále disentu v zimě 1977/1978 v Benátkách¹¹⁸ – definitivní předěl v postoji dvou největších italských levicových politických stran vůči disentu.¹¹⁹ V březnu 1977 redakce časopisu *L76*, řízeného spisovatelem Heinrichem Böllem, Günterem Grassem a novinářkou Carolou Sternovou, předala Luciovi Lombardu Radicemu

118 Na bienále se Mlynář nakonec nedostavil, aby mohl dokončit knihu, jak psal Ireně Dubské: „Nejedu samozřejmě do Benátek, ačkoli z toho jsou jistě nepříjemnosti, ale nedá se nic dělat.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 3, Mlynářův dopis Dubské z 30.10.1977.) K benátskému bienále se vztahuje také korespondence s Jiřím Pelikánem z té doby (*tamtéž*, část 2, k. 6). V Mlynářově fondu se zachoval zajímavý návrh dvou neuskutečněných seminářů o politické roli kultury a vztahu kultury a společnosti v zemích vybudovaných podle sovětského modelu, které chtěl Mlynář zorganizovat (*tamtéž*, část 1, k. 3, text s rukopisným názvem „Návrh pro Benátky (Biennale)“).

119 Viz LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 115–122 (viz pozn. 71). Viz také vážavý dopis Jiřího Pelikána vedoucímu sekretariátu Italské komunistické strany Sergiovi Segremu z 5.6.1977 ohledně Mlynářova příjezdu do Vídně a postoje italských komunistů k němu (PELIKÁN, Jiří: *Io, esule indigesto: Il Pci e la lezione del '68 a Praga* [Já, nepohodlný exulant: KSI a poučení z roku '68 v Praze]. Milano, Antonio Carloti 1998, s. 124 n.).

Mlynářův text o Chartě 77 a o politické situaci v Československu adresovaný generálnímu tajemníkovi italských komunistů Enriku Berlinguerovi.¹²⁰ Následný Mlynářův pokus sjednat si s Berlinguerem schůzku však byl – narozdíl od generálního tajemníka socialistické strany Bettina Craxiho – neúspěšný a nejnámější československý komunistický disident v exilu se tak setkal pouze se členem vedení strany a šéfredaktorem týdeníku *Rinascita* Adalbertem Minuccim.¹²¹ Nezdár tohoto pokusu, skutečná „studená sprcha“¹²² pro celou československou socialistickou opozici, byl částečně důsledkem tlaku, jemuž byly ze strany Moskvy vystaveny eurokomunistické tendence. V každém případě ale stanovil přesnou hranici ve vztahu vedení Italské komunistické strany s československými disidenty, kteří pak byli i nadále přítomni na stránkách jejího tisku, avšak nikdy nebyli oficiálně uznáni za skutečnou politickou protistranu.¹²³ Naopak Bettino Craxi právě ve vztahu k Mlynářovi jednoznačně zdůraznil politický význam přisuzovaný otázce disentu v zemích východního bloku a prohlásil, že je ochoten se pro něj angažovat.¹²⁴ Ostatně i sám Mlynář se ve svých

120 Jednalo se o text „Politická situace kolem Charty 77: Pokus o bilanci za leden 1977“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 4), jehož italské shrnutí zpracoval Luciano Antonetti (BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI-ČSR, 002, La situazione politica a la „Charta 77“: Un primo bilancio del gennaio 1977 [Politická situace a Charta 77: První bilance z ledna 1977]. Pravděpodobně o tomto textu psal Ota Šik 25. dubna 1977 Pelikánovi, že „rozbór Mlynáře je dosti zajímavý, avšak neukazuje opět, jaká je vlastně politická nálada mas. Neumím si nyní už představit, zda se lidé – a to skutečně především dělníci a mládež – víceméně smířili s daným stavem anebo zda se zajímají o jakoukoli formu odporu.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 15, Corrispondenza, 0007.)

121 Viz BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI-ČSR, 002, Promemoria per Sergio Segre [Připomínka pro Sergia Segreho], Antonettiho text z 27.6.1977. Deník *l'Unità* nicméně o setkání informoval, třebaže jen v několika řádcích (Zdeněk Mlynar ricevuto a „Rinascita“ [Zdeněk Mlynář přijat v týdeníku *Rinascita*]). In: *l'Unità*, 8.7.1977, s. 1), a poté přinesl v souhrnu rozhovor, který Mlynář poskytl tiskové agentuře Anse při svém pobytu v Římě (Intervista di Mlynar sul dissenso in Cecoslovacchia [Rozhovor s Mlynářem o disentu v Československu]). In: *Tamtéž*, 17. 7. 1977, s. 15).

122 REIMAN, M.: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 184 (viz pozn. 39).

123 Svědčí o tom i nezdařený pokus prosadit v deníku *l'Unità* rozhovor s Dubčekem, o němž se na podzim 1977 několikrát zmínil Pelikán v dopisech Mlynářovi (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 8). K tématu existuje dnes už početná literatura (LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 119 n. (viz pozn. 71); TÝŽ: Il dissenso dell'Est tra PCI a PSI: Una guerra fredda nella sinistra italiana? [Disent z Východu mezi IKS a ISS: Studená válka na italské levici?]). In: POGGIO, Pier Paolo (ed.): *Dissenso: Critica e fine del comunismo* [Disent: Kritika a konec komunismu]. Venezia, Fondazione Luigi Micheletti – Marsilio 2009, s. 153–156). *l'Unità* nicméně i nadále zveřejňovala postoje „československé socialistické opozice“ (viz alespoň Dichiarazione della Opposizione socialista cecoslovacca in esilio [Prohlášení československé socialistické opozice v exilu]). In: *l'Unità*, 7.1.1978, s. 14; Appello dell'opposizione cecoslovacca [Výzva československé opozice]. In: *Tamtéž*, 18.8.1978, s. 11). Viz také MLYNÁŘ, Zdeněk: Lettera aperta ai giovani comunisti [Otevřený dopis mladým komunistům]. In: *La città futura*, č. 31 (1978), s. 1 n.

124 Viz zpráva v socialistickém deníku „Craxi ha ricevuto Zdenek Mlynar“ [Craxi přijal Zdenka Mlynáře]. In: *l'Avanti*, 8.7.1977, s. 6; LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 121.

politických stanoviscích právě v tomto období stále zjevněji přibližoval postojům západních stran sociálnědemokratického typu, a to i za cenu ostré výměny názorů s bývalými reformními komunisty v exilu,¹²⁵ například ohledně pokusu „výrazněji usilovat o vzájemnou spolupráci různých exilových skupin, podobně jako domácí opozice o to usilovala v rámci ‘Charty 77’“.¹²⁶

I když se Mlynář několikrát vyjádřil, že nebylo jeho „záměrem něco ‘od základu předělat’ v čs. exilu“ a že bude „pracovat v rámci existujících struktur – zejména ve skupině J. Pelikána ‘Listy’“,¹²⁷ hledal poněkud složitě své místo uvnitř politické emigrace, kde existovala „už celkem pevná, po léta vytvářená politická struktura“.¹²⁸ Skupina Listy prošla poměrně složitým vývojem, její společná platforma se vytvářela pomalu. Toto „velice volné a neinstitucionalizované seskupení“, jež bylo víceméně totožné se skupinou spolupracovníků časopisu *Listy*, se formovalo především na poradách v Comu v květnu 1970 a v Miláně v roce 1972.¹²⁹ Vznik Charty 77 znamenal i pro skupinu kolem Jiřího Pelikána nový impulz a příjezd Zdeňka Mlynáře, který se rychle stal jednou z vedoucích postav skupiny, způsobil výrazné změny v činnosti socialistické emigrace.

Pravděpodobnou rivalitu mezi Pelikánem a Mlynářem ve skupině Listy, znásobenou Pelikánovým privilegovaným postavením u rakouského kancléře Bruna Kreiského, vycítil hlavně Zdeněk Hejzlar, který počítal s Mlynářovým zapojením do činnosti socialistické opozice, ale byl znepokojen rozsahem jeho aktivit.¹³⁰ Kvůli předpokladu,

V roce 1978 vydalo nakladatelství Europäische Verlagsanstalt Mlynářovu knihu Mráz přichází z Kremlu, která byla vzápětí přeložena do několika dalších jazyků

125 Viz CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 57–59 (viz pozn. 65).

126 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 8.

127 *Tamtéž*, s. 7.

128 Jak jsem vstoupil do Evropy. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 81–85, zde s. 82 (viz pozn. 6).

129 O skupině LISTY. In: *Listy*, roč. 7, č. 3–4 (červenec 1977), s. 15.

130 V dopise Pelikánovi 21.6.1977 Hejzlar napsal: „Mlynáře bys měl za každou cenu tlačit, aby zůstal co nejbližší eurokomunistům, aby získal jejich důvěru a nepřekračoval příliš jejich meze, protože to jediné stojí za námahu, a v tom on může udělat víc než kdokoliv jiný.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 10, 0063.) Zajímavá jsou také slova, která Hejzlar adre-

že by se rozpory mohly projevit během porady celé skupiny Listy, doporučil Hejzlar Pelikánovi lepší přípravu celé akce, protože „Zdeněk zdaleka nehodlá působit jen v tom směru, jak my to pokládáme za pozitivní“.¹³¹ O něco později dodal: „Špatně jsi to odhadl, chce a bude dělat ‘velkou’ politiku, a myslí si, že to on teprve roztočí. To má své pozitivní i nebezpečně negativní stránky.“ Jeho „rozmáchnutí“ by mohlo působit tak silně, že by bylo nutné „jít také na jakýsi nepodstatný ústupek ve věci našeho vztahu k ‘jiným’ v exilu, aby bylo vidět dobrou vůli“, a tak u „Zdeňka bude třeba ‘zachytit’ právě projevy takové ‘dobré vůle’“.¹³² Hejzlara totiž velmi překvapilo zaslání pečlivě propracovaného textu Zdeňka Mlynáře „Poznámky o politické situaci v Československu a možnostech jejího vývoje“, s podrobnou „Přílohou“, ze srpna 1977.¹³³ V tomto rozboru Mlynář podrobil tvrdé kritice celé období pražského jara i „ústupovou politiku zbytků reformního Dubčekova vedení“, KSČ odepsal jako úplně zdiskreditovanou sílu a „normalizaci“ chápal jako pojistku, aby se systém „již nikdy nemohl vymknout sovětské kontrole“. Podle něj už bývalí komunisté nemohou nadále podporovat představu, že budou jako politická síla rehabilitováni, a jediné možné východisko spatřoval v orientaci „na pluralitní politickou demokracii“. V příloze pak analyzoval československou podřízenost Sovětskému svazu, ekonomické problémy, změny v charakteru KSČ (která se podle něj stala stranou „čistě sovětského typu“), mechanismy potlačování nežádoucích společenských tendencí, povahu a vliv opozičních proudů. Tímto textem nastavil Mlynář skupině Listy poněkud jinou perspektivu, než bylo pokračování politiky obhajoby tradice pražského jara v mírně obměněném vydání.

Zdeněk Hejzlar svou reakci vložil do dopisu Mlynářovi z 1. září 1977. Uznal, že jeho „jednání s Kreiským má samozřejmě velký význam a může silně prospět našim zájmům, především v Rakousku a Německu“, zároveň ho ale varoval, aby „nepodlehli iluzi, že se přes Kreiského dá získat příliš mnoho“. Mlynářovy „Poznámky“ hodnotil jako „cenné a pozoruhodné“, považoval však za velmi riskantní „katastrofický rozpad struktur s následky, které si sotva kdo při plných smyslech může přát“. Za „velký omyl“ pak pokládal pozitivní hodnocení činnosti Pavla Tigrida a upozornil na labilnost celé skupiny Listy, která nikdy nedokázala překonat úroveň „volného seskupení“, v podstatě neschopného se rozvinout na nějaké programové platformě.¹³⁴ Mlynář v odpovědi opakoval, že je nutné nakreslit „jasnější politický profil a zaměření“ skupiny Listy, začlenit do ní nové lidi a ukázat zřetelněji, že

---

soval Pelikánovi už o deset dnů dříve: „Jinak ovšem sám jistě víš, že v tom, cos napsal za ta léta, skutečně je leccos, co by činilo možným proti Mlynářovi Tě postavit.“ (*Tamtéž*, k. 16, Corrispondenza, 0025, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 11.6.1977.)

131 *Tamtéž*, k. 10, 0063, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 16.7.1977.

132 *Tamtéž*, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 26.8.1977.

133 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 4 (kopie textu se nachází i v Pelikánově římském fondu, Serie 003, k. 10, 0063).

134 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Hejzlarův dopis Mlynářovi z 1.9.1977.

„jde o politický program demokratického socialismu“.¹³⁵ Také Jiří Pelikán napsal Mlynářovi, že z jeho textu cítí „nejasnou orientaci“ a že by mělo být zdůrazněno, že „opozice chce zachovat (aspoň její část) *socialistický* charakter systému“.¹³⁶ Tři dny poté Pelikán psal Hejzlarovi, že změny budou nevyhnutelné, že ale v rámci reorganizace Mlynářovi „nevyhovuje, aby byl ‘místo-předsedou’, když je funkčně z nás nejvyšší“. Navzdory tomu, že Pelikána překvapily „některé jeho politické pozice i postoje k lidem, hlavně doma (většinou negativní, až zaujaté)“, uznával, že „má větší šance se prosadit, protože má větší energii než já, je plodnější, umí lépe formulovat, není tak citlivý a je naopak dost tvrdý, jak politik musí být“.¹³⁷

V říjnu 1977 se pak v Kolíně nad Rýnem skutečně konala důležitá porada skupiny Listy,¹³⁸ na níž Pelikán prezentoval referát „Dosavadní výsledky a nové možnosti opoziční aktivity v zahraničí“ a Mlynář své „Poznámky k situaci v Československu a k činnosti opozice (teze)“. V mírnější formě v něm nastínil novou situaci, ve které má podle něj exkomunistická opozice „podporovat všechny ostatní, kdo usilují o to, aby sama tato společnost mohla říci, jaký systém si přeje po své dlouhé zkušenosti s ‘reálným socialismem““. V rámci reorganizace skupiny vznikl koordinační výbor, který tvořili Zdeněk Hejzlar, Jiří Pelikán, Zdeněk Mlynář a Adolf Müller (v následujících letech dočasně i jiní, například Michal Reiman).¹³⁹

Od toho okamžiku se Mlynář, jenž disponoval svým spojením pro výměnu materiálů s Prahou,¹⁴⁰ stal jednou z hlavních postav českého socialistického disentu v zahraničí. Jeho pozici ještě podpořil následný úspěch knihy *Mráz přichází z Kremle*, publikované v roce 1978 v nakladatelství Tomáše Kosty Europäische Verlangsanstalt,¹⁴¹ která

135 *Tamtéž*, Mlynářův dopis Hejzlarovi z 13.9.1977. Hejzlar reagoval poměrně smířlivým tónem, i když tvrdě kritizoval politické schopnosti mnoha emigrantů, hlavně usazených v německé oblasti, které chtěl Mlynář začlenit do vedoucích pozic (*tamtéž*, Hejzlarův dopis Mlynářovi z 19.9.1977).

136 *Tamtéž*, Pelikánův dopis Mlynářovi z 11.9.1977.

137 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 10, 0062, Pelikánův dopis Hejzlarovi ze 14.9.1977.

138 Viz také návrh statut, který vypracoval 1.10.1977 Hejzlar, a jiné organizační materiály v Mlynářově fondu (část 2, k. 31).

139 Pelikán psal 28.10.1977 Mlynářovi, že spíš bezdůvodně „někteří lidé v Kolíně měli dojem, že mezi námi je nějaké soupeření“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 8).

140 Janu Kavanovi k tomu psal Mlynář v květnu 1978: „Moje vlastní spojení – jak jsem Ti už v létě říkal – není zaměřeno konkurenčně k materiálům, které jdou Tobě. Je to vybudováno pro případ potřeby k získání různých interních (ve smyslu interního dění v opozici, případně v KSČ apod.) informací, formou stručných, obvykle ne písemných.“ (*Tamtéž*, část 2, k. 6.)

141 Podle finančního vyrovnání z února 1979 se do konce předcházejícího roku prodalo 4395 výtisků německého vydání (viz *tamtéž*, část 2, k. 1, rozpočet nakladatelství Europäische Verlangsanstalt z 27.2.1979 a návrh Tomáše Kosty na další spolupráci s Mlynářem). Francouzskou verzi knihy doporučil nakladatelství Gallimard Milan Kundera, který velmi ocenil, že autor „odolal všem psychózám“ a zachoval si „chladný rozum, odstup, umírněnost v soudech a zároveň i odvahu jít proti běžným názorům“ (*tamtéž*, část 2, k. 13, Kunderův dopis Mlynářovi z 27.12.1978).

byla hojně diskutována¹⁴² a brzy i zfilmována.¹⁴³ (Podle Bedřicha Utitze, který knihu přeložil do němčiny, původně „po velice napínavě a poutavě napsaném ‘reálném thrilleru’ následovala typicky zdouhavá politická úvaha a politický rozbor předcházejícího textu“. Jejich zařazení do knihy se mu podařilo autorovi rozmluvit.)¹⁴⁴ Mlynářova veřejná aktivita z těchto měsíců je skutečně pozoruhodná: v lednu 1978 vystupoval v Bruselu, krátce poté byl s Pelikánem v Madridu na pozvání Komunistické strany Španělska, v květnu pobýval na setkání německých sociálních demokratů ve Frankfurtu nad Mohanem,¹⁴⁵ v červnu se zúčastnil semináře v Norsku a kongresu v Amsterdamu, zároveň mluvil před Evropskou radou a mimo to napsal desítky článků do různých evropských deníků a časopisů.¹⁴⁶

Jeho pokus reprodukovat i v exilu duch Charty 77, navazovat vztahy s různými proudy politické emigrace – nejenom se sociální demokracií,¹⁴⁷ ale i s Pavlem Tigridem, jak o tom svědčí například jeho pravidelná účast na seminářích ve Frankenu, pořádaných katolickým sdružením Opus bonum¹⁴⁸ – se samozřejmě nemohl obejít

142 Velmi ostře se proti tomuto „pamfletu“ a jeho autorovi („mohl skončit přece jen lépe než na smetišti lží a pomluv“) ohradil mezi bývalými reformátory např. Čestmír Císař ve své reakci z roku 1980 (CÍSAŘ, Čestmír: Veletoleč Z. Mlynáře. In: TÝŽ: *I kapky proděravější kámen: Samizdatová memoranda a jiné texty z let 1975–1989*. Ed. Petra Paterová. Praha, Národní archiv 2011, s. 14–16).

143 Materiály k ohlasům filmu *Invaze* jsou uloženy v Mlynářově fondu (část 2, k. 37).

144 UTITZ, Bedřich: *Kaleidoskop mého století*. Ed. Jana Hradilková. Praha, Academia 2013, s. 166 n.

145 Skupina Listy měla u západoněmecké SPD referenta pro „exilové Čechy“; do roku 1978 jím byl Jürgen Schmude, po jeho jmenování ministrem pak Karsten Voigt (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31, dopis Adolfa Müllera Mlynářovi z 26.4.1978). Willymu Brandtovi dal Pelikán najevo, že „jsme pověřili funkci spojení ZM“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 10, 0062, Pelikánův dopis Brandtovi z 20.9.1977).

146 Příslušné Mlynářovy referáty, přednášky a články jsou uloženy v jeho fondu (část 1, k. 3 a 4; část 3, k. 4), zachycuje je také bibliografie publikovaná v jeho knize *Socialistou na volné noze* (s. 231–235). Kvůli nejasným zprávám o jistém „pardonu“ v Československu (pravděpodobně vůči Dubčekovi) se konala dlouhá debata u příležitosti výzvy ke stoupencům levice „10 let od Pražského jara“ (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31).

147 Dne 13. února 1978 došlo ve Vídni k setkání československých levicových politiků v exilu s představiteli některých evropských sociálnědemokratických stran (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31, trochu polemický Hejzlarův dopis Mlynářovi z 19.1.1978, Hejzlarův záznam z 15.2.1978 a dotčené dopisy nepozvaného Adolfa Müllera. Názory československých účastníků na setkání se různily, u některých byly spíš odmítavé, jak o tom vypovídá tehdejší Mlynářova korespondence s Jiřím Loewym, Radomírem Lužou a Miroslavem Součkem a další materiály v Mlynářově fondu (část 2, k. 8).

148 Například v dopise ostatním členům koordinačního výboru skupiny Listy z 8. března 1978 Mlynář zhodnotil frankenskou schůzku jako „dobrou a užitečnou“, včetně způsobu, jakým byl nastolen problém odsunu Němců ve společném komuniké (nepřítomný Pelikán k němu však odmítl po telefonu připojit svůj podpis) (*tamtéž*, část 2, k. 7). V publikovaném rozhovoru s Pavlem Tigridem pak otevřeně řekl: „...devět let ‘normalizace’ v Československu, zažitých na vlastní kůži, mne dovedlo k názoru, že skutečně jiné principiální a konečné východisko z totalitarismu není než uznat plnou politickou svobodu pro opozici včetně té,

bez polemik a diskusí.¹⁴⁹ Zdeněk Hejzlar například velmi negativně komentoval „názorový zmatek“ na zmíněné schůzce skupiny Listy v Kolíně nad Rýnem a na Mlynářovu adresu dodal: „Horší je to, co se očividně stalo se Zdeňkem. Ten zřejmě prošel ‘exilovou’ metamorfózou kosmickou rychlostí – od února, kdy na něj vyvalili v Praze jeho mladický hřích z padesátých let. Teď už myslí převážně jen na to, aby i v exilu startoval z pozice na straně těch, kteří mají moc a vliv, a je proto – jak to jeden z nás v Kölnu potichu vyjádřil – připraven prodat dědictví Pražského jara i se ‘sirotky’ Kreiskému a spol. (...) Věc je komplikována i domácím vývojem, kde se opozice očividně vyvíjí od obrany Pražského jara přes chytré nasazený legalistický boj za občanská práva ve skupinovou pluralitu všelijakých ideologických trosek a nezralostí.“¹⁵⁰

V jistém smyslu tyto diskuse kulminovaly koncem září 1978, kdy se na zasedání Byra Socialistické internacionály v Paříži měla konat diskuse o situaci v Československu.¹⁵¹ Když Hejzlar ostatním členům koordinačního výboru skupiny Listy oznámil, že po delších jednáních domluvil s generálním tajemníkem Berntem Carlssonem možnost projednat na příš-

Zdeněk Mlynář při prezentaci prvního německého vydání své knihy Mráz přichází z Kremlu na podzim 1978 v Kolíně nad Rýnem. Na tribuně je logo německojazyčného časopisu L'76, který představoval jednu z nejvýznamnějších platform mezinárodní spolupráce posrpnové opozice v exilu (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

---

která je úplně jinak myšlenkově a politicky orientována než režim, uzнат nedělitelnost politických, občanských a lidských práv pro všechny.“ (Nad rozbitým džbánem jedné politiky: Rozhovor Zdeňka Mlynáře s Pavlem Tigridem. In: *Svědectví*, roč. 15, č. 58 (1979), s. 233–255, zde s. 243.)

149 Viz např. ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Corrispondenza, 0023, velmi kritický dopis Antonína J. Liehma Pelikánovi z 21.2.1978.

150 *Tamtéž*, Serie 003, k. 16, Corrispondenza, 0025, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 20.11.1977.

151 Viz Socialistická internacionála o Československu. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 92 n. (s textem vlastního vystoupení na s. 93–97). Polemiky uvnitř skupiny Listy popsal poprvé Francesco Caccamo v knize *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 59–65 (viz pozn. 65); dále viz HAVLÍČEK, Dušan: *Listy v exilu: Obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán*. Olomouc, Burian a Tichák 2008, s. 62–64 a 218–223.

tím zasedání Socialistické internacionály československý problém, a zanesl návrh společného vystoupení, které by měl přednést Pelikán,¹⁵² tak se proti tomu Mlynář ohradil a nejenže ostatní obeslal novým návrhem vystoupení, kde vypustil celou Hejzlarovu představu o možném „novém reformním hnutí ‘shora‘“, ale rovněž tvrdil, že na zasedání bude „za všech okolností uplatňovat svoje názory“.¹⁵³ Navíc navzdory tomu, že „dosud vždy v takových mezinárodních souvislostech za nás mluvil Pelikán“,¹⁵⁴ trval Mlynář na tom, že pokud by byl vybrán jeho návrh, chtěl by o něm na zasedání referovat sám.¹⁵⁵ Po dvou týdnech poslal nové znění návrhu s připomínkami ostatních, v němž vysvětlil své důvody, že chtěl požadované řešení „z výslovné dohody, že se JP bude spíše orientovat na eurokomunisty a já na SI“. V dopise také dementoval, že by se chtěl vnutit („dokonce snad s nějakým úmyslem proti JP“), a hlásil se znovu k práci ve skupině: „...chci dělat se ‘skupinou Listy’, myslím, že k ní přirozeně patřím celým svým politickým vývojem. Avšak nikdy – ani kdysi doma v KSC, ani později v domácí opozici – jsem nepracoval jako tlumočnick nějakých ‘kolektivních názorů’, nýbrž jsem vyjadřoval názory svoje.“¹⁵⁶

Text, který byl nakonec přednesen v Paříži, byl každopádně výrazně prostoupen Mlynářovými politickými názory. Deklarovalo se v něm, že „spolupracovníci skupiny ‘Listy’ se neuzavírají do své vlastní minulosti“, „usilují o spolupráci se všemi politickými silami, jejichž programem je demokratický socialismus“, nepřehlédnutelná pozornost byla věnována „paralelní, neoficiální kultuře“ a „hnutí na obranu lidských a občanských práv – Charta 77“, vyslovovalo se uznání „politice uvolňování“ a hledala se podpora u mladších lidí, „kteří většinou již nebyli organizováni ani v sociální demokracii, ani v komunistické straně“.¹⁵⁷ Zde byl již obrat skupiny Listy směrem k sociálním demokraciím velmi patrný.

Nová diskuse se konala o rok později při příležitosti další porady skupiny v Mnichově, která se ale nakonec uskutečnila, až když už bylo jasné, že Jiří Pelikán byl v červnu 1979 zvolen do Evropského parlamentu za italské socialisty. Pro tuto poradu vypracoval Mlynář text „Kritika a úvahy o dalších možnostech skupiny Listy“, datovaný 8. března 1979. Na začátku vzdal hold Pelikánovi a jeho činnosti za to, že v mezinárodním kontextu dokázal udržet jistý „stupeň pozornosti“ vůči pražskému jaru s vidinou, že se v Československu podaří prosadit takzvanou kádárizaci. Autor zároveň ale žádal nový přístup ke změněné situaci na domácí půdě a k možnostem

152 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31, Hejzlarovy dopisy Mlynářovi (Müllerovi, Pelikánovi) z 31.7. a 29.8.1978.

153 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 3, 0011, Mlynářův dopis Pelikánovi (Hejzlarovi, Müllerovi) z 5.9.1978.

154 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31, Hejzlarovy dopisy Mlynářovi (Müllerovi, Pelikánovi) z 29.8.1978.

155 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 3, 0011, Mlynářovy dopisy Pelikánovi (Hejzlarovi, Müllerovi) z 5.9.1978.

156 *Tamtéž*, Mlynářovy dopisy Pelikánovi (Hejzlarovi, Müllerovi) z 18.9.1978; kopie dopisů a další materiály jsou uloženy také v Mlynářově fondu, část 2, k. 6.

157 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 4, text s rukopisným názvem „Byro SI – Paris, 28.–29.9.78“.

Zdeněk Mlynář u hraniční závory v rakouském Gmündu na jaře 1981 při natáčení úvodních scén k německé verzi filmu Invaze, jejíž předlohou byla kniha Mráz přichází z Krem-lu. Původní dokumentární televizní hru britské TV Grenada pro německé publikum adaptoval, dodatečným dokumentárním materiálem ze srpnové okupace opatřil a rozhovorem se Zdeňkem Mlynářem doplnil Rolf Hädrich (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

eurokomunismu, jež se mu již zdály vyčerpány. Nutným předpokladem podle něj bylo „vést zásadní programovou diskusi o představách a koncepcích demokratického socialismu“, přičemž koncepce pražského jara považoval za „historickou (prakticky neověřenou) hypotézu“. Autoři skupiny Listy podle něj měli prolomit tabu, nezasahovat do sporů doma a pokusit se „stát se aktivním činitelem ve vytváření nového, programově socialisticky orientovaného proudu čs. opozice“. Doporučoval proto, aby každé číslo časopisu *Listy* bylo „tematicky zaměřeno“, ¹⁵⁸ s „jinou strukturou“ (například jen třetina členů budoucí redakce měla patřit k bývalým komunistům), aby více odpovídalo domácí kritické diskusi o minulosti („celkem souhlasím s tendencí, kterou vyjadřuje autor rukopisu ‘Osmadesátý’“) a překračovalo „hledisko komunistů (i euro) všude tam, kde nadřazují zájmy komunistického

158 Podle Hejzlarova dopisu Pelikánovi z 3. března 1979 už v roce 1976 Mlynář z Prahy radil, aby se *Listy* přeměnily „na teoretickou revue“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Corrispondenza, 0025).

hnutí zájmům socialistického hnutí jako celku a zájmům politické demokracie“. Větší otevřenost vůči všem demokratickým proudům exilu a blízkost Socialistické internacionále pak neměly být věci taktiky, ale „plodem názorového vývoje“. Tak jako všude, kde jde o „hodnoty evropského liberalismu“, bylo podle Mlynáře nutné navázat na „solidaritu bez kalkulů pro vlastní dílčí zájem“. ¹⁵⁹ Velmi popuzeně tyto úvahy komentoval Hejzlar („nemám mnoho iluzí o možnostech ‘soudržnosti’ se ZM“), který doufal, že pokud bude Pelikán zvolen europoslancem, mohl by ještě situaci ovlivnit, protože „Zdeněk už myslí jinak než my“ a „jsme na prahu nekonečných nepřijemností“. ¹⁶⁰ Pravdou je, že Pelikánovým zvolením do Evropského parlamentu se v určitém smyslu uzavřela jedna fáze činnosti československé socialistické opozice v zahraničí.

Skoro současně se změnila i Mlynářova osobní situace, i když jeho hledání definitivního existenčního zabezpečení se protáhlo na několik let. ¹⁶¹ Nejprve spolupracoval s různými institucemi (od září 1977 do prosince 1978 jako entomolog v Muzeu dějin přírody (*Naturhistorisches Museum*) ve Vídni, od března 1979 tři roky jako konzultant v Ústavu dr. K. Rennera) ¹⁶² a vystřídal několik krátkodobých univerzitních zaměstnání (v roce 1979 byl například dva měsíce v Oxfordu a přednášel v Salzburku, v akademickém roce 1980/1981 působil dva semestry jako hostující profesor v Brémách, v akademickém roce 1981/1982 zase v Innsbrucku). Až 1. června 1982 začal v rámci výzkumného projektu pracovat v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku (*Österreichisches Institut für Internationale Politik*) v Laxenburgu u Vídně, kde pak působil až do konce osmdesátých let. ¹⁶³ Pod vlivem všech těchto změn se z Mlynáře-politika postupně stával Mlynář-vědec a politolog,

159 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 32, Mlynářův text „Kritika a úvahy o dalších možnostech skupiny Listy“. Viz také texty Jiřího Pelikána „Poznámky k diskusi o další práci skupiny Listy“, Zdeňka Hejzlara „K diskusi o činnosti a možnostech v exilu“ a Adolfa Müllera „Poznámky k možnostem a k práci skupiny Listy“ (všechny jsou uchovány v Mlynářově fondu, část 2, k. 32). Mlynář reagoval na Pelikánův text slovy: „Něco kulatíš, jak můžeš, v něčem máš asi spíš pravdu než já – ale to všechno dohodneme ústně. Nemyslím, že by se z toho celého opravdu střídalo.“ (*Tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářův dopis Pelikánovi z 18.5.1979.)

160 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 4, 0017, Hejzlarův dopis Pelikánovi ze 14.6.1979.

161 Tomáši Kostovi psal 17. května 1979: „Sháním tedy místo s perspektivou (v mém případě nejméně 15 let) do penze. (...) ...pokouším se také znovu ještě o entomologické uplatnění, a to v Mnichově. Přece jen tento obor jako zcela klidový by mi absolutně vyhovoval, i když peněz tam samozřejmě by bylo málo, ale dalo by se při tom meloucharit v politice a politologii. Ovšem je to v Bavorsku, záleží, co řekne [předseda bavorské zemské vlády Franz Josef] Strauss. Ale kdyby to vyšlo, bral bych to. Jinak zbývá politologie; psal jsem do Bernu a pomrkávám samozřejmě po Kölnu (Vogelův institut). Když nevyjde žádná tato smetana, je samozřejmě, že přejdu na mlíko, případně podmásli – ale na kozí mlíko bych opravdu jen nerad.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 6.) Zdlouhavé tahanice nastaly kolem příjezdu Mlynářovy manželky Ireny Dubské do Vídně (viz *tamtéž*, k. 8).

162 Viz *tamtéž*, k. 1, Mlynářův dopis Brunovi Kreiskému z 9.6.1980.

163 O své neudržitelné finanční situaci vedl korespondenci plnou starostí s kancléřem Kreiským a dalšími rakouskými veřejnými činiteli (*tamtéž*, část 2, k. 1, 6 a 8). V dopise ministrovi Heinzi Fischerovi z 13.7.1984 Mlynář velmi jasně vyložil, že přestup na univerzitu (usku-

přičemž náplň jeho vědecké činnosti byla během osmdesátých let čím dál víc vázaná na projekty vedené z Vídně.

Projekt „Zkušenosti pražského jara 1968“

Už v citovaném „memorandu“ z roku 1975 stojí, že jedním ze dvou kroků, jenž může podpořit politický obrat v Československu, je „provést v mezinárodním komunistickém hnutí jako organickou součástí právě hnutí při řešení jak minulých, tak aktuálních širších problémů a rozporů v politice i teorii celkového komunistického hnutí potřebnou analýzu zkušeností z vývoje, který vedl jak ke vzniku, tak k pokusu o realizaci i k potlačení politické reformy v ČSSR z roku 1968“.¹⁶⁴

V roce 1977, během zmíněného setkání s ředitelem týdeníku *Rinascita* Adalbertem Minuccim Mlynář znovu vznesl požadavek na uspořádání „studijního semináře o poučení z československých událostí od roku 1948“.¹⁶⁵ Na citovaném zasedání Byra Socialistické internacionály v září 1978 řekl mimo jiné, že by „společným zájmům socialistických sil v Evropě“ prospělo, „kdyby bylo například při vědeckém institutu některé socialistické strany vytvořeno podobné informačně-výzkumné středisko“.¹⁶⁶ O pár měsíců později byl zahájen první z projektů sjednaných Pelikánem a řízených Mlynářem,¹⁶⁷ z něhož se nakonec stal jeden z nejuznávanějších evropských odborníků na změny probíhající ve východní Evropě.

Zdeněk Mlynář mezi lety 1979 a 1989 za podpory nejmenovaného „společného partnera“, různých kulturních i univerzitních institucí a Socialistické internacionály řídil z Vídně dva výzkumné projekty: „Zkušenosti pražského jara 1968“ a „Krise v systémech sovětského typu“. Oba projekty částečně přejímaly způsob mezioborového bádání z druhé poloviny šedesátých let a zároveň si osvojily samizdatový způsob distribuce.¹⁶⁸ Vytvořené práce tak byly v prvním případě šířeny formou

---

tečnil se nakonec až v roce 1989) pro něj představuje jedinou možnost, aby mu vůbec vznikl nárok na průměrný důchod (*tamtéž*, k. 6).

164 MLYNÁŘ, Z.: *Československý pokus o reformu 1968*, s. 267 (viz pozn. 27).

165 Viz LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 119 (viz pozn. 71). I v citovaném rozhovoru pro týdeník *l'Espresso* Mlynář opakoval, že „by bylo namístě více a konkrétněji, nejenom z hlediska aktuálních a momentálních žurnalistických zájmů, studovat vývoj v Československu jak v letech 1945–1948, tak v následujícím dvacetiletí a nakonec v současnosti“.

(MLYNÁŘ, Z.: Interview se Zdeňkem Mlynářem o situaci Charty 77, s. 19 – viz pozn. 102.)

166 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 4, text s rukopisným názvem „Byro SI – Paris, 28.–29.9.78“.

167 Michal Reiman uvádí, že jeho „vytvoření ještě před Zdeňkovým příchodem do emigrace sjednával Jiří Pelikán“ (REIMAN, M.: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 186 – viz pozn. 39).

168 Podle rakouských daňových příznání byl Mlynář placen z prostředků projektu od dubna 1980 (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 1). Viz také daňové podklady a převody projektu ze dvou mnichovských a dvou rakouských bank (první platba Karlu Kaplanovi – tři tisíce západoněmeckých marek – je z 15.3.1979), které se zachovaly v Mlynářově fondu (část 2, k. 18).

cyklostylovaných svazků, v druhém případě tištěnými brožurami, jejichž distribuci však organizátoři realizovali víceméně soukromě.¹⁶⁹

První Pelikánova konkrétní zpráva týkající se první jmenovaného projektu ve vzájemné korespondenci s Mlynářem je datována 24. srpna 1978: „...potřebuji s Tebou nutně a důvěrně mluvit: ta věc s tím ‘Ústavem pražského jara’, o které jsme mluvili vloni, ale pak usnula, se znovu jeví realisticky, tj. byly by peníze na malé pracoviště (2 osoby) s možností publikovat v různých řečech materiály ‘Jara’ 68 a jeho rozvinutí.“¹⁷⁰

Mlynář se podrobněji rozepsal o navrhovaném výzkumu 17. listopadu v dopise, ve kterém přijal za svou osobu jen „obsahové vedení“ (zatímco Pelikán by zůstal „organizačním tajemníkem“) a odmítal představu, že by se projekt mohl institucionalizovat ve Vídni: „Budeš-li Ty nebo případně náš společný partner mít za to, že přece jen věc má mít jakousi ‘firmu’, pak nemám nic proti tomu, aby se mluvilo třeba o ‘výzkumném projektu Pražské jaro 1968’ či nějak podobně, ale nedoporučuji, aby se věc institucionalizovala, tj. aby se vše nazývalo institutem, střediskem výzkumu či podobně; to samo zplodí jen potíže, nic užitečného. Kromě toho ‘výzkumný projekt’ není žádná právnická osoba, není nutno nic registrovat, hlásit na daně atd.“¹⁷¹

Příprava projektu byla už v lednu 1979 v pokročilém stadiu,¹⁷² i když Pelikán ještě neměl kancelář („totiž socialisté by byli ochotni mně dát jednu místnost na jejich sekretariátu, ale to by nebylo pro náš účel vhodné vzhledem k adrese“).¹⁷³ Již 6. února Mlynář kontaktoval více než patnáct případných zájemců¹⁷⁴ („do Prahy jsem se obrátil jednak sám, jednak prostřednictvím V. Prečana“),¹⁷⁵ několik důležitých spolupracovníků skupiny Listy však zpočátku ke spolupráci nebylo přizváno (hlavně Antonín J. Liehm, Zdeněk Hejzlar a Eduard Goldstücker).¹⁷⁶ O členství ve vědecké

169 Většina těchto textů je citována (v různých jazykových mutacích) také v soupisu Ludmily Šeflové *České a slovenské knihy v exilu: Bibliografie, 1948–1989* (Praha, Československé dokumentační středisko, o.p.s. 2008).

170 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 7, Pelikánův dopis Mlynářovi z 24.8.1978.

171 *Tamtéž*, Mlynářův dopis Pelikánovi ze 17.11.1978.

172 Viz *tamtéž*, Mlynářův „Návrh výzkumu zkušeností ‘pražského jara’ z hlediska problémů důležitých pro západoevropskou levici“.

173 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Pelikánův dopis Mlynářovi z 15.1.1979.

174 *Tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářovy dopisy osloveným osobám.

175 V dopise mj. žádal Prečana, aby „různé věci kolem (honoráře atd.) se nestaly známé ani Kavanovi, ani Jiřině Š[iklové] (a pražskému konci ‘KAT’) (patrně mýněny pražské kontakty Jiřiny Šiklové, která používala v konspirativní korespondenci krycí jméno „Kateřina“, jejímž zkrácením vznikla šifra „KAT“ – pozn. autora) a nedostaly se tak tyto věci do obvyklých drbů“ (*tamtéž*, Mlynářův dopis Vilému Prečanovi z 18.1.1979; dále viz Prečanova odpověď z 24.1. a Mlynářova replika z 29.1.1979).

176 Dopisem z 23. ledna 1979 Mlynář Hejzlara pouze informoval o novém projektu, „abys o věci věděl jako člen ‘Vierbande’“: možnost „se objevila koncem roku a bylo ji nutno buď přijmout, nebo přijít o možnost dotace. Doufám, že Ti Jirka [Pelikán] též jasně řekl, že celá věc nemá nic společného s žádnými dosavadními návrhy na ‘dokumentační středisko’ apod., že nebyla učiněna jako nabídka skupině Listy, nýbrž byla vázána na mou osobu

Zdeněk Mlynář v Pekingu 4. dubna 1981 s vedoucím mezinárodního oddělení Ústředního výboru Komunistické strany Číny a místopředsedou čínské vlády Ji Pcheng-Fe (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

radě Mlynář požádal Otu Šika, Jiřího Kostu, Vladimíra Klokočku a Karla Kaplana (první nabídku nepřijal, později se kromě Jiřího Pelikána přidali také Eduard Goldstücker a Radoslav Selucký).¹⁷⁷ Mlynářovým záměrem bylo celou věc „aspoň na začátku držet dosti striktně jako věc profesionálních lidí z oborů společenských věd“. Podle jeho odhadu bylo „zatím perspektivně na rok 1979 zajištěno (slíbeno) dalších 5 studií z exilu a nejméně 3 z domova“.¹⁷⁸ V dopise Karlu Kaplanovi Mlynář už v lednu psal, že texty by měly být orientovány na „eurokomunisty“ a jejich forma by měla být proto „pro ně přijatelná“; za potřebné považoval prezentovat hlavně „dokumenty a studie, do kterých se jim obsahově pořad ještě vlastně nechce“. Jako

atd.“ (*Tamtéž*, část 2, k. 8, Mlynářův dopis Hejzlarovi z 23.1.1979.) Hejzlara se informace bez žádosti o spolupráci velmi dotkla (viz *tamtéž*, část 2, k. 31, Hejzlarův dopis Mlynářovi ze 14.2.1979 a Mlynářova odpověď z 19.3.1979).

177 Odmítavě odpověděl Mlynářovi pouze Ota Šik, který nesouhlasil „s celou jeho logikou“, protože „ekonomickou problematiku nelze prostě postavit jako jednu z mnoha vedle ostatních procesů“ (*tamtéž*, Šikův dopis Mlynářovi z 18.2.1979; viz také Mlynářova odpověď z 11.3.1979).

178 Z Prahy očekával tyto práce: „K. Kouba a kol. (K otázce příčin neefektivnosti hospodářství), Z. Jičínský (K otázce vztahu federalizace a demokratizace na Slovensku 1968 a důsledky toho), Miloš Hájek a kol. (zatím blíže nestanovené téma k roku 1968).“ (*Tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářův dopis Pelikánovi ze 6.2.1979).

finanční ohodnocení nabízel „za vybrané a komentované dokumenty cca 1000 DM, za studii přešitou z jiných Tvých textů cca 1500 DM a za původní studii v rozsahu asi 50 stran česky (vše požadují česky) přes 2000 DM“.¹⁷⁹ Různým možným spolupracovníkům Mlynář potvrdil, že „to je finančně i jinak nezávislé na komunistech“, kterým by se naopak spíš měly „říkat věci, které i ti nejlepší z nich pořád neradi slyší“.¹⁸⁰ Hlavními adresáty projektu byli italští, španělští a francouzští komunisté: „hlavní význam se spatřoval v působení v řadách komunistů v románské jazykové oblasti“.¹⁸¹

Rozjezd projektu byl trochu zpomalený, hlavní aktéři si dlouho nemohli být jisti financováním. Teprve 20. února 1979 Pelikán oznámil závazně Mlynářovi, že „schůzka bude v pátek odpoledne, 16. března v Mnichově“,¹⁸² což ukazuje na pravděpodobné financování ze strany německých sociálních demokratů.¹⁸³ Spolupráce úspěšně pokračovala, navzdory prudkému sporu, který propukl mezi oběma hlavními aktéry o týden později,¹⁸⁴ a přestože „naši partneri mají nějaké administrativní potíže“ a „nechtějí, aby se na oficiálních papírech ‘projektu’ objevovala římská adresa“, jak psal Pelikán Mlynářovi koncem února. Zároveň Pelikán usoudil, že by měl vstoupit do vědecké rady: „...abych pak vůbec nějak v ‘projektu’ figuroval, měl

179 *Tamtéž*, Mlynářův dopis Karlu Kaplanovi ze 7.1.1979.

180 *Tamtéž*, Mlynářův dopis Jiřímu Kostovi z 13.1.1979; viz také Mlynářův dopis Karlu Kaplanovi z 18.1.1979.

181 *Tamtéž*, Mlynářova a Pelikánova „Zpráva o výzkumném projektu ‘Zkušenosti pražského jara 1968’“, datováno 10.12.1981.

182 Ve stejném dopise Pelikán psal o dalším důležitém projektu československého exilu: „Na Univerzitu Brémy jsem dal Tvůj a Ádův [Müllerův] telefon, aby vás pozvali na tu poradu o dok[umentačním] středisku, k němuž jsem dal podnět asi před 5 lety. Teď už to vypadá velmi reálně a pravděpodobně na podzim se to rozjede se 3–4 vědeckými pracovníky, z nichž asi jeden bude Čech (buď Prečan nebo Reiman).“ (*Tamtéž*, část 2, k. 31, Pelikánův dopis Mlynářovi z 20.2.1979.)

183 V sérii oběžníků *Nový proud*, který se zdá být dezinformační aktivitou československé tajné policie (viz *Spolupracovat ano – ale s kým?* In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 134–137), se pravidelně útočilo na exilové socialisty, v rámci našeho tématu jsou však zajímavé hlavně poznámky o dotacích Mlynářových projektů (i kdyby neukazovaly nic jiného než stav vědomostí kontrarozvědky). V oběžníku č. 64 z února 1981 se objevil útok na Mlynáře, který „má dnes opět statisíkové příjmy“, jež byly takto komentovány: „Z Renner Institutu dostává sice jen 5000,- šilinků měsíčně, ale má tím zajištěno své penzijní pojištění. Hlavní příjmy má pak z projektu ‘pražského jara’, kde si z prostředků SPD sám ‘vyúčtovává’ 10.000,- DM ročně, za scénář k filmu ‘Mráz přichází z Kremlu’, za nějž dostal 60.000,- marek, za své hostování v Brémách, které mu vynáší 6000,- DM měsíčně, a příjmy má pochopitelně i za knihy a studie, které píše. A protože i to je u něho málo, ‘vyběhal’ si u SPÖ přidělení dalšího ‘studijního’ úkolu, za který mu ‘dobročinný’ fond jedné vídeňské banky zaplatí jen v tomto roce na 200.000,- šilinků.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 5, *Spolupracovat ano – ale s kým?* In: *Nový proud*, č. 64 (leden 1981).)

184 Pelikán byl velmi podrážděn Mlynářovým požadavkem zaplatit z pokladny časopisu *Listy* dluhy jeho německé mutace (viz *tamtéž*, část 2, k. 31, Pelikánův dopis Mlynářovi z 27.2.1979).

bych snad být v té 'radě' ... i když bych se nepletl do věcí, které budeš rozhodovat Ty.“ Měl jen „obavy, zda dost vycházíš ze zásadního cíle, kterým je adresovat naše poznatky především eurokomunistickým stranám“.¹⁸⁵ V dubnu Pelikán oznámil svou kandidaturu do Evropského parlamentu a opakovaně Mlynáře informoval o problémech s kanceláří i se sestavováním adresáře. Přestože už zároveň zadal první práce k přeložení, byl poněkud zklamán slabou reflexí „konkrétních zkušeností Jara 68 a jejich zobecnění“.¹⁸⁶ V dalším dopise sděloval, že „Craxi nám nedal kancelář a jinou jsem nenašel nebo jen za prachy, které nemáme. Tím taky nemůžeme koupit stroj a musíme zatím rozmnožovat za peníze v copisteriích, což přijde na 1 studii o 60 stranách v nákladu maximum 100 výtisků asi na 500,- DM.“¹⁸⁷ Hluboká organizační změna pak nastala po zmíněném zvolení Jiřího Pelikána do Evropského parlamentu, když Mlynář převzal i organizační část projektu a začal v Vídni koordinovat překládání a rozmnožování textů (u Pelikána se soustřeďovala jenom italská část celého podniku, která pak nabírala neustále velké zpoždění).¹⁸⁸

V lednu 1979 byl předpokládaným autorům rozeslán dokument nazvaný „Výzkum problematiky 'pražského jara 1968' z hlediska potřeb západoevropské levice“. Cílem projektu podle něj bylo „zprostředkovat západoevropské levici (eurokomunistům, socialistům a jiným marxistickým proudům) zkušenosti z Československa, které mají bezprostřednější význam pro řešení teoretických a politických problémů sou-

Zdeněk Mlynář s Jiřím Pelikánem na schůzi vedení Italské socialistické strany v roce 1982 v Miláně (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

185 *Tamtéž*, Pelikánův dopis Mlynářovi z 28.2.1979.

186 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Pelikánův dopis Mlynářovi z 10.4.1979; viz také část 2, k. 13, Mlynářův dopis Pelikánovi z 19.4.1979.

187 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Pelikánův dopis Mlynářovi z 20.4.1979; dále viz Pelikánův dopis Mlynářovi z 25.4.1979.

188 Viz *tamtéž*, část 2, k. 31, podrobný Mlynářův dopis Pelikánovi ze 7.8.1979. Agendu převzala při jedné římské cestě v lednu 1980 Irena Dubská (viz část 2, k. 13, seznam věcí, které bylo nutné projednat v Římě).

visejících s koncepcemi demokratického socialismu v západní Evropě“. Říkalo se zde, že společné studium „ideologických, politických, sociálních i ekonomických“ otázek bude prováděno na základě „objektivní analýzy vědeckého rázu“ a „výsledky výzkumu (jednotlivé studie) budou publikovány v omezeném rozsahu (cca 300 strojopisných výtisků) a rozesílány výzkumným institutům politických stran, redakcím teoretických časopisů i jednotlivým teoreticky orientovaným představitelům levicových politických proudů“. Předpokládané trvání projektu bylo pět let, jeho organizaci zajišťovali Mlynář s Pelikánem a získané fondy byly vázány na projekt, z čehož plynulo, že „nemají tedy nic společného se skupinou Listy, se stejnojmenným časopisem a vůbec s politickou kolektivní exilovou činností emigrace“. Témata, jež měla být předmětem bádání, byla následující:

„I. Vnitřní politické, sociální a ekonomické opory pro vznik (1948–52) a násilnou restauraci (1968–72) systému totalitní diktatury sovětského typu v Československu;

II. Sovětský vliv na vývoj československé společnosti;

III. Komunistická ideologie jako faktor vytvoření totalitního systému a zároveň jako faktor usilování o jeho reformu a demokratizaci; význam leninských ideologických a organizačních principů v činnosti KSČ z těchto hledisek;

IV. Skutečná podoba sociálního a politického systému v ČSSR a možnost reformního vývoje jeho jednotlivých částí i systému jako celku;

V. Názory čs. komunistů na politický pluralismus a roli opozice; alternativní koncepce nekomunistických politických směrů v Československu. Postavení člověka jako občana v socialistické společnosti (pojetí lidských a občanských práv);

VI. Mezinárodní souvislosti a vlivy ve vývoji čs. společnosti.¹⁸⁹

Vědecká rada projektu se sešla poprvé 29. června 1979 v Mnichově. Tehdy bylo vypracováno už prvních šest studií a několik dalších bylo domluveno (některé z nich se však nikdy neuskutečnily, například od Ireny Dubské, Adolfa Müllera, Viléma Prečana, Vladimíra Horského, Ivana Pfaffa a jiných). Jednotliví členové rady dostali na starost určitý okruh výzkumu: Kosta ekonomiku, Kaplan historii, Pelikán mezinárodní souvislosti a Mlynář s Klokočkou sociologickou a politologickou část.¹⁹⁰ O rok později se už jednalo o deseti pracovních studiích, které ale „obsahově komplexně nepokrývají ani základní tematiku přijatého plánu výzkumu“.¹⁹¹

Co se týká adresátů, koordinátoři projektu rozpoznávali virtuální komunitu tvořenou potenciálními odborníky se zájmem o dané téma, čili jakousi „paralelní polis“ evropské levice (v závěrečné zprávě je zmíněno „přes 300 osob a institucí“),¹⁹²

189 *Tamtéž*, část 1, k. 2, Výzkum problematiky „pražského jara 1968“ z hlediska potřeb západoevropské levice.

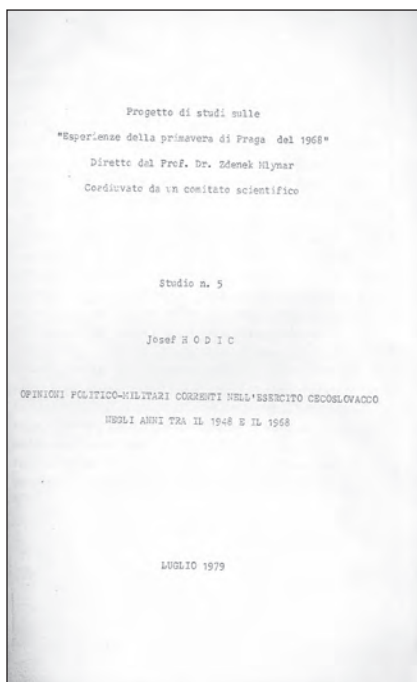
190 *Tamtéž*, Záznam z 1. schůzky vědecké rady výzkumného projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“, konané v Mnichově dne 29.6.1979.

191 *Tamtéž*, Záznam z 2. schůzky vědecké rady výzkumného projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“, konané dne 29.6.1980 v Mnichově.

192 Viz *tamtéž*, MLYNÁŘ, Z. – PELIKÁN, J.: Zpráva o výzkumném projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ (následuje „Appendix No. 2“ se seznamy jmen).

k níž měli v úmyslu nasměrovat práci komunity disidentů v exilu (a v některých případech i texty, jež kolovaly ve vlastní kanály zakázané literatury) za využití prostředků typických pro samizdat: výsledkem měla být řada vědeckých studií rozmnožených na cyklostylu, jež se měly šířit v „šedé zóně“ evropské levice co nejvzdálenější od moskevských pozic. V archivu Luciana Antonettiho, překladatele italských svazků,¹⁹³ se například dochovala zajímavá fotokopie italského adresáře, který obsahoval kromě několika badatelských středisek, knihoven a časopisů také zvučná jména jako Giuliano Amato, Norberto Bobbio, Giorgio Bocca, Bettino Craxi, Paolo Flores d'Arcais, Ernesto Galli della Loggia, Marco Pannella a Carlo Ripa di Meana.¹⁹⁴

V představení projektu, které se v roce 1979 objevilo v podzimním čísle exilového časopisu *Listy*, stojí: „Desáté výročí československého pokusu o spojení socialismu s politickou demokracií loni prokázalo, že zájem o zkušenosti z této doby stále trvá, a to zejména u západoevropské levice. (...) Výsledkem takové iniciativy byl pak konkrétní návrh: pokusit se zpracovat zkušenosti, které československý vývoj před rokem 1968, v jeho průběhu i po něm přinesl, tak aby to zájemcům na Západě (především na levici) umožňovalo pochopit pozitivní stránky čs. vývoje a aby to přispělo k překonávání mýtů a iluzí o tzv. 'reálném socialismu'.“ Čtenářům se dále sdělovalo, že výsledky bádání mají být publikovány formou jednotlivých studií v různých jazycích a rozesílány všem vytipovaným zájemcům. Poté byly vyjmenovány svazky již přeložené, téměř hotové i ty, které měly být brzy přeloženy, čtenáři byli seznámeni s návrhem svazků chystaných a upozorněni také na studie, které kolovaly v podobě samizdatu

Takto vypadaly „exilové samizdaty“, které vzešly z Mlynářova projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ a byly zasílány v různých jazykových mutacích vybraným adresátům

193 Dne 25.1.1980 Irena Dubská psala Antonettimu: „Jinak jsem moc ráda, že jste se s Jiřím [Pelikánem] dohodli na návrhu trvalejší spolupráce na vědeckém projektu o pražském jaru.“ (BBR, f. Luciano Antonetti, 4 Corrispondenza, Mlynář.)

194 Seznam adres je uchován *tamtéž*, 2.3 Progetto Primavera di Z. Mlynář [Projekt Jaro Z. Mlynáře], 001. Kompletní objemný adresář anglický, francouzský, italský a německý je součástí Mlynářova fondu (část 4, k. 19).

v Československu. Dověděli se také, že „první čtyři studie budou rozeslány podle konkrétně vypracovaného adresáře ve Francii, Itálii, Španělsku, NSR, ve Skandinávii a v dalších západoevropských zemích a výzkumný projekt se představí prostřednictvím tisku veřejnosti.

V případě úspěšné práce bude koncem roku 1980 nebo počátkem 1981 uspořádáno sympozium k vybrané tematice za účasti celého autorského kolektivu projektu i jeho hlavních adresátů. Po vypracování většího počtu studií projedná také vědecká rada možnost vydání vybraných prací (nebo výtahů z nich) v češtině ve zvláštním sborníku v nakladatelství Index tak, aby se studijní materiál dostal také širšímu okruhu zájemců do Československa.¹⁹⁵

Projekt „Zkušenosti pražského jara 1968“ dodnes není tak známý, jak by si zasluhoval, neboť představuje jednu z nehlubších a v podstatě nikdy nevydaných reflexí o kořenech, vývoji a krachu pražského jara.¹⁹⁶ Jeho celkovým výtěžkem bylo vydání přibližně pětadvaceti cyklostylovaných svazků ve třech jazycích a velký závěrečný kongres v Paříži.¹⁹⁷ Po skončení projektu byl dán adresátům k dispozici bohatý korpus textů v italštině, francouzštině a angličtině (texty v češtině nebyly „šifřeny“),¹⁹⁸ který se zabýval velice širokou škálou témat týkajících se pražského jara, od studií o ideologické povaze komunistické moci po analýzy vojenských, společenských, ekonomických, filozofických a kulturních důsledků reformy, od vlivu masových sdělovacích prostředků a kulturní politiky komunistické strany až po otázky spjaté s mezinárodní politikou.¹⁹⁹ Celkem byly v letech 1979 až 1982 v rámci výzkumného projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ publikovány následující svazky:

195 Zkušenosti „Pražského jara 1968“ jako výzkumný úkol. In: *Listy*, roč. 9, č. 4 (září 1979), s. 66 n.

196 Viz HAVLÍČEK, D.: *Listy v exilu*, s. 254 n. (viz pozn. 151).

197 Koordinátoři projekt prezentovali na tiskové konferenci v Paříži, o které referovaly francouzské deníky (viz MM.: Mlynar et Pelikan lancet un „projet de recherches sur le printemps de Prague“. In: *Le Monde*, 17.11.1979). Jak dokládá kopie anglického dopisu případným zájemcům z dubna 1980, první dvě studie byly skutečně zaslány s několikaměsíčním zpožděním (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 13).

198 V závěrečné zprávě se uvádělo, že „od španělského vydání bylo od studie č. 3 upuštěno (adresáti ve Španělsku čtou francouzsky nebo italsky)“ a že „originální česká verze rukopisů se rozmnožuje 30x a je zasílána autorům projektu, některým jednotlivcům v čs. politickém exilu a také do Prahy opozičním kruhům“ (MLYNÁŘ, Z. – PELIKÁN, J.: Zpráva o výzkumném projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ – viz pozn. 181).

199 Viz můj úvod (CATALANO, Alessandro: *Le esperienze della Primavera di Praga: Un progetto ingiustamente dimenticato* [Zkušenosti Pražského jara: Nespravedlivě zapomenutý projekt]. In: *eSamizdat*, č. 2–3 (2009), s. 181–183) ke dvěma svazkům přeloženým do italštiny Lucianem Antonettim (CHVATÍK, Květoslav: *La politica culturale in Cecoslovacchia dal 1945 al 1980* [Kulturní politika v Československu od roku 1945 do roku 1980]. In: *Tamtéž*, s. 185–210; HODIC, Josef: *Opinioni politico-militari correnti nell'esercito cecoslovacco negli anni tra il 1948 e il 1968* [Vojensko-politické názory v čs. armádě 1948–1968]. In: *Tamtéž*, s. 211–236). Druhá uvedená studie – navzdory tomu, že byla napsána spolupracovníkem StB – obsahuje důležité „Memorandum z Vojenské politické akademie“ z roku 1968. Už mnohem dříve bylo italsky publikováno dalších pět svazků přeložených Antonettim

1. Vladimír Klokočka: *Ideologické a společenské základy moci v systému „reálného socialismu“* (1979)
2. Karel Kaplan: *Vznik monopolu moci KSČ v létech 1948–1949*, sv. 1–2 (1979)
3. Zdeněk Mlynář: *Představy o politickém pluralismu v politice KSČ roku 1968* (1979)
4. Karel Kaplan: *Počátky hospodářského podřízení ČSR sovětskému bloku: RVHP 1949–1951, výběr dokumentů s komentářem* (1979)
5. Josef Hodic: *Vojensko-politické názory v čs. armádě 1948–1968 (s přílohou „Memorandum Vojenské politické akademie“ z r. 1968)* (1979)
6. Josef Pokštefl: *Pojetí demokratického centralismu ve stanovách KSČ z roku 1968* (1979)
7. Vladimír Klokočka: *K postavení jednotlivce v „reálném socialismu“* (1979)
8. Jiří Kosta: *K historii a koncepci čs. ekonomické reformy v létech 1965–1969* (1979)
9. Radoslav Selucký: *Konzumní orientace a politický vývoj v ČSSR v šedesátých letech* (1980)
10. Radoslav Selucký: *Vývoj představ o plánování v Československu 1945–1968* (1980)
11. Karel Kovanda: *Zkušenosti demokratické samosprávy v podnicích r. 1968* (1980)
12. Miloš Hájek: *Vývoj vnitřního režimu v mezinárodním komunistickém hnutí a v KSČ (1919–1968)* (1980)
13. Josef Pokštefl: *Renesance teorie dělby a kontroly moci v době „pražského jara“* (1980)
14. J. Präger [Jaroslav Klofáč]: *Změny v sociální struktuře ČSSR v letech 1945–1980* (1980)
15. Zdeněk Strmiska: *Sociální systém a strukturální rozpory společností sovětského typu*, sv. 1 (1980)
16. Dušan Havlíček: *Masová komunikace v Československu: Role tisku, rozhlasu a televize roku 1968* (1980)
17. Erazim Kohák: *Filozofický smysl československého jara 1968* (1981)
18. Jana Neumannová: *Poznámky ke kulturní politice KSČ roku 1956: Komentář ke stranickým dokumentům kolem II. sjezdu čs. spisovatelů* (1981)
19. Vratislav Pěchota: *Politika možného – koncepce „pražského jara“ v otázkách evropské bezpečnosti a spolupráce* (1981)
20. Bedřich Levčík: *Ekonomické změny v poreformním období a náhledy čs. ekonomiky do osmdesátých let* (1981)
21. Zdeněk Strmiska: *Rozpory sociální struktury ve společnostech sovětského typu* (2. část ke studii č. 15) (1981–1982)

(od Mlynáře, Kosty, Kovandy, Koháka a Liehma) ve sborníku: LEONCINI, Francesco (ed.): *Che cosa fu la „Primavera di Praga“? Idee e progetti di una riforma politica e sociale* [Co bylo „Pražské jaro“? Myšlenky a projekty politické a společenské reformy]. Bari – Roma, Manduria 1989 (existuje i reedice: Venezia, Libreria Editrice Cafoscara 2007).

22. Antonín J. Liehm: *Od kultury k politice: Role kultury v přípravě a průběhu roku 1968* (1981)
23. Jiří Pelikán: *Mezinárodní dělnické hnutí a „pražské jaro“ a další pokusy o reformu sovětského modelu společnosti* (1981)
24. Květoslav Chvatík: *Kulturní politika KSČ v letech 1945–1980* (1982)
25. Jan Skála [Jan Pauer]: *Porážka „pražského jara“: Od intervence do roku 1970* (1982)²⁰⁰

Navzdory všem uskutečněným pokusům pocházely nakonec jen čtyři studie od autorů z Prahy²⁰¹ a české verze textů zůstávaly v podstatě neznámé. Mlynář například svou studii „Představy o politickém pluralismu v politice KSČ roku 1968“ začlenil až v roce 1987 do souboru svých statí *Problémy politického systému*,²⁰² většina textů ale nebyla v žádném z oficiálních kanálů nikdy publikována.²⁰³ Hlavní politický cíl se zdál naopak splněn, protože projekt podle iniciátorů „přispěl k tomu, aby v kruzích západoevropské levice se postupně prosazoval kritický pohled a omezovaly se iluze o sociálně-politických systémech sovětského typu. Projekt samozřejmě nemohl dosáhnout toho, aby se takový výsledek projevil v oficiální politice politických stran; pomohl však ovlivnit smýšlení jednotlivců a menších skupin i v rámci komunistických stran.

200 Pokud jde o celkový počet svazků, sám Mlynář jich ve dvou případech uvádí dvacet osm, přičemž oba seznamy uvozuje větou: „V letech 1979–81 bylo napsáno celkem 23 studií věnovaných následujícím tématům“; v obou případech byly do soupisu zařazeny další tři svazky (25. Jiří Hájek: *Mezinárodní souvislosti čs. politiky roku 1968*; 26. Pseudonym [Erika Kadlecová]: *Církev v Československu 1968*; 28. Zdeněk Mlynář: „Pražské jaro“ 1968 a současná krize politických systémů sovětského typu: *Československo 1968 – Polsko 1981*), které pravděpodobně nebyly nikdy distribuovány (viz Úvodní poznámky. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 141–144, zde s. 142 n.; STRMISKA, Zdeněk: *Sociální systém a strukturální rozpory společností sovětského typu*. Kolín n/R., Index 1983, úvod ke knize, s. 5 n.). Z dodatků k závěrečné zprávě projektu lze rekonstruovat předpokládané pořadí posledních sedmi studií: „24. Lubomír Sochor: *The ideology of ‘real socialism’ as a type of conservative thought*; 25. Květoslav Chvatík: *Cultural policy of the CPCz, 1945–1980*; 26. Vladimír Klokočka: *The evolution of the electoral system in Czechoslovakia*; 27. Jan Skála: *The ‘normalization’ policy of the CPCz after 1969*; 28. Jiří Hájek: *The international contexts of the czechoslovak development in 1968*; 29. Erika Kadlecová: *The churches in Czechoslovakia in 1968*; 30. Zdeněk Mlynář: *The Prague Spring 1968 and the contemporary crisis of the soviet-type political system (Czechoslovakia 1968 – Poland 1981)*.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 13, Mlynářova a Pelikánova „Zpráva o výzkumném projektu ‘Zkušenosti pražského jara 1968’“ z 10.12.1981, Appendix No. 1.) Jedna kopie většiny svazků v češtině (nepublikovaných) je uložena v Mlynářově fondu (část 2, k. 23 a 24).

201 Další práce, které nebyly využity, se nacházejí v Mlynářově fondu (část 2, k. 38).

202 MLYNÁŘ, Z.: *Problémy politického systému*, s. 9–39 (viz pozn. 13).

203 Ojedinele byly publikovány po roce 1989 (viz např. KOSTA, Jiří: K historii a koncepci československé ekonomické reformy v letech 1965–1969. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 13, č. 3 (2005), s. 27–47).

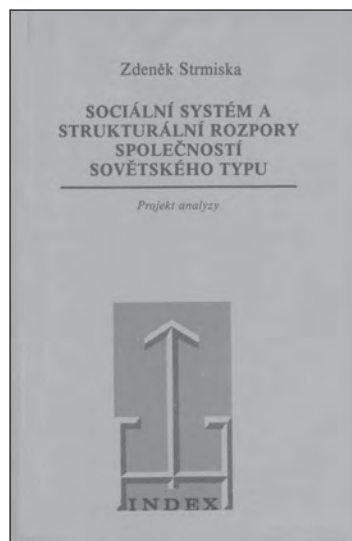
Jistý problém představovaly hluboké změny v levicovém politickém spektru: orientace na okruh eurokomunistických stran zbytečně zužovala okruh možných zájemců z řad západoevropské levice. S výjimkou KS Itálie patří většina komunistických adresátů ke skupinám, které uvnitř svých stran představují 'disidenty' ... a ve Francii byli už většinou z KS vyloučení.

Naproti tomu vzrůstal zájem o práce výzkumného projektu u skupin mimo KS ... a mezi socialisty, zejména ve Francii a v Německu.²⁰⁴

Jak bylo naplánováno, ukončení projektu se mělo časově shodovat s velkým závěrečným kongresem a v únoru 1981 Mlynář připomínal ostatním členům vědecké rady, že „seminář bude pravděpodobně jistým vyvrcholením celého projektu, který v roce 1982 svou práci skončí. V zásadě téměř všechna plánovaná témata – pokud už je autoři konkrétně přislíbili – budou ještě uveřejněna ve formě studií, takže celkem bude projekt obsahovat asi 25 studií plus knižní vydání semináře. (...) Budeme mít také možnost vydat v Indexu česky (a tedy pak dopravit do Československa) nejméně dva sborníky vybraných textů projektu (a možná navíc sborník ze semináře).“²⁰⁵

S ohledem na celkový výsledek není tak důležité, že myšlenka publikovat dva výběry z textů projektu v češtině nebyla nikdy realizována – zřejmě i proto, že vědecká rada nakonec dala přednost tomu, aby byl v nakladatelství Index vydán jen sborník ze semináře a jedna kompletní studie (Strmiskova).²⁰⁶

Tyto slibně se rozvíjející projekty mohly utrpět těžkou ránu výše citovanou aférou Josefa Hodice, který disponoval množstvím důvěrných informací právě z Mlynářovy strany, jenž se proto rozhodl celou věc důkladně vysvětlit. Dlouhá zpráva určená exilovým kruhům zde byla už několikrát citována,²⁰⁷ vědecké radě projektu ale Mlynář adresoval ještě jiné, mnohem stručnější sdělení, v němž oznámil, že

Jedinou česky vydanou publikací z Mlynářova prvního exilového edičního projektu se nakonec stala studie sociologa Zdeňka Strmisky

204 MLYNÁŘ, Z. – PELIKÁN, J.: Zpráva o výzkumném projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ (viz pozn. 181).

205 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 19, Mlynářova zpráva „Členům vědecké rady výzkumného projektu ‘Zkušenosti pražského jara’“ z 27.2.1981. Srv. také následující Mlynářův „Návrh koncepce semináře ‘Pražské jaro 1968 – polský podzim 1980’“ (*tamtéž*).

206 Viz *tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářův dopis Adolfu Müllerovi z 20.1.1981; část 2, k. 7, Mlynářův dopis Müllerovi z 8.7.1982; část 2, k. 13, Stav výzkumného projektu k 1.6.1981 a perspektivy pro rok 1982 (zpráva z 21.5.1981).

207 *Tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“.

Hodicovi víceméně potvrdil, že „hlavním finančním zdrojem musí být snad SPD v Německu“.²⁰⁸ O něco později Mlynář ve svém bytě ve Vídni objevil „věci, jež by měly snad prokazovat mou špionážní činnost ve prospěch východních rozvědek“.²⁰⁹ Jistě ne náhodou se dlouhá Mlynářova zpráva zachovala i v německém překladu, datovaném 25. července 1981, spolu s dopisem Brunovi Kreiskému z 5. července. Mlynář v něm opatrně naznačil, že by podpora rakouského kancléře mohla být v této situaci zneužívána, Kreisky mu ale v odpovědi 14. srpna svou důvěru znovu potvrdil, jakož i intervenci u německého kancléře Willyho Brandta, aby celá kauza neměla další následky.²¹⁰

Závěrečný akt celého projektu se odehrál ve dnech 22. a 23. října 1981 v Paříži, v medicejském sále Senátu Francouzské republiky, pod názvem „Poučení z Pražského jara 1968 a současné perspektivy demokratického vývoje socialismu: Mezinárodní seminář organizovaný Skupinou československého výzkumu o zkušenostech Pražského jara a Výborem na obranu svobody v Československu v Paříži ve dnech 22. a 23. října 1981“ (*Les Leçons du Printemps de Prague 1968 et les Perspectives Actuelles du Développement Démocratique du Socialisme: Colloque International organisé par le Groupe de Recherches Tchécoslovaques sur les expériences du Printemps de Prague et par le Comité de Défense des Libertés en Tchécoslovaquie, à Paris, les 22 et 23 octobre 1981*).²¹¹ Zúčastnilo se ho přes dvě stě osob, z nichž sto osmdesát tvořili „představitelé různých politických a ideových proudů západoevropské levice: od socialistů a sociálních demokratů přes eurokomunisty až po levicové skupiny, jako je italská ‘Il Manifesto’, představitelé trockistické orientace a mimo politické strany stojící levicovní intelektuálové“.²¹²

Bruno Schacherl komentoval seminář na stránkách časopisu *Rinascita*, kde jej interpretoval jako příznak „hlubokého zájmu o jednotu evropské levice“, pochválil jeho výsledky i atmosféru a zdůraznil, že se potvrdilo to, „co zaznamenali všichni pozorovatelé v Československu roku 1968: určující roli intelektuálů v novém kurzu. A to nikoli blíže neurčených intelektuálů, nýbrž marxistických, komunistických

208 Toto další Mlynářovo sdělení je taktéž nadepsáno „Informace k případu Josefa Hodice“ a je datováno 25.9.1981 (*tamtéž*).

209 Viz *tamtéž*, část 1, k. 1, Mlynářův dopis hraběti Richardovi Belcredimu z 15.5.1981. Belcredi byl jedním z hlavních podporovatelů známých exilových konferencí ve Frankenu. K tomuto případu se vztahuje Mlynářův text „Doplňek k ‘Informaci o případu Josefa Hodice’“, datovaný 10.12.1981, kde je vysvětleno nalezení podezřelých listů s šifrovanými texty v jeho bytě 18.3.1981. Jednalo se o podezřelé materiály, které ho měly pravděpodobně diskreditovat a které Mlynář předal rakouskému ministerstvu vnitra (*tamtéž*, část 4, k. 18).

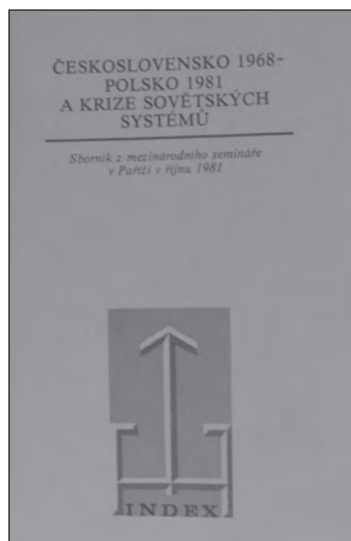
210 Viz *tamtéž*, část 2, k. 1, dopisy Mlynáře Kreiskému z 5.7.1981 a Kreiského Mlynářovi ze 14.8.1981.

211 Viz také <http://histoire-sociale1.univ-paris1.fr/Document/Lit.htm> (staženo 16.4.2013).

212 MLYNÁŘ, Zdeněk: Československo 1968 – Polsko 1981. In: *Listy*, roč. 12, č. 1 (únor 1982), s. 58–60, zde s. 58.

intelektuálů – dnes bychom možná měli spíše říci eurokomunistů *ante litteram*, jak se ostatně někteří z nich označují.²¹³

Sborník z kongresu, vydaný nakladatelstvím Index,²¹⁴ byl hojně šířen a vyšel i v německé a francouzské verzi.²¹⁵ V anglické zprávě, kterou sepsali Mlynář s Pelikánem, se o konferenci mluvilo jako o velkém úspěchu, přestože její autoři litovali nevalné účasti italských komunistů (pravděpodobně kvůli zásahu sovětských a francouzských komunistů). Za současný hlavní problém evropských komunistických stran označili průběžnou ztrátu vlivu neortodoxních skupin, neschopnost překonat představu, že socialistické státy mohou být reformovány shora, a obavu, že opoziční hnutí představují spíše nebezpečnou činnost. Naopak za velmi důležitou novinku považovali úspěch francouzských socialistů, kteří po vítězných volbách sestavili vládu, a pouze vyjádřili politování, že konferenci neuspořádali raději ve spolupráci s touto stranou.²¹⁶ Zachovala se i souhrnná finanční zpráva z celého projektu: na dva účty v Kolíně

Sborník ze závěrečné konference projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ vydalo v češtině roku 1983 exilové nakladatelství Index

213 SCHACHERL, Bruno: Praga '68 a la sinistra europea [Praha 1968 a evropská levice]. In: *Rinascita*, roč. 38, č. 44 (1981), s. 38. Gianlorenzo Pacini zase ocenil „nesmírně početnou a kvalifikovanou“ účast a zdůraznil, že nejživější spory se rozhořely právě ohledně názoru na KSČ, kterou někteří z dotazovaných i nadále považovali za „schopnou kladného vývoje“ (PACINI, Gianlorenzo: Praga, tredici anni dopo [Praha, o třináct let později]. In: *La Nazione*, 14.11.1981). A konečně Pelikán představil kongres ve francouzském tisku (viz PELIKÁN, Jiří: Prague – Varsovie – Paris. In: *Le Monde*, 3.11.1981).

214 *Československo 1968 – Polsko 1981 a krize sovětských systémů: Sborník z mezinárodního semináře v Paříži v říjnu 1981*. Kolín n/R., Index 1983. Svazek obsahoval jen malou část textů přednesených na kongresu (srv. NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 19, Mlynářův dopis Šikovi ze 4.1.1982 a řada dalších materiálů týkajících se přípravy semináře).

215 MLYNÁŘ, Zdeněk (ed.): *„Der Prager Frühling“: Ein wissenschaftliches Symposium*. Köln/R., Bund-Verlag 1983; MLYNÁŘ, Zdeněk – PELIKÁN, Jiří (ed.): *Budapest, Prague, Varsovie: Le Printemps de Prague quinze ans après*. Paris, La Decouverte – Maspero 1983.

216 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 13, Report on the International Conference „The Lessons of Prague Spring 1968 and the Contemporary Prospects for a Democratic Development of Socialism“ (October 22–23, 1981 in Paris), 10.12.1981.

nad Rýnem a Mnichově (z druhého se platila italská verze) bylo postupně uloženo téměř čtyři sta tisíc západoněmeckých marek.²¹⁷

Projekt „Krise v systémech sovětského typu“

Druhý projekt „Krise v systémech sovětského typu“ se začal rýsovat už v druhé polovině roku 1981, a to nejen kvůli nové situaci v Polsku, ale i s ohledem na změny v okruhu adresátů: „Dosavadní orientace na eurokomunistické strany by však byla pozměněna v tom smyslu, že by se výrazněji rozšířila i na okruhy socialistických stran (zejména ve Francii) a sociálnědemokratických stran (zejména v NSR – levicové křídlo SPD),“ psalo se v bilanci prvního projektu s vyhlídkou na další rok.²¹⁸ Nový projekt pro roky 1982 až 1985 byl rychle rozpracován; počítalo se v něm s novou mezinárodní vědeckou radou, složenou z československých, polských a maďarských badatelů v exilu (činnosti se pak skutečně zúčastnili Włodzimierz Brus, Ferenc Fehér, Agnes Hellerová, Pierre Kende, Jiří Kosta, Jiří Pelikán, Aleksander Smolar, Lubomír Sochor a Zdeněk Strmiska), a s podobnou strukturou (i když se měly konat dva semináře a vybrané práce měly být publikovány také v češtině, polštině, maďarštině a ruštině) a zaměřením:

„Společným smyslem výzkumných studií v rámci tohoto projektu je podat analýzu krizových jevů a forem jejich překonávání v zemích sovětského bloku, ukázat systémově podmíněné příčiny, které znovu krize vyvolávají, a odůvodnit perspektivní nutnost systémových změn (nutnost překonání totalitních rysů těchto systémů). Výzkum se orientuje na období po roce 1956, se základním zaměřením na současný stav sovětských systémů a jejich vývojovou perspektivu v osmdesátých letech. Hlavní pozornost je věnována středoevropským státům sovětského bloku: Polsku, ČSSR, Maďarsku a NDR; v této souvislosti je však zkoumána i realita SSSR jako země, z níž byl sociálně-politický systém ‘exportován’ a která je hlavním mocenským garantem jeho trvání ve střední Evropě.

Z politického hlediska má projekt přispívat především v řadách západoevropské levice k překonávání zbytků iluzí o ‘reálném socialismu’ a pomáhat podat důkazy,

217 Šlo konkrétně o tyto částky: v roce 1979 to bylo 19.200 a 50.800DM; v roce 1980 71.900 a 28.100DM; v roce 1981 88.500 a 51.500DM (plus 15.000DM „speciální subvence pro Index“); v roce 1982 24.500 a 30.000DM (plus 15.000DM „speciální subvence pro Index“). Jen organizace pařížského semináře stála téměř 50.000DM. (Viz *tamtéž*, Appendix No. 3, Financial report.)

218 *Tamtéž*, Stav výzkumného projektu k 1.6.1981 a perspektivy pro rok 1982, datováno 21.5.1981. O něco později rostl i zájem skupiny Listy o Čínu, Pelikán zprostředkoval několik důležitých návštěv a materiály projektů byly do Číny pravidelně posílány (viz *tamtéž*, část 2, k. 31, Pelikánova „Předběžná zpráva o návštěvě Číny“; část 2, k. 13, Mlynářovy „Poznámky k čínsko-sovětským vztahům“ z 20.2.1983).

že systémy sovětského typu nemohou být pozitivní alternativou vývoje současných západních společností.²¹⁹

Vědecká rada se rychle pustila do díla. Rozdělna práce do šesti tematických okruhů (každý měl svého vedoucího) a počítala se zpracováním a uveřejněním tří nebo čtyř studií už v průběhu roku 1982. Zároveň měl být vypracován nový seznam adresátů, tentokrát „s větším důrazem na německou jazykovou oblast“.²²⁰ Počítalo se s tím, že se během roku 1984 v Miláně uskuteční mezinárodní sympozium „Sovětský blok po Brežněvovi“, k němuž již byly připraveny referáty (později vydané jako pátý svazek edice projektu), avšak politická situace italských levicových stran to neumožnila, takže nezbylo než hledat jinou levicovou organizaci, která by dokázala převzít organizační zajištění kongresu.²²¹ Rychlost publikování studií ale neodpovídala původním záměrům, jelikož někteří autoři vůbec neodevdali rukopisy, a nepodařilo se ani omezit „jednostrannou převahu československých autorů“. První studie se nakonec podařilo rozeslat až během roku 1983.²²² Pomalý rozjezd projektu pravděpodobně souvisel i s těžkou osobní krizí, do níž se dostal Mlynář v roce 1982 po operaci a kterou složitě překonal až po psychiatrickém léčení.²²³ Díky tomu ka-

Mlynářova politologická analýza systémů sovětského typu vyšla roku 1983 v exilu česky a zároveň německy

219 *Tamtéž*, část 2, k. 15 (kopie: část 2, k. 21), Výzkumný projekt: „Krise v systémech sovětského typu“. Návrh obsahového zaměření výzkumných prací, který bude diskutován a podrobněji rozpracován vědeckou radou projektu, datováno 23.9.1982.

220 *Tamtéž*, část 2, k. 14, Zápis ze schůzky vědecké rady výzkumného projektu „Krise v systémech sovětského typu“, konané v Paříži dne 30. ledna 1982.

221 Viz *tamtéž*, část 2, k. 15, Mezinárodní seminář k tématu „Vývojové možnosti sovětských systémů v 80-tých letech“; část 2, k. 14, zápisy ze schůzek vědecké rady 19.11.1983 a 17.3.1984. Ve druhém záznamu se píše: „I do budoucna lze sotva počítat s tím, že by při současných konfliktních vztazích mezi socialisty a komunisty v Itálii bylo možné konat toto sympozium ve spolupráci s oběma.“

222 Viz *tamtéž*, část 2, k. 14, zápisy ze schůzí vědecké rady 19.6.1982, 9.10.1982, 8.1.1983 a 19.11.1983. Ve „Stavu prací 'Projektu' k 1.10.1983“ se psalo, že ve srovnání s prvním projektem „dochází častěji k průtahům při plnění plánu studií a vznikají mnohem větší obtíže při koordinaci práce autorů“ (*tamtéž*, část 2, k. 15).

223 Viz *tamtéž*, část 2, k. 3, výše citovaný osobní text bez názvu; část 2, k. 4, dopis Ireny Dubské Zdeňku Strmiskovi z 5.9.1983; část 2, k. 6, Mlynářův dopis Strmiskovi z 9.8.1983. V této době se organizačních záležitostí projektu ujal Zdeněk Strmiska (viz také MINK, Georges: Zdeněk Strmiska ve Francii. In: *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 2 (2009), s. 426–428; bývalý

ždopádně „vznikly v rozpočtu ‘Projektu’ značné úspory“, což umožnilo naplánovat konání mezinárodních symposií bez dalších subvencí.

V dopise, který v březnu 1983 zaslali Mlynář s Pelikánem potenciálním zájemcům, byly načrtnuty vůdčí linie nového projektu, zatímco končící projekt byl popsán takto: „Skupina československých badatelů žijících od roku 1968 na Západě již publikovala v rámci vědeckého projektu Zkušenosti pražského jara 1968 přibližně 25 studií o československém pokusu reformovat sociálně-politický systém sovětského typu. Velký počet těchto studií jste již obdržel, zbylé dostanete v příštích měsících. Cílem tohoto projektu bylo informovat detailněji všechny, kdo se na Západě – jak v politickém, tak i vědeckém sektoru – zajímají o tento pokus a o podmínky, jež (krátce) umožnily jeho úspěch, i o příčiny jeho nezdaru.“ O studiích nového projektu se zde výslovně říkalo, že „budou tištěny, a nikoli xeroxovány“,²²⁴ a že „budou rozesílány zdarma jako v případě projektu, který se právě uzavírá“.²²⁵

Změna to byla dost radikální, ale odpovídala nové Mlynářově koncepci. Z jakéhosi „podomácku dělaného“ samizdatu se dospělo ke spolupráci s jedním z nejvýznamnějších československých exilových nakladatelství, nicméně řada vzešlá z projektu zůstala mimo běžné edice a její svazky nebyly k dispozici na běžném knižním trhu. Také nakladatel Adolf Müller je ve své rekapitulaci činnosti Indexu zařadil do zvláštní kategorie a dodal, že byly zasílány „na univerzity, do výzkumných středisek a dalším institucím i soukromým osobám po celém světě“.²²⁶ Mlynář později objasnil svou představu šíření výsledků projektu takto: „V průběhu 8 let od počátku prvního projektu Zkušenosti pražského jara 1968 (1979–1982) do skončení nynějšího projektu Krize v systémech sovětského typu se vytvořil relativně stabilní okruh asi 2000 odběratelů studií publikovaných v rámci uvedených projektů.“²²⁷

---

kolega ve Francii zmiňuje i velkou práci skupiny, „která zatím ještě čeká na zájem některého z doktorandů“).

224 Viz závěrečná zpráva Adolfa Müllera o činnosti jeho nakladatelství, která byla pod názvem „Sdělení o aktivitách nakladatelství Index v letech 1971–1989“ otištěna v rámci textu: PREČAN, Vilém: Ke spolupráci dvou posrpnových exilových nakladatelství: Korespondence z let 1971–1987 s dodatky z roku 1996. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003*. Praha, Československé dokumentační středisko, o.p.s. 2004, s. 53–134, zpráva s. 127–134 (zejména s. 134).

225 Jedna kopie dopisu je dostupná ve fondu Luciana Antonettiho (2.3, 001, Progetto primavera di Z. Mlynář [Projekt jaro Z. Mlynáře].)

226 MÜLLER, A.: Sdělení o aktivitách nakladatelství Index v letech 1971–1989, s. 133. Müller pravidelně inkasoval nemalé částky. Jeden svazek z projektu ho stál průměrně kolem 4000 DM pro jednotlivé jazykové mutace, ve výjimečných případech se pak náklady vyšplhaly až ke 12.000 DM (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 1, doklady k hospodaření nakladatelství Index). Ohledně vztahů s Indexem (včetně některých problémů finanční povahy) srv. také korespondenci uloženou v Mlynářově fondu (část 2, k. 22) a účty z překladů jednotlivých svazků (část 2, k. 7).

227 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 20, Mlynářův „Návrh na pokračování práce po skončení výzkumného projektu ‘Krize v systémech sovětského typu’ v nové podobě diskusního fóra ‘Reformy v systémech sovětského typu’“, 14.7.1987.

Jak dokládá i volba jazyků publikovaných svazků, které byly vydány v německé (černá obálka), anglické (červená obálka) a francouzské (modrá obálka) mutaci, zůstala až do konce osmdesátých let prioritou vedoucích projektu – jak ještě uvidíme – snaha uchovat vazby s komunitou, na niž chtěli prostřednictvím těchto výzkumných projektů působit. Ani při této příležitosti nebyly sepsané texty šířeny v češtině; na představování výsledků projektu v rámci knižního trhu či samizdatu kolujícího v Československu a jiných zemích neměli takový zájem. Ačkoli se ještě na podzim 1984 počítalo s tím, že z projektu „Krise v systémech sovětského typu“ vzejde celkem dvacet až pětadvacet studií,²²⁸ vzniklo jich nakonec jen šestnáct:

1. Włodzimierz Brus – Pierre Kende – Zdeněk Mlynář: *Procesy „normalizace“ v sovětizované střední Evropě: Maďarsko, Československo, Polsko* (1982)
2. Zdeněk Mlynář: *Relativní stabilizace sovětských systémů v 70. letech* (1983)
3. Karel Kaplan: *Politické perzekuce v Československu, 1948–1972* (1983)
4. Lubomír Sochor: *Příspěvek k analýze konzervativních rysů ideologie „reálného socialismu“* (1984)
5. Włodzimierz Brus – Pierre Kende – Zdeněk Mlynář: *Sovětské systémy po Brežněvovi* (1984)
6. Ferenc Fehér – Agnes Hellerová: *Východní Evropa ve stínu nového Rapalla* (1984)
7. Radoslav Selucký: *Současné dilema východoevropské integrace* (1985)
8. Jiří Kosta – Bedřich Levčík: *Hospodářská krize v evropských státech RVHP* (1985)
9. Dušan Havlíček – Pierre Kende: *Veřejná informace v sovětském politickém systému* (1985)
10. Ferenc Fehér – Agnes Hellerová: *Levice na Východě, levice na Západě: Příspěvek k morfologii složitého vztahu* (1985)
11. Karel Kaplan: *Překonání krize režimu po Stalinově smrti v Československu, Polsku a Maďarsku* (1986)
12. Maria Hirszowiczová – Patrick Michel – Georges Mink: *Problémy krize v Polsku*, sv. 1 (1986)
- 12a. Krzysztof Mreła – Jan Zielonka: *Problémy krize v Polsku*, sv. 2 (1988)²²⁹
13. Gert-Joachim Glaessner: *Byrokratické zvládání konfliktů v NDR* (1986)
14. Zagorka Golubovičová – Svetozar Stojanović: *Krise jugoslávského systému* (1986)
- 15.–16. Zdeněk Strmiska: *Změny a stagnace v sovětizovaných společnostech* (1989)
- 17.–18. Aleksander Smolar – Pierre Kende: *Role opozice v Polsku a Maďarsku (1987–1988)* (1989)

228 Viz *tamtéž*, část 2, k. 14, zápis ze schůze vědecké rady 29.4.1984.

229 Tento sešit vyšel jenom v anglické verzi (viz *tamtéž*, zápis ze schůze vědecké rady 11.4.1986).

Některé z těchto studií byly později vydány samostatně a v jiných jazycích.²³⁰ Sám Mlynář publikoval české verze svých textů „Normalizace v Československu po roce 1968“ (z 1. svazku) a „Od Brežněva ke Gorbačovovi: Vývojové možnosti politického systému v sovětském bloku po Brežněvovi“ (z 5. svazku) v už citované knize *Problémy politického systému*.²³¹ Druhá studie je navíc víceméně totožná s jednou kapitolou nejpropracovanějšího rozboru sovětských systémů, který Mlynář podal na začátku druhého projektu v knize *Krise v sovětských systémech 1953–1971*.²³²

Budoucí vývoj silně poznamenala nová situace v Moskvě po zvolení Michaila Gorbačova generálním tajemníkem Komunistické strany Sovětského svazu 11. března 1985. Na začátku tohoto procesu vědecká rada konstatovala, že „dřívější stagnace skončila. Dosavadní vývoj však nelze ještě považovat za vývoj reformní. Jsme však v situaci, která může vyústit v pokus o reformu systému.“²³³ Projektu to způsobilo mnoho potíží, které jsme dnes už schopni rekonstruovat: na začátku září 1985 bylo vydáno devět sešitů a dalších šest (z nichž tři obsahovaly velice dlouhé texty) se již překládalo. Vzhledem k rychle probíhajícím změnám v Sovětském svazu, v jejichž důsledku se některé studie jevíly zastaralé, se počítalo s vydáním asi třiceti studií do konce roku 1987. Pokud šlo o jejich distribuci, zdůrazňovalo se, že počet odběratelů značně vrostl (v roce 1983 se pohyboval kolem patnácti set výtisků, o dva roky později už kolem dvou tisíc).²³⁴ Třebaže uvedený počet se zdá úctyhodný, je jasné, že šlo o „virtuální“ skupinu osob; v Mlynářově archivu je například uchován seznam studií, jež byly dostupné ve všech třech jazykových mutacích ještě k 31. říjnu 1985, kdy už vyšlo devět sešitů. Jak lze snadno zjistit, největší zájem byl o německojazyčnou verzi, rozhodně se ale nedá říci, že by byly sešity rozebrány během několika málo měsíců.²³⁵

Důležitou součástí projektu tvořila různá vystoupení na kongresech, hlavně na těch, která Zdeněk Mlynář organizoval ve Freudenbergu ve spolkové zemi Severní

230 Viz např. HAVLÍČEK, Dušan: Veřejná informace v sovětských politických systémech. In: WOLÁK, Radim – KÖPPLOVÁ, Barbara (ed.): *Česká média a česká společnost v 60. letech*. Praha, Radioservis 2008, s. 115–167.

231 MLYNÁŘ, Z.: *Problémy politického systému*, s. 40–64 a 65–75 (viz pozn. 13). Německy vyšlo např. několik studií ve svazku MEYER, Thomas – MLYNÁŘ, Zdeněk (ed.): *Die Krise des Sowjetsystems und der Westen: Ökonomie, Ideologie, Politik und die Perspektiven der Ost-West-Beziehungen*. Köln/R., Bund-Verlag 1986.

232 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Krise v sovětských systémech 1953–1981: Příspěvek k teoretické analýze*. Kolín n/R., Index 1983 (kniha vyšla po převratu v přepracované podobě: TÝŽ: *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha, Prospektrum 1991). Současně se objevilo i německé vydání: *Krisen und Krisenbewältigung im Sowjetblock*. Köln/R. – Wien, Bund-Verlag 1983. Šlo o práci, kterou Mlynář zpracoval v rámci své činnosti v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 15, Zwischenbericht über den Fortgang der Arbeiten im Rahmen des Forschungsprojektes – Mlynářova zpráva z 25.9.1981).

233 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 14, zápis ze schůze vědecké rady 27.9.1985.

234 Viz *tamtéž*, část 2, k. 20, zprávy o stavu prací „Projektů“ k 1.10.1983, 1.10.1984 a 1.9.1985.

235 Viz *tamtéž*, část 2, k. 22.

Zdeněk Mlynář s manželkou Irenou Dubskou v Bělehradě v červenci 1987, kdy zde policie znemožnila konání semináře jugoslávské reformněkomunistické skupiny Praxis, spolupracující s Mlynářovým druhým exilovým projektem (foto Branco Belić, Beograd; Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

Porýní-Vestfálsko společně s Nadací Friedricha Eberta (*Friedrich-Ebert-Stiftung*), jež měla blízko k západoněmecké sociální demokracii. První z nich, „Analýza sovětských systémů a jejich možnosti vývoje“, se konal ve dnech 13. až 16. června 1985; druhý, „Reformní politika M. Gorbačova – možné východisko z krize?“, o dva roky později, ve dnech 22. až 25. října 1987. Za zmínku stojí mimo jiné skutečnost, že i v těchto případech, zejména při prvním sympoziu, se v různých interních materiálech kromě důležitých vztahů se západoněmeckými sociálními demokraty zdůrazňoval zájem, jež projevovali italští komunisté.²³⁶

Na konci tohoto druhého projektu, který měl oproti prvnímu mnohem komparativnější charakter, bylo tedy publikováno celkem šestnáct studií, z nichž tři měly dvojnásobný rozsah. Jednoznačná byla nová orientace na německou oblast, která

²³⁶ Viz *tamtéž*, část 2, k. 15, Zpráva o mezinárodním sympoziu ve Freudenbergu 13.–16.6.1985.

byla patrná již během uvedeného sympozia z roku 1985 a později z celkové práce autorského kolektivu. Ve zprávě z října 1984 o pokračování projektu se konstatovalo, že „politickým cílem sympozia je pomoci překonat (nebo aspoň učinit předmětem debaty) v západoevropské levici rozšířenou iluzi o možnostech reformněkomunistického vývoje v sovětském bloku a s tím související snahy v rámci ‘Ostpolitik’ obcházet a potlačovat nepohodlné politické problémy“.²³⁷ O rok později se už v obdobné zprávě psalo, že „spojení ‘projektu’ se západoněmeckou SPD se posílilo“,²³⁸ a ještě později, že to byli sami představitelé SPD, kteří „záměrně v nynější chvíli publicitu nechťeli“.²³⁹

V závěrečné zprávě o projektu ze srpna 1987 se uvádělo, že v letech 1982 až 1987 bylo vypracováno více než dvacet studií (třebaže některé z nich vyšly až poté) a uskutečnila se dvě vzpomenutá sympozia ve Freudenbergu ve spolupráci s Nadací Friedricha Eberta. Kromě toho bylo zdůrazněno, že vývoj v Sovětském svazu si vynutil změnu pojetí vůči původnímu projektu, který nicméně „ve vztahu s levicí v západní Evropě dosáhl svého hlavního účelu“. Zdá se, že největší odezvu zaznamenal v Itálii „díky spolupráci s italskou komunistickou a také socialistickou stranou (resp. jejich tiskem). Zástupci obou stran se zúčastňují mezinárodních symposií ‘Projektů’, studie a autoři ‘Projektů’ jsou propagováni v tisku.“²⁴⁰

V souvislosti s tím stojí za zmínku, že podle následující zprávy projekt „Krise v systémech sovětského typu“ v roce 1988 sponzoroval dvě konference o pražském jaru 1968 – jednu ve Freudenbergu, uspořádanou ve spolupráci s Nadací Friedricha Eberta, a druhou zorganizovanou v Bologni Gramsciho institutem, Gramsciho nadací a Nadací Pietra Nenniho²⁴¹ – nikoli zanedbatelnou celkovou částkou patnáct tisíc západoněmeckých marek. Ve zprávě byla boloňská konference s uspokojením komentována: „Symposium vyvolalo mimořádnou pozornost italského tisku, zejména ze dvou důvodů: bylo to poprvé za dvacet let, co KSI a [Italská] soc[ialistická] strana pořádaly společně konferenci ... a zadruhé konferenci zaslal svůj písemný příspěvek Alexander Dubček.“²⁴²

237 *Tamtéž*, část 2, k. 20, Zpráva o stavu prací „Projektů“ k 1.10.1984.

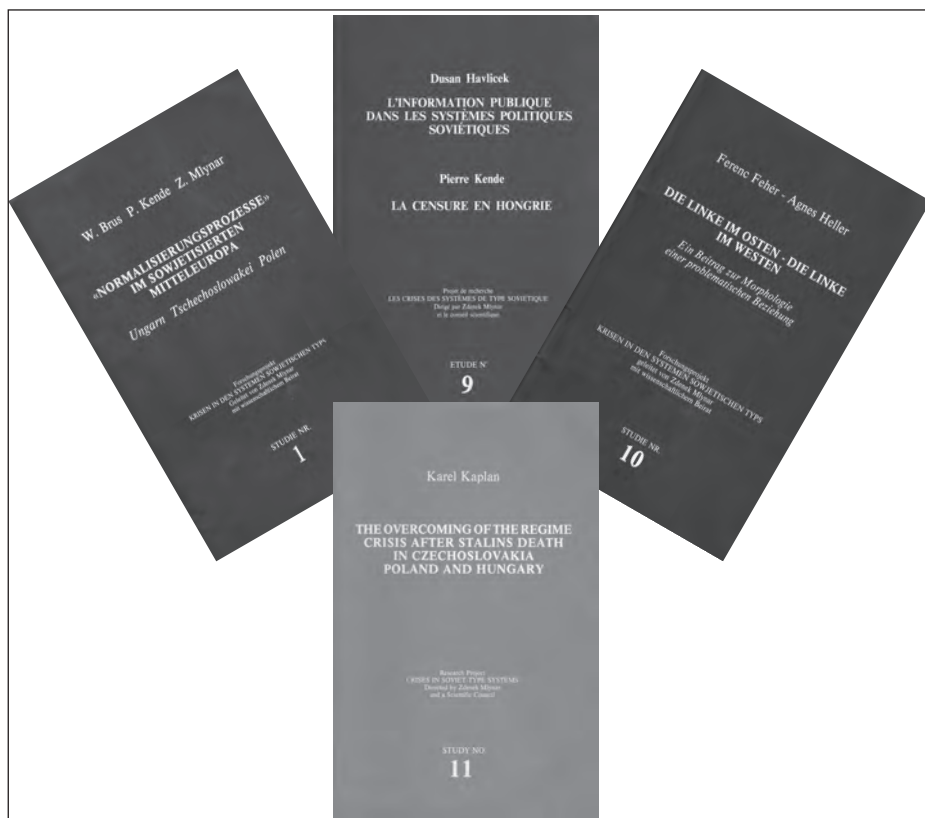
238 *Tamtéž*, Zpráva o stavu prací „Projektů“ k 1.9.1985.

239 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Zpráva o zasedání k 20. výročí „pražského jara“ ve Freudenbergu dne 20.4.1988.

240 Ve zprávě jsou jmenovitě uvedeny časopisy *Ottavo giorno*, *Mondo operaio* a *Rinascita* (viz *tamtéž*, část 2, k. 22, Závěrečná zpráva o výzkumném projektu „Krise v systémech sovětského typu“, 25.8.1987).

241 Viz sborník *La Primavera di Praga vent'anni dopo* [Pražské jaro po dvaceti letech], který vyšel v roce 1988 jako dvojčíslo 11–12 revue *Transizione*.

242 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 22, Zpráva o práci výzkumného projektu v roce 1988, datovaná 10.8.1988. V této zprávě byly rovněž vysvětleny důvody, proč některé práce nebyly publikovány (jedny nebyly odevzdány, jiné zastaraly vlivem rychlého vývoje v SSSR). Viz také *tamtéž*, část 2, k. 8, Zpráva o zasedání k 20. výročí „pražského jara“ ve Freudenbergu dne 20.4.1988 a zápis z jednání členů vědecké rady téhož dne.

Publikace vzešlé z projektu „Krise v systémech sovětského typu“ vydávalo v sešitové podobě v různých jazycích nakladatelství Index

Už o několik měsíců dříve byl ale podán návrh nového projektu, který zásadně upravoval strukturu projektů předešlých, neboť si kladl za cíl založit diskusní fórum nazvané „Reformy v systémech sovětského typu“. Poté co Zdeněk Mlynář ve svém návrhu připomněl, že během osmi let od zahájení prvního projektu až do ukončení projektu současného „se vytvořil relativně stabilní okruh asi 2000 odběratelů studií, publikovaných v rámci uvedených projektů“, zdůraznil, že „zájem tohoto stálého okruhu čtenářů studií dosavadních výzkumných projektů je v současné době zaměřen na sledování aktuálního vývoje v SSSR a v sovětském bloku vůbec v souvislosti s novou reformní politickou linií, představovanou M. S. Gorbačovem“. Nová situace ovšem neovlivňovala jen odběratele, limitovala také možnosti autorů a vyžadovala si nové formy působení. Jak psal Mlynář, „nejsou autoři dosavadních výzkumných projektů v současné chvíli schopni vytvářet fundovanější vědecké monografické studie k aktuálním vývojovým problémům, protože situace v zemích sovětského

bloku je v pohybu. Dosavadní způsob práce – v rámci výzkumného projektu vydávat monografické studie – je proto nemožné nadále udržet.²⁴³

Z toho důvodu se zdálo účinnější upravit činnost skupiny a proměnit ji v jednoho z protagonistů debat uvnitř levice v západní Evropě. K tomu mělo sloužit zejména pořádání řady diskusních symposií a následné publikování svazků obsahujících výsledky těchto setkání, a to stále ve třech jazykových mutacích pro stávající skupinu čtenářů (předpokládané roční výdaje měly činit osmdesát tisíc západoněmeckých marek). Zvláště zajímavá je tu okolnost, že Mlynář byl tedy ještě na konci osmdesátých let přesvědčen o tom, že distribuce publikací na vlastní pěst představuje „jedinou možnou cestu, jak udržet dosavadní okruh cca 2000 stálých čtenářů na Západě i styky s uvedenými komunistickými zeměmi. Kdyby publikace přešla do rukou normálních nakladatelství – pak se [publikované svazky] dostanou sice do normálního prodeje, ale ne mezi stálý okruh odběratelů dosavadních výzkumných projektů.“

Závěr, k němuž tvůrci projektu tehdy dospěli, se dnes může jevit téměř neskutečný, dokládá však, jak nejistý byl ještě v té chvíli vývoj socialistického systému, který se měl už brzy takřka bezbolestně zhroutit: „V podobě takto vedeného diskusního fóra by bylo možno pracovat nejméně 3 roky (1988–1990). Kolem roku 1990 bude situace v sovětském bloku pravděpodobně už stabilizovanější a bude třeba pak uvážit možnosti dalších forem činnosti.“²⁴⁴

Ze zprávy z roku 1989 se ale dozvídáme, že rychlý politický vývoj nutil vědeckou radu k zamyšlení, jestli některé hotové studie vůbec vydat. Zároveň se jí jevila jako velmi pružná forma jednoho diskusního semináře ročně, upustila však od změny názvu projektu, protože „měnit tuto ‘firmu’ projektu by vedlo jen ke komplikacím a nejasnostem“. Různé akce se tak ještě v tomto roce konaly pod stejnou hlavičkou, včetně nového diskusního symposia ve Freudenbergu „Právní stát ve společnostech sovětského typu“. Při této příležitosti se texty tlumočily i do ruštiny, protože „jednání se zúčastnila řada zástupců ze zemí sovětského bloku (SSSR, Polska, Maďarska), a to jak oficiálních, tak z řad kritických skupin“, včetně Gorbačovova poradce Jevgenije A. Ambarcumova.²⁴⁵ To mohlo být interpretováno jako „další krok na cestě našeho projektu do zemí, o kterých se ve studiích píše“, jenž „může mít význam i pro budoucnost (zejména např. při osobní účasti členů projektu v reformní politice v jejich původní vlasti)“.²⁴⁶ Zdá se, že i spřízněným opozičním kruhům doma Mlynář zaslal „dopis, kde byla věta, že eurokomunisti nemají šanci vzhledem k vývoji

243 *Tamtéž*, část 2, k. 20, Mlynářův „Návrh na pokračování práce po skončení výzkumného projektu ‘Krise v systémech sovětského typu’ v nové podobě diskusního fóra ‘Reformy v systémech sovětského typu’“, datováno 14.7.1987.

244 *Tamtéž*.

245 *Tamtéž*, část 2, k. 14, Zpráva o práci výzkumného projektu v roce 1989. V polovině roku 1990 měl projekt k dispozici ještě 71.510 DM (*tamtéž*, finanční vyúčtování za období od 20.6.1989 do 30.6.1990).

246 *Tamtéž*, Zpráva o mezinárodním symposiu ve Freudenbergu 17.–19.5.1989.

Zdeněk Mlynář na 18. sjezdu Italské komunistické strany v březnu 1989 v Římě. Zleva vedle něj vedoucí mezinárodního oddělení IKS Antonio Rubbi a generální tajemník IKS Achille Occhetto (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

v Rusku, a vyslovoval se pro jasnou orientaci na Socialistickou internacionálu“. Podle Miloše Hájka se vědělo i o jeho kontaktech s Prahou, které údajně šly „přes nějaká velvyslanectví“.²⁴⁷

Ačkoli se strategie kolektivu i podporovatelů celé akce zdála být v tomto okamžiku ještě perspektivní, následující měsíce ukázaly, že se jednalo o předpoklady více-méně iluzorní.

Závěrem

Když se pokusíme o závěrečné shrnutí, vidíme, že za dobu o něco málo delší než deset let Zdeněk Mlynář řídil několik projektů, které významným způsobem západním čtenářům osvětlily mnohé aspekty fungování socialistických společností. Stojí za povšimnutí, že na konci osmdesátých let se i Mlynář, pokud jde o pracovní metodu, orientoval na přechod od šíření více či méně propracovaných samizdatů k organizování diskusního fóra. Ještě vpředvečer pádu Berlínské zdi však ztotož-

²⁴⁷ Viz VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 1: *Disent v období tzv. normalizace*. Praha, Prostor 2005, rozhovor s Milošem Hájkem, s. 109 a 111.

ňoval svého partnera v dialogu s evropskou levicí a pro navázání tohoto dialogu, mimochodem nesymetrického, považoval za ideální prostředek distribuci prací vyrobených způsobem, který se velmi blížil samizdatu. Zrovna ve chvíli, kdy se společnost v Československu dala do pohybu a samizdat zažíval rychlý vzestup, neboť vycházel stále větší počet časopisů (včetně nově založených *Lidových novin*), nepokládal Mlynář ani nadále za prioritu navázat s tímto světem hlubší kontakt a dával přednost taktice zformulované československou socialistickou opozicí v první polovině sedmdesátých let, tedy podněcování reformem prostřednictvím společného tlaku hlavních evropských levicových sil na špičky KSČ.

Třebaže nechceme zlehčovat práci Mlynářových výzkumných projektů, u nichž je naopak třeba vyzdvihnout jejich vědeckou úroveň, není příliš obtížné v této strategii rozpoznat několik konstrukčně slabých míst: Narozdíl od časopisu *Listy* byl vliv jednotlivých studií i celých projektů v Československu téměř nulový (také vinou postupné ztráty zájmu o dědictví pražského jara a otázku reformovatelnosti systému jako takového); vztahy s autory v Československu zůstaly vázány na několik textů zařazených do prvního projektu. Tato okolnost měla pravděpodobně lví podíl na tom, že pro Mlynáře a jeho spolupracovníky byl vývoj probíhající ve vlasti špatně čitelný; zvolený sdělovací prostředek, jímž byl jistý druh „vícejazyčného samizdatu“, ve skutečnosti zabránil tomu, aby texty, velmi zřídka citované i v těch nejdůležitějších rozborech, pronikly nejen do vědeckého prostředí, ale i do knihoven (ještě dnes je k dispozici jen málo výtisků, často uchovaných v okrajových knihovnách, ponejvíce coby dary z pozůstalostí jednotlivých adresátů). Takto identifikovaná komunita navíc nebyla pouze virtuální, ale také v jistém smyslu vágní, neboť mohla počítat s osobnostmi, které sice byly pro vztahy mezi východními zeměmi a špičkami západních komunistických stran významné, ale jen zřídka zastávaly skutečné řídicí funkce (a v tom je možná hlavní rozdíl v porovnání se sítí kontaktů vytvořenou Jiřím Pelikánem, která měla mnohem hlubší kořeny). Fórum navržené koncem osmdesátých let nakonec představovalo jako aktuální celou řadu témat, která v Československu rychle mizela z politických debat.

U Zdeňka Mlynáře osobně se dá v této době vystopovat nový zájem o politickou činnost a poměrně překvapující návrat k myšlence, že by se reformy mohly uskutečnit „shora“. Nemalou roli v tom hrál i fakt, že byl kdysi blízkým kamarádem Michaila Gorbačova a vzájemný respekt neopadl ani po jeho velmi rozporuplné pražské návštěvě na jaře 1987, kterou mu Mlynář ještě o několik let později ostře vytkl.²⁴⁸ Jak dokazuje Mlynářova výše zmíněná analýza reformem probíhajících v Sovětském svazu uveřejněná na stránkách italského časopisu *Rinascita*, český politolog ještě na konci osmdesátých let považoval znovu za možné „využít strany jako nejsilnější a nejautoritativnější organizace politického systému k prosazení reformy“, i když „v zájmu demokratické reformy je nutno zpočátku využít *autokra-*

248 Viz rukopisy četných Mlynářových dobových článků uložené v jeho fondu (část 1, k. 5). Ohledně pražské návštěvy srv. GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastní*, s. 70–73 (viz pozn. 13).

První setkání přátel po dvaadvaceti letech, Moskva 16. prosince 1989 (foto z knižního rozhovoru Zdeňka Mlynáře s Michaiilem Gorbačovem Reformátoři nebývají šťastni. Praha, Victoria Publishing 1995)

tické metody, vlastní dosavadnímu, ještě nereformovanému systému“.²⁴⁹ Současně si patrně dobře uvědomoval, že „v Československu jistě není východisko v nějakém návratu politické garnitury z roku 1968“, jelikož „Československo potřebuje, aby jeho politické vedení už nebylo zajatcem minulosti, ale mluvčím současných generací a současných problémů“.²⁵⁰ Základní teze, opakovaně zdůrazněná v prvním článku, ale znovu zněla, že sovětský systém je „reformovatelný“.²⁵¹

Nicméně i v Itálii, sotva o rok později, už probíhající diferenciací uvnitř československé opozice vyšla zcela jasně najevo během dvou velkých konferencí věnovaných dvacetiletému výročí pražského jara, z nichž první se konala ve dnech 29. a 30. dub-

249 MLYNÁŘ, Zdeněk: L'ostacolo del primo stato [Překážka prvního stavu]. In: TÝŽ ad.: *Il progetto Gorbaciov*, s. 39 (viz pozn. 13); citát pochází z české verze „Role komunistické strany v procesu reformy“. In: TÝŽ: *Problémy politického systému*, s. 98 (viz pozn. 13).

250 ANTONETTI, Luciano: La forza e i nemici di Gorbaciov: Intervista a Z. Mlynář [Gorbačovova síla a jeho nepřátelé: Rozhovor se Z. Mlynářem]. In: MLYNÁŘ, Z. ad.: *Il progetto Gorbaciov*, s. 171; český citát pochází z originálu rozhovoru „K závěru diskuse v Rinascita (podklad)“, s. 5 n. (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 32).

251 MLYNÁŘ, Zdeněk: Il crocevia della riforma politica [Křižovatka politické reformy]. In: TÝŽ ad.: *Il progetto Gorbaciov*, s. 13; česká verze „Východisko a možnosti politické reformy“. In: TÝŽ: *Problémy politického systému*, s. 85 (viz pozn. 13).

na 1988 v Cortoně (uspořádala ji Nadace Giangiacoma Feltrinelliho pod záštitou města Cortony a Toskánského kraje) a druhá ve dnech 7. a 8. července 1988 v Bologni (zorganizovaly ji Gramscioho institut kraje Emilia-Romagna, Nadace Pietra Nenniho a Gramscioho nadace v Římě – také díky již zmíněnému finančnímu příspěvku od projektu řízeného Mlynářem). Luciano Antonetti, jedna z nejcitlivějších osobností v Itálii, pokud jde o téma dědictví pražského jara, o prvním z těchto podniků napsal: „Na konferenci vynikly rozdíly a protichůdné pozice mezi starými emigranty (kteří odešli po roce 1948) a těmi novými (po roce 1968). Nicméně ani uvnitř novější emigrace nechybějí rozpory: skupina ‘Socialistické opozice’, která je v čele *Listů*, jedná ve shodě s reformátory z roku 1968, kteří zůstali ve vlasti; jiní, jako Vilém Prečan a Jan Pauer, ve své analýze vyzdvihují roli ‘občanské společnosti’ a jsou velmi kritičtí vůči Dubčekovi a komunistickému vedení z osmašedesátého. V Československém dokumentačním středisku nezávislé literatury, jež vede od doby, kdy emigroval do SRN, je Prečan zdatným a působivým propagátorem myšlenek Václava Havla a Jana Patočky. (...) Bylo by třeba jasnozřivosti, aby člověk pochopil, že v případě změny režimu by se rozpoutala bitva mezi těmi, kdo uvažují o kontinuitě s reformním hnutím z osmašedesátého roku, a těmi, kdo tuto kapitolu (a veškeré řeči o reformovaném socialismu či socialismu skloubeném s demokracií) považují za definitivně uzavřenou.“²⁵²

A skutečně stačí porovnat Prečanův příspěvek na konferenci v Cortoně, který se celý soustředí na pasivitu (a následnou kapitulaci) komunistických vůdců a na aktivní roli občanské společnosti,²⁵³ s Mlynářovým referátem na konferenci v Bologni, který naopak rozebírá podobnosti mezi pražským jarem a Gorbačovovými reformami a podporuje koncepci reformovatelnosti socialistických systémů shora,²⁵⁴ abychom si všimli, jak jsou obě pozice od sebe vzdálené. Skutečnost, že se domácí opozice mezitím ustálila kolem osobnosti Václava Havla a že Prečanovy názory v československé společnosti převládly, potvrdí jen o pár měsíců později průběh takzvané sametové revoluce, marginalizace bývalých reformních komunistů a také přijetí, kterého se Mlynářovi dostane ve chvíli jeho spěšného návratu do Prahy, jak už o tom

252 Úryvek převzatý z Antonettiho nevydaných životopisných poznámek je citován v článku Claudia Natoliho „Luciano Antonetti, la storia e gli storici della Primavera di Praga“ [Luciano Antonetti, historie a historici Pražského jara]. In: BIANCHINI, Stefano – GAMBETTA, Guido – MIRABELLA, Salvatore (ed.): *Una vita per la Cecoslovacchia: Il fondo Luciano Antonetti* [Život zasvěcený Československu: Fond Luciana Antonettiho]. Bologna, CLUEB 2011, s. 61.

253 PREČAN, Vilém: Seven great days: The people and civil society during the „Prague Spring“ of 1968–1969. In: CATALUCCIO, Francesco M. – GORI, Francesca (ed.): *La Primavera di Praga*. Milano, Franco Angeli 1990, s. 165–175; v českém znění: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara. In: TÝŽ: *V kradeném čase: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Ed. Milan Drápala. Brno, Doplněk 1994.

254 MLYNÁŘ, Zdeněk: La politica della „primavera di Praga“, l'URSS e la riformabilità dei sistemi comunisti [Politika „pražského jara“, SSSR a reformovatelnost komunistických systémů]. In: *Transizione*, č. 11–12 (1988), s. 30–59.

byla zmínka na začátku této studie.²⁵⁵ Kauza údajné vlastizrady a Mlynářova politická činnost v první polovině devadesátých let – začínající návrhem, aby osmašedesátníci šli do prvních voleb v červnu 1990 samostatně,²⁵⁶ o něco později pokračující snahou vytvořit novou levicovou stranu²⁵⁷ a končící neúspěšným volebním pokusem Levého bloku v roce 1996 (Mlynář byl jeho čestným předsedou) – představovaly labutí píseň jeho veřejného působení.²⁵⁸ Ačkoliv byly tyto pokusy většinou přijímány se značnou skepsí, určitého ocenění se mu přece jen dostalo i od některých politických protivníků. Například Václav Havel napsal 24. dubna 1997 v kondolenci manželce Ireně Dubské, že Mlynář „patřil k nejdůstojnějším politickým protivníkům, s jakými jsem se setkal“.²⁵⁹

Závěrem lze konstatovat, že na konci osmdesátých let byla československá společnost už vzdálená analýzám Mlynářo-

Zdeněk Mlynář s Fedorem Gálem v Brně 21. srpna 1993 při natáčení diskusního pořadu Netopýr, věnovaného pětadvacátému výročí sovětské okupace (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

255 I oficiální představitelé komunistické strany pohlíželi na jeho návrat s podezřením. Například filmový režisér Jiří Svoboda, předseda komunistické strany v letech 1990–1993, k tomu řekl: „Mlynář s námi v roce 1989 nebyl, ale přijel nám dávat ‘radý’, chtěl, abychom profiltrovali všechny, kdo prováděli čistky, a abychom si vyřídili účty. Jeho reforma začínala represí! (...) O mrtvých jen dobře, ale takoví Mlynářové zůstanou vždycky bolševiky!“ (Citováno podle: MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita*. Praha, Argo 2009, s. 91.)

256 Viz HÁJEK, M.: *Paměť české levice*, s. 311 n. (viz pozn. 14).

257 Viz VANĚK, M. – URBÁŠEK, P. (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 1, rozhovor s Vojtěchem Menclem, s. 531 a 535 (viz pozn. 247).

258 Ohledně Mlynářovy politické činnosti na počátku 90. let viz soubor článků a rozhovorů MLYNÁŘ, Zdeněk: *Proti srsti: Politické komentáře 1990–1995*. Praha, Periskop 1996.

259 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2.

va týmu,²⁶⁰ a je pravděpodobné, že nedostatek pochopení pro revoluční události roku 1989 ze strany italských komunistů a jiných evropských levicových stran lze přičítat právě zvoleným informačním kanálům.²⁶¹ Pro celou Mlynářovu skupinu se v okamžiku globálního zhroucení komunistického systému ukázalo jako fatální a politicky krátkozraké její rozhodnutí nerozvíjet pevnější vztahy s občanskou společností.²⁶² Spousta práce, kterou Mlynář odvedl, nicméně sehrála v průběhu osmdesátých let rozhodující roli při ovlivňování jemu ideologicky nejbližší vrstvy evropského veřejného mínění. Z tohoto hlediska Mlynářovy projekty skutečně splnily roli, již měli na mysli partneři, kteří na ně poskytovali finance. Také rozhodnutí nevydávat texty v češtině jasně signalizuje, kdo byl partnerem, jemuž byly práce vzešlé z projektů určeny – zároveň však zmarnilo možnost nastolit skutečný dialog se stále aktivnějším československým disentem. Jestliže se Mlynář a jeho spolupracovníci při rozšiřování prací vzniklých v rámci výzkumných projektů uchýlili k jakémusi „vícejazyčnému samizdatu“, mělo to nakonec za následek, že texty zůstaly téměř neznámé i těm nejbedlivějším badatelům.

Zůstává otázkou, proč Zdeněk Mlynář prosazoval právě tento „exilový“ samizdat. Pravděpodobně zde hrály určitou roli všechny naznačené důvody: návyk z Československa, kde jako komunistický funkcionář považoval za důležité spíše ovlivňovat vyšší politické sféry než vyvolávat veřejnou debatu, organizační důvody, vyžadující udržet za každou cenu už fungující kontakty, a nakonec i důvody finanční, neboť „tajné“ financování bránilo tomu, aby se o projektu příliš vědělo. Navzdory všemu vydatnému úsilí se ale myšlenka exportovat do západní Evropy model samizdatu bez zázemí skutečné „paralelní polis“ ukázala jako klamná.

Původní verzi studie z italského přeložila Alice Flemrová

260 K posledním fázím komunismu v Československu nyní viz PULLMANN, Michal: *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Scriptorium 2011.

261 Kromě pěti (zčásti citovaných) článků o Gorbačovových reformách uveřejnil Mlynář v letech 1986–1989 v časopise *Rinascita* řadu dalších textů a deníku *l'Unità* poskytl několik rozhovorů (srv. alespoň „Il mio compagno di studi Mikhail Gorbaciov“). In: *l'Unità*, 9.4.1985, s. 9; česky viz Můj spolužák Gorbačov. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 123–128.

262 Vícekrát bylo naznačeno, že se Gorbačov pokoušel sondovat možnosti, zda by se mohl právě Mlynář stát prezidentem, není ale jisté, do jaké míry se jednalo o vážně míněné politické akce (viz např. rozhovor s Karlem Urbánkem v publikaci: SÝS, K. – SPÁČIL, D. (ed.): *Záhady 17. listopadu*, s. 175 – viz pozn. 15; VANĚK, M. – URBÁŠEK, P. (ed.): *Vítězové? Porážení? Životopisná interview*, sv. 1, rozhovor s Jaroslavem Jenerálem, s. 275).